ตติยปาราชิก วรรณนา

ตติยปาราชิกใด ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้หมดจดทางไตรทวารทรงประกาศแล้ว, บัดนี้ ถึงลำดับสังวรรณาแห่งตติยปาราชิกนั้นแล้ว; เพราะเหตุนั้น คำใดที่จะพึงรู้ได้ง่าย และคำใดที่ข้าพเจ้าได้ประกาศไว้แล้วในก่อน สังวรรณนานี้แม้แห่งตติยปาราชิกนั้น จะเว้นคำนั้น ๆ เสียฉะนี้แล.

พระบาลีอุกเขปพจน์ว่า **" เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวสาลิยํ วิหรติ มหาวเน กูฏาคารสาลายํ "** เป็นต้น ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไปนี้ :-

[อธิบายเรื่องเมืองไพศาลี]

บทว่า **เวสาลิยํ** มีความว่า ใกล้นครที่มีชื่ออย่างนั้น คือมีโวหารเป็นไป ด้วยอำนาจแห่งอิตถีลิงค์. จริงอยู่ นครนั้น เรียกว่า **" เวสาลี "** เพราะเป็นเมืองที่กว้างขวาง ด้วยขยายเครื่องล้อม คือกำแพงถึง ๓ ครั้ง. ความสังเขปในตติยปาราชิกนี้ มีเท่านี้. ส่วนความพิสดารแห่งบทว่า **" เวสาลี "** นั้น อันผู้ปรารถนาแห่งขุททกปาฐะชื่อปรมัตถโชติกาเถิด. ก็แลนครแม้นี้ พึงทราบว่า " เป็นเมืองถึงความไพบูลย์โดยอาการทั้งปวง " ในเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้วเท่านั้น. ท่านพระอุบาลีเถระ ครั้นแสดงโคจรคามอย่างนั้นแล้ว จึงกล่าวที่เสด็จประทับไว้ว่า **" มหาวเน กูฏาคารสาลายํ "** (ที่กูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน).

บรรดาป่ามหาวันและกูฏาคารศาลานั้น ป่าใหญ่มีโอกาสเป็นที่กำหนด เกิดเอง ไม่ได้ปลูก ชื่อว่าป่ามหาวัน. ส่วนป่ามหาวันใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เนื่องเป็นอันเดียวกันกับป่าหิมพานต์ ไม่มีโอกาสเป็นที่กำหนด ตั้งจดมหาสมุทร. ป่ามหาวันนี้ไม่เป็นเช่นนั้น คือเป็นป่าใหญ่ มีโอกาสเป็นที่กำหนด; เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าป่ามหาวัน. ส่วนกูฏาคารศาลา อันถึงพร้อมด้วยอาการทั้งปวง ซึ่งสร้างให้มีหลังคาคล้ายทรวดทรงแห่งหงส์ ทำเรือนยอดไว้ข้างใน ณ อารามที่สร้างไว้อาศัยป่ามหาวัน พึงทราบว่า " เป็นพระคันธกุฎีสำหรับพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า."

[พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอสุภกรรมฐานแก่พวกภิกษุ]

หลายบทว่า **อเนกปริยาเยน อสุภกถํ กเถติ** มีความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงกถาเป็นที่ตั้งแห่งความเบื่อหน่ายในกายซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจแห่งความเล็งเห็นอาการอันไม่งามด้วยเหตุมากมาย. ทรงแสดงอย่างไร ? ทรงแสดงว่า " มีอยู่ในกายนี้ คือ ผม ขน ฯ ล ฯ มูตร." มีคำอธิบายอย่างไร ? มีคำอธิบายอย่างนี้ว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บางคน เมื่อค้นหาดูแม้ด้วยความเอาใจใส่ในทุกอย่างในกเลวระมีประมาณวาหนึ่ง จะไม่เห็นสิ่งอะไร ๆ จะเป็นแก้วมุกดาหรือแก้วมณี แก้วไพฑูรย์หรือกฤษณา แก่นจันทน์ หรือกำยาน

การบูร หรือบรรดาเครื่องหอมมีจุณณ์สำหรับอบเป็นต้นอย่างใดอย่าง-หนึ่งก็ตามที ซึ่งเป็นของสะอาด แม้มาตรว่าน้อย; โดยที่แท้ จะเห็นแต่ของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ มีผมและขนเป็นต้นเท่านั้น ซึ่งมีกลิ่นเหม็นอย่างยิ่ง น่าเกลียด มีการเห็นไม่เป็นมิ่งขวัญ; เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรทำความพอใจ หรือความรักใคร่ในกายนี้. อันที่จริงขึ้นชื่อว่าผมแม้เหล่าใด ซึ่งเกิดบนศีรษะ อันเป็นอวัยวะสูงสุด, แม้ผมเหล่านั้น ก็เป็นของไม่งามเหมือนกัน ทั้งไม่สะอาด ทั้งเป็นของปฏิกูล, ก็แล ข้อที่ผมเหล่านั้นเป็นของไม่งาม ไม่สะอาด และเป็นของปฏิกูลนั้น พึงทราบโดยเหตุ ๕ อย่าง คือ โดยสีบ้าง โดยสัณฐานบ้าง โดยกลิ่นบ้าง โดยที่อยู่บ้าง โดยโอกาสบ้าง; ข้อที่ส่วนทั้งหลายมีขนเป็นต้น เป็นของไม่งาม ไม่สะอาด และเป็นของปฏิกูล ก็พึงทราบด้วยอาการอย่างนี้แล. ความสังเขปในอธิการแห่งตติยปาราชิกนี้มีเท่านี้. ส่วนความพิสดารพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรค. พระผู้มีพระภาค ตรัสอสุภกถาในส่วนอันหนึ่ง ๆ โดยอเนกปริยาย มีประเภทส่วนละ ๕ ๆ ด้วยประการฉะนี้.

ข้อว่า **อสุภาย วณฺณํ ภาสติ** มีความว่า พระองค์ทรงตั้งอสุภมาติกา ด้วยอำนาจแห่งอุทธุมาตกอสุภะเป็นต้นมาแล้ว เมื่อจะทรงจำแนก คือทรงพรรณนา สังวรรณนา อสุภมาติกานั้น ด้วยบทภาชนีย์จึงตรัสคุณานิสงส์แห่งอสุภะ.

ข้อว่า **อสุภภาวนาย วณฺณํ ภาสติ** มีความว่า ความอบรมคือความเจริญ ความเพิ่มเติมจิต ที่ถือเอาอาการอันไม่งาม ในส่วนทั้งหลายมีผมเป็นต้น หรือในอสุภะมีอุทธุมาตกอสุภะเป็นต้น หรือในวัตถุ

ภายในและภายนอกทั้งหลาย เป็นไป นี้ใด; พระองค์จะทรงแสดงอานิสงส์แห่งอสุภภาวนานั้น จึงตรัสสรรเสริญ คือทรงประกาศคุณ. ตรัสอย่างไรเล่า ? ตรัสว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุผู้ประกอบเฉพาะซึ่งอสุภภาวนา ในวัตถุมีผมเป็นต้น หรือในวัตถุมีอุทธุมาตกอสุภะเป็นต้น ย่อมได้เฉพาะซึ่งปฐมฌาน อันองค์ละ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ มีความงาม ๓ อย่าง และถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐, ภิกษุนั้น อาศัยหีบใจ กล่าวคือปฐมฌานนั้น เจริญวิปัสสนา ย่อมบรรลุพระอรหัต ซึ่งเป็นประโยชน์สูงสุด."

[ปฐมฌานมีลักษณะ ๑๐ และความงาม ๑๐]

บรรดาความงาม ๓ และลักษณะ ๑๐ เหล่านั้น ลักษณะ ๑๐ แห่งปฐมฌานเหล่านี้ คือ ความหมดจดแห่งจิตจากธรรมที่เป็นอันตราย ๑ ความปฏิบัติสมาธินิมิตอันเป็นท่ามกลาง ๑ ความแล่นไปแห่งจิตในสมาธินิมิตนั้น ๑ ความเพิกเฉยแห่งจิตที่หมดจด ๑ ความเพิกเฉยแห่งจิตที่ดำเนินถึงความสงบ ๑ ความเพิกเฉยแห่งจิตที่ปรากฏด้วยอารมณ์อันเดียว ๑ ความผุดผ่องด้วยอรรถ คือความไม่กลับกลายแห่งธรรมทั้งหลายที่เกิดในฌานจิตนั้น ๑ ความผุดผ่องด้วยอรรถ คือความที่อินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอันเดียวกัน ๑ ความผุดผ่องด้วยอรรถ คือความเป็นไปแห่งความเพียร อันสมควรแก่สมาธิปัญญาและอินทรีย์ซึ่งเป็นธรรมไม่กลับกลาย และมีรสเป็นอันเดียวกันนั้น ๑ ความผุดผ่องด้วยอรรถ คือความเสพคุ้น ๑.

บาลี๑ในวิสัยเป็นที่เปิดเผยลักษณะ ๑๐ นั้น ดังนี้ :-

อะไรเป็นเบื้องต้น อะไรเป็นท่ามกลาง อะไรเป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน ? ความหมดจดแห่งปฏิปทาเป็นเบื้องต้น ความเพิ่มพูนเป็นอุเบกขา เป็นท่ามกลาง ความผุดผ่อง เป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน.

ความหมดจดแห่งปฏิปทา เป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน, เบื้องต้นมีลักษณะเป็นเท่าไร ? เบื้องต้นมีลักษณะ ๓. ธรรมใดเป็นอันตรายของจิตนั้น จิตย่อมหมดจดจากธรรมนั้น จิตย่อมดำเนินไปสู่สมาธินิมิตอันเป็นท่ามกลาง เพราะค่าที่เป็นธรรมชาตหมดจด จิตแล่นไปในสมาธินิมิต (ซึ่งเป็นโคจรแห่งอัปปนา) นั้น เพราะความเป็นธรรมชาตดำเนินไปแล้ว. จิตหมดจดจากธรรมที่เป็นอันตราย ๑ จิตดำเนินไปสู่สมาธินิมิตอันเป็นท่ามกลาง เพราะค่าที่เป็นธรรมชาตหมดจด ๑ จิตแล่นไปในสมาธินิมิตนั้น เพราะเป็นธรรมชาตดำเนินไป ๑ เป็นปฏิปทาวิสุทธิซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน; เบื้องต้นมีลักษณะ ๓ เหล่านี้. เพราะเหตุนั้น ปฐมฌานท่านจึงกล่าวว่า 'เป็นคุณชาตงามในเบื้องต้นและถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๓.'

ความเพิ่มพูนอุเบกขา เป็นท่ามกลางแห่งปฐมฌาน, ท่ามกลางมีลักษณะเท่าไร ? ท่ามกลางมีลักษณะ ๓. จิตหมดจดย่อมเพิกเฉย จิตดำเนินถึงความสงบ ย่อมเพิกเฉย จิตปรากฏด้วยอารมณ์อันเดียวย่อมเพิกเฉย. จิตหมดจดเพิกเฉย ๑ จิตดำเนินถึงความสงบเพิกเฉย ๑ จิตปรากฏด้วยอารมณ์อันเดียวเพิกเฉย ๑ เป็นความเพิ่มพูนอุเบกขาซึ่งเป็นท่ามกลางแห่งปฐมฌาน; ท่ามกลางมีลักษณะ ๓ เหล่านี้.

๑. ปฏิ. ขุ. ๓๑/๒๕๒-๓.

เพราะเหตุนั้น ปฐมฌานท่านจึงกล่าวว่า 'เป็นคุณชาตงามในท่ามกลาง และถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๓.'

ความผุดผ่อง เป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน ที่สุดมีลักษณะเท่าไร ? ที่สุดมีลักษณะ ๔. ความผุดผ่องด้วยอรรถ คือความไม่กลับกลาย แห่งธรรมทั้งหลาย ที่เกิดในฌานจิตนั้น ๑ ความผุดผ่องด้วยอรรถ คือความที่อินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอันเดียวกัน ๑ ความผุดผ่องด้วยอรรถ คือความเป็นไปแห่งความเพียร อันสมควรแก่สมาธิปัญญาและอินทรีย์ ซึ่งเป็นธรรมไม่กลับกลาย และมีรสเป็นอันเดียวกันนั้น ๑ ความผุดผ่อง ด้วยอรรถ คือความเสพคุ้น ๑. ความผุดผ่อง เป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน; ที่สุดมีลักษณะ ๔ เหล่านี้. เพราะเหตุนั้นปฐมฌานท่านจึงเรียกว่า 'เป็นคุณชาตงามในที่สุด และถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๔.' จิตที่ถึงความเป็นธรรมชาต ๓ อย่าง มีความงาม ๓ อย่าง ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อมด้วยวิตก ถึงพร้อมด้วยวิจาร ปีติ และสุข ถึงพร้อมด้วยการตั้งมั่นแห่งจิต ถึงพร้อมด้วยศรัทธา และเป็นจิตที่ถึงพร้อมวิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ด้วยประการฉะนี้.

ข้อว่า **อาทิสฺส อาทิสฺส อสุภสมาปตฺติยา วณฺณํ ภาสติ** มีความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญ คือตรัสอานิสงส์ ทรงประกาศคุณแห่งอสุภสมาบัติ เพราะทรงทำการกำหนดอ้างถึงบ่อย ๆ ว่า "เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างนี้บ้าง." ตรัสอย่างไร ? ตรัสอย่างนี้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยอสุภสัญญาอยู่เนือง ๆ จิต ย่อมงอ หดเข้า หวนกลับจากความเข้าประชิดด้วยเมถุนธรรม

คือไม่ฟุ้งซ่านไป ย่อมตั้งอยู่โดยความวางเฉย หรือโดยความเป็นของปฏิกูล, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเหมือนปีกไก่ หรือท่อนเอ็นที่บุคคลใส่เข้าไปในไฟ ย่อมงอ หดเข้า ม้วนเข้า คือไม่แผ่ออกแม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยอสุภสัญญาอยู่เนือง ๆ จิต ย่อมงอ หดเข้า หวนกลับจากความเข้าประชิดด้วยเมถุนธรรม คือไม่ฟุ้งซ่านไป ฉันนั้นเหมือนกันแล."

ข้อว่า **อิจฺฉามหํ ภิกฺขเว อฑฺฒมาสํ ปฏิสลฺลิยิตุํ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราปรารถนาจะหลีกออก คือหลีกเร้นอยู่โดดเดี่ยวลำพังผู้เดียว ตลอดกึ่งเดือนหนึ่ง.

ข้อว่า **นมฺหิ เกนจิ อุปสงฺกมิตพฺโพ อญฺญตฺร เอเกน ปิณฺฑปาตนีหารเกน** มีความว่า ภิกษุรูปใด ไม่ทำปยุตวาจา (วาจาเนื่องด้วยปัจจัย) ด้วยตน นำบิณฑบาตที่เขาตกแต่งเพื่อประโยชน์แก่เราในตระกูลมีศรัทธา น้อมเข้ามาแก่เรา, ยกเว้นภิกษุผู้นำบิณฑบาตเข้าไปให้นั้นรูปเดียว ใคร ๆ คนอื่นจะเป็นภิกษุหรือคฤหัสถ์ก็ตาม อย่าเข้าไปหาเรา.

[พระผู้มีพระภาคไม่ทรงห้ามภิกษุฆ่ากัน เพราะทรงเห็นกรรมเก่า]

ถามว่า " ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอย่างนี้ ? "

แก้ว่า " ได้ยินว่า ในครั้งดึกดำบรรพ์ นายพรานเนื้อประมาณ ๕๐๐ คนเอาท่อนไม้และข่ายเครื่องจับสัตว์เป็นอันมาก ล้อมป่าไว้พากันหัวเราะรื่นเริง รวมเป็นพวกเดียวกันนั่นแล สำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยกรรม คือการฆ่าเนื้อและนก จนตลอดชีวิต แล้วเกิดในนรก. พราน

เนื้อเหล่านั้น หมกไหม้ในนรกนั้นแล้ว เกิดในหมู่มนุษย์ เพราะกุศลกรรมบางอย่าง ที่ตนทำไว้แล้วในหนหลังนั่นแล จึงได้บรรพชาและอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ทั้งหมด ด้วยอำนาจแห่งอุปนิสัยแห่งกรรมอันงาม. อปราปรเจตนาของพรานเนื้อเหล่านั้นที่ยังไม่ได้เผล็ดผล เพราะอกุศลกรรมที่เป็นรากเหง้านั้น ได้กระทำโอกาสเพื่อเข้าไปตัดรอนชีวิตเสียด้วยความพยายามของตนเอง และด้วยความพยายามของผู้อื่น ในภายในกึ่งเดือนนั้น. พระผู้มีพระภาค ได้ทอดพระเนตรเห็นความขาดไปแห่งชีวิตนั้นแล้ว. ขึ้นชื่อว่ากรรมวิบากใคร ๆ ไม่สามารถจะห้ามได้. ก็บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้ยังเป็นปุถุชนก็มี เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระ-ขีณาสพก็มี ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระขีณาสพ ไม่มีการถือปฏิสนธิ, พระอริยสาวกทั้งหลายนอกนี้ เป็นผู้มีคติแน่นอน คือมีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า; คติของพวกภิกษุผู้ยังเป็นปุถุชน ไม่แน่นอน. คราวนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงดำริว่า " ภิกษุเหล่านี้ กลัวต่อมรณภัย เพราะความรักด้วยอำนาจความพอใจในอัตภาพ จักไม่อาจชำระคติให้บริสุทธิ์ได้; เอาเถิด ! เราจะแสดงอสุภกถาเพื่อละความรักด้วยอำนาจความพอใจ แก่เธอเหล่านั้น เธอเหล่านั้น ครั้นได้ฟังอสุภ-กถานั้นแล้ว จักทำการชำระคติให้บริสุทธิ์ได้ เพราะเป็นผู้ปราศจากความรักด้วยอำนาจความพอใจในอัตภาพแล้ว จักถือเอาปฏิสนธิในสวรรค์, การบรรพชาในสำนักของเรา จักเป็นคุณชาตมีประโยชน์แก่เธอเหล่านั้น ด้วยอาการอย่างนี้. " เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงอสุภกถา ด้วยหัวข้อพระกรรมฐาน เพื่ออนุเคราะห์แก่เธอ

เหล่านั้น หาได้แสดงด้วยความประสงค์ในการพรรณนาถึงคุณแห่งความตายไม่ ก็แล ครั้นทรงแสดงแล้ว พระองค์ได้มีความดำริอย่างนี้ว่า " ถ้าภิกษุทั้งหลาย จักพบเห็นเราตลอดกึ่งเดือนนี้ไซร้, เธอเหล่านั้นจักมาบอกเราว่า ' วันนี้ภิกษุมรณภาพไปรูปหนึ่ง วันนี้มรณภาพไป ๒ รูป ฯ ล ฯ วันนี้มรณภาพไป ๑๐ รูป ' ดังนี้, ก็แล กรรมวิบากนี้ เราหรือใครคนอื่นก็ไม่สามารถจะห้ามได้, เรานั้น แม้ได้ฟังเหตุนั้นแล้วจักทำอะไรได้เล่า ? จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา ด้วยการฟังที่หาประโยชน์มิได้ มีแต่ความฉิบหายใช่ประโยชน์, เอาเถิด ! เราจะเข้าไปยังสถานที่ภิกษุทั้งหลายจะเห็นไม่ได้ " เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระ-ภาคจึงตรัสอย่างนี้ว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราปรารถนาจะหลีกออกเร้นอยู่ตลอดกึ่งเดือน ใคร ๆ อย่าเข้าไปหาเรา นอกจากภิกษุผู้นำบิณฑบาตเข้าไปให้รูปเดียว. "

ส่วนอาจารย์เหล่าอื่นกล่าวว่า " พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงได้หลีกออกเร้นอยู่ เพื่อจะเว้นความติเตียนของผู้อื่น. " นัยว่าชนพวกอื่น จักกล่าวติเตียนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า " พระ-ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้เป็นผู้ทรงรู้สิ่งทั้งปวง ทั้งปฏิญาณอยู่ว่า ' เราเป็นผู้ยังจักรคือพระสัทธรรมอันบวรให้เป็นไป ' ไม่ทรงสามารถจะห้ามพระสาวกทั้งหลายแม้ของพระองค์ ผู้วานกันและกันให้ฆ่ากันอยู่, ไฉนจักทรงอาจห้ามบุคคลอื่นได้เล่า ? " ให้ข้อที่ผู้อื่นกล่าวติเตียนนั้น บัณฑิตทั้งหลาย จักกล่าวแก้ว่า " พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบการหลีกออกเร้นอยู่ หาได้ทรงทราบความเป็นไปนี้ไม่, แม้ผู้จะทูลบอกพระองค์บางคนก็ไม่มี, ถ้าพึงทราบไซร้, ก็จะพึงทรงห้าม

แน่นอน." แต่เพียงข้อที่ทรงมีความปรารถนาเป็นข้อแรกนี้นั่นเอง ย่อมเป็นเหตุในคำนี้ได้."

ศัพท์ว่า **"อสฺสุธ"** ในคำว่า **"นาสฺสุธ"** ๆ เป็นนิบาต ลงในอรรถสักว่าทำบทให้เต็ม หรือในอรรถคือการห้ามว่า "ใคร ๆ อย่าเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเลย."

อสุภภาวนานุโยค (ความหมั่นประกอบเนือง ๆ ในการเจริญอสุภกรรมฐาน) นั้น มีกระบวนการทำต่าง ๆ ด้วยเหตุทั้งหลายมีสีและสัณฐานเป็นต้นมากมาย; เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อเนกาการโวการ (มีกระบวนการทำต่าง ๆ มากมาย). มีคำอธิบายว่า "เคล้าคละปะปนกันด้วยอาการมากมาย คือเจือปนกันด้วยเหตุหลายอย่าง." อเนกการ-โวการนั้นได้แก่อะไร ? ได้แก่อสุภภาวนานุโยค. ซึ่งความหมั่นประกอบเนือง ๆ ในการเจริญอสุภกรรมฐาน มีกระบวนการทำต่าง ๆ มากมายนั้น.

สองบทว่า **อนุยุตฺตา วิหรนฺติ** ความว่า ภิกษุเหล่านั้น ประ-กอบ คือ ขวนขวายอยู่.

บทว่า **อฏฺฏิยนฺติ** ความว่า ย่อมเป็นผู้อึดอัด คือ มีความลำบากด้วยกายนั้น.

บทว่า **หรายนฺติ** แปลว่า ย่อมระอา.

บทว่า **ชิคุจฺฉนฺติ** แปลว่า เป็นผู้เกิดความเกลียดชังขึ้นเอง.

บทว่า **ทหโร** แปลว่า เด็กรุ่นหนุ่ม.

บทว่า **ยุวา** แปลว่า ผู้ประกอบด้วยความเป็นหนุ่ม.

บทว่า **มณฺฑนกชาติโย** แปลว่า ผู้ชอบแต่งตัวเป็นปกติ.

สองบทว่า **สีสํ นหาโต** แปลว่า ผู้อาบน้ำพร้อมทั้งศีรษะ.

ในสองคำว่า **" ทหโร ยุวา "** นี้ ท่านพระอุบาลีเถระแสดงความเป็นผู้แรกเป็นหนุ่ม ด้วยคำว่า **ทหระ**. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายในคราวแรกเป็นหนุ่ม ย่อมมีปกติเป็นผู้ชอบแต่งตัวโดยพิเศษ. ท่านพระอุบาลีเถระ แสดงถึงเวลาขวนขวายการแต่งตัวด้วยคำทั้งสองว่า **สีสํ นหาโต** นี้. แท้จริง แม้คนหนุ่มทำการงานบางอย่างแล้วมีร่างกายเศร้าหมอง ก็หาเป็นผู้ขวนขวายการแต่งตัวไม่. แต่เขาอาบน้ำสระเกล้าเสร็จแล้วจึงตามประกอบการแต่งตัวทีเดียว ย่อมไม่ปรารถนาแม้ที่จะเห็นของสกปรกมีซากงูเป็นต้น.

[พวกภิกษุฆ่ากันเองและวานให้ผู้อื่นฆ่า]

ขณะนั้น บุรุษหนุ่มนั้น พึงอึดอัด สะอิดสะเอียน เกลียดชังด้วยซากงู ซากสุนัข หรือซากศพมนุษย์อันคล้องอยู่ที่คอ คือมีบุคคลผู้เป็นข้าศึกบางคนนั่นเองนำมาผูกไว้ คือสวมไว้ที่คอ ฉันใด, ภิกษุเหล่านั้น ก็อึดอัด ระอา เกลียดชังด้วยร่างกายของตน ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ใคร่จะสละร่างกายของตนเสีย เพราะเป็นผู้ปราศจากความรักด้วยอำนาจความพอใจ ดุจบุรุษคนนั้นผู้ใคร่จะสละทิ้งซากศพนั้นเสียฉะนั้น จึงถือเอาศัสตรา แล้วปลงชีวิตตนเองบ้าง วานกันและกันให้ปลงชีวิต ด้วยพูดอย่างนี้ว่า " ท่านจงปลงกระผมเสียจากชีวิต กระผมจะปลงท่านเสียจากชีวิต. "

คำว่า **มิคลัณฑิกะ** ในสองบทว่า **มิคลณฺฑิกมฺปิ สมณกุตฺตกํ** นี้เป็นชื่อของเขา.

บทว่า **สมณกุตฺตโก** ได้แก่ ผู้ทรงเพศสมณะ. ได้ยินว่า มิคลัณฑิกะนั้น โกนศีรษะไว้เพียงจุก นุ่งผ้ากาสาวะผืนหนึ่ง อีกผืนหนึ่ง พาดไว้บนไหล่ เข้าอาศัยวิหารนั้นแล เป็นอยู่โดยความเป็นคนกินเดน. ภิกษุทั้งหลายเข้าไปหามิคลัณฑิกะ ผู้ทรงเพศสมณะแม้นั้นแล้วกล่าวอย่างนั้น.

ศัพท์ว่า **สาธุ** เป็นนิบาต ลงในอรรถว่าขอร้อง. บทว่า **โน** เป็นทุติยาวิภัตติ พหุวจนะ. มีคำอธิบายว่า " พ่อคุณ ! ดีละ เธอจงช่วยปลงชีวิตพวกฉันที. " ก็บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้เป็นอริยะไม่กระทำปาณาติบาต ไม่ชักชวนบุคคลอื่น ทั้งไม่อนุญาตด้วย. ส่วนภิกษุผู้เป็นปุถุชน กระทำได้แทบทุกอย่าง.

บทว่า **โลหิตกํ** แปลว่า เปื้อนเลือด. แม่น้ำที่เขาสมมติกันว่าเป็นบุญของชาวโลก เรียกว่า **วัคคุ** ในคำว่า **เยน วคฺคุมุทา** นี้. ได้ยินว่า แม้มิคลัณฑิกะนั้น ไปยังแม่น้ำนั้น ด้วยความสำคัญว่า " จักลอยบาปในแม่น้ำนั้น. "

[มิคลัณฑิกะฆ่าภิกษุแล้วเกิดความเสียใจ]

สองบทว่า **อหุเทว กุกฺกุจฺจํ** ความว่า ได้ยินว่า บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางรูปไม่ได้ทำกายวิการ หรือวจีวิการ, ทั้งหมดทุกรูป มีสติ รู้สึกตัวอยู่ นอนลงโดยตะแคงขวา. เมื่อมิคลัณฑิกะนั้นตามระลึกถึงความไม่กระทำกายวิการ และวจีวิการนั้น ได้มีความรำคาญใจแล้วนั่นเทียว. บาปแม้มีประมาณน้อย ชื่อว่าเขาละได้แล้ว ด้วยอานุภาพแห่งแม่น้ำย่อมไม่มี.

คำว่า **อหุ วิปฺปฏิสาโร** นั่น ท่านกล่าวไว้ เพื่อกำหนดสภาพแห่งความรำคาญนั้นนั่นแล. ได้มีความรำคาญ เพราะความวิปฏิสาร มิใช่ความรำคาญทางพระวินัยแล.

ท่านกล่าวคำว่า **" อลาภา วต เม "** เป็นต้น เพื่อแสดงอาการคือความเป็นไปแห่งความรำคาญ.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **อลาภา วต เม** ความว่า มิคลัณฑิกะนั้น ทอดถอนใจอยู่ว่า " บัดนี้ ชื่อว่าลาภ คือประโยชน์เกื้อกูลและความสุขของเรา ย่อมไม่มีต่อไป. " ก็เขาเน้นเนื้อความนั้นนั่นเอง ให้หนักแน่น ด้วยคำว่า " ลาภของเราไม่มีหนอ " นี้. แท้จริง ในคำว่า **" น วต เม ลาภา "** นี้ มีอธิบายดังนี้ว่า " แม้ถ้ามีใคร ๆ พึงกล่าวว่า ' เป็นลาภของท่าน ' คำนั้นผิด ลาภของเรา ย่อมไม่มีเลย. "

ข้อว่า **ทุลฺลทฺธํ วต เม** มีความว่า ความเป็นมนุษย์นี้ แม้ที่เราได้แล้วด้วยกุศลานุภาพ ก็เป็นอันเราได้ไม่ดีหนอ. ก็เขาย่อมเน้นเนื้อความนั้นนั่นเอง ให้หนักแน่น ด้วยคำนี้ว่า " เราได้ไม่ดีหนอ. " จริงอยู่ ในคำว่า **" น วต เม สุลทฺธํ "** นี้ มีอธิบายดังนี้ว่า " แม้ถ้าใคร ๆ พึงกล่าวว่า ' ท่านได้ดีแล้ว ' คำนั้นผิด เราได้ไม่ดีหนอ. "

สองบทว่า **อปุญฺญํ ปสุตํ** ความว่า สิ่งมิใช่บุญเราสั่งสมหรือก่อให้เกิดขึ้นแล้ว. หากจะพึงมีผู้ถามว่า " เพราะเหตุไร ? " พึงเฉลยว่า " เพราะเหตุที่เราได้ปลงภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม เสียจากชีวิต. " คำนั้นมีอธิบายว่า " เพราะเหตุที่เราได้ปลง

ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม คือผู้มีอุดมธรรม มีธรรม อันประเสริฐ เพราะความเป็นผู้มีศีลนั้นแล จากชีวิต."

[เทวดาช่วยปลอบโยนมิคลัณฑิกะให้ฆ่าภิกษุต่อไป]

สองบทว่า **อญฺญตรา มารกายิกา** มีความว่า ภุมเทวดาตนหนึ่ง ไม่ปรากฏชื่อ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นฝักฝ่ายแห่งมาร ประพฤติตามมาร คิดว่า "มิคลัณฑิกะนี้ จักไม่กล้าล่วงบ่วงของมาร คือวิสัยของมารไป ได้ ด้วยอุบายอย่างนี้" ดังนี้แล้วจึงประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ทั้งปวง เมื่อจะแสดงอานุภาพของตน จึงเดินมาบนน้ำ อันไม่แตกแยก ดุจเดิน ไปมาอยู่บนพื้นดินฉะนั้น ได้กล่าวคำนั่น กะมิคลัณฑิกะสมณกุตก์.

ศัพท์ว่า **สาธุ สาธุ** เป็นนิบาต ลงในอรรถ คือความร่าเริง เพราะเหตุนั้น ในพระบาลีนี้ จึงกล่าวย้ำ ๒ ครั้ง อย่างนี้แล.

สองบทว่า **อติณฺเณ ตาเรสิ** ความว่า ท่านช่วยส่งพวกคนที่ ยังข้ามไม่พ้น ให้ข้ามพ้น คือช่วยเปลื้อง ให้พ้นจากสงสาร ด้วยการ ปลงเสียจากชีวิตนี้. ได้ยินว่า เทวดาผู้เป็นพาลทรามปัญญาตนนั้น มี ลัทธิดังนี้ว่า "บุคคลทั้งหลาย ผู้ยังไม่ตาย ชื่อว่ายังไม่พ้นจากสงสาร, ผู้ที่ตายแล้วจึงพ้น." เพราะเหตุนั้น เทวดาผู้มีลัทธิอย่างนั้น. ก็เป็น เหมือนชนชาว[1]ป่า ผู้จะเปลื้องตนจากสงสารฉะนั้น ได้ประกอบแม้ มิคลัณฑิกะนั้นไว้ในการให้ช่วยปลงเสียจากชีวิตนั้น จึงกล่าวอย่างนั้น.

[มิคลัณฑิกะฆ่าภิกษุต่อไปวันละ ๑ รูปถึง ๕๐๐ รูป]

ครั้งนั้นแล มิคลัณฑิกะสมณกุตก์ ถึงแม้เป็นผู้มีความเดือดร้อน เกิดขึ้นกล้าแข็งเพียงนั้นก็ตาม ครั้นเห็นอานุภาพของเทวดานั้น ก็ถึง

๑. มิลกฺขุ มิลกฺโข คนชาวป่า, คนป่า, ผู้พูดอย่างเสียงสัตว์ร้อง, เป็นคนมิได้รับการศึกษาเลย.

ความตกลงใจว่า " เทวดาตนนี้ ได้กล่าวอย่างนี้, ประโยชน์นี้ พึงเป็นอย่างนี้ทีเดียว แน่แท้ " แล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า " นัยว่าเป็นลาภของเรา " จึงจากวิหารเข้าไปสู่วิหาร จากบริเวณเข้าไปสู่บริเวณ แล้วกล่าวอย่างนี้ คือ เข้าไปยังวิหารและบริเวณนั้น ๆ แล้วเปิดประตู เข้าไปภายใน กล่าวกะภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า " ใครยังข้ามไม่พ้น ข้าพเจ้าจะช่วยส่งให้ข้ามพ้น. "

สองบทว่า **โหติเยว ภยํ** ความว่า มีจิตสะดุ้ง เพราะอาศัยความตาย.

บทว่า **ฉมฺภิตตฺตํ** ความว่า มีร่างกายสั่นเทา ตั้งแต่เนื้อหัวใจเป็นต้นไป. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า " ความมีร่างกายแข็งทื่อ เพราะกลัวจัด " ดังนี้บ้าง. จริงอยู่ ความมีร่างกายแข็งดุจเสา ท่านเรียกว่า " ความหวาดเสียว " ความมีขนตั้งชูขึ้นข้างบน ชื่อว่าความมีขนชูชัน. ส่วนพระขีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่เห็นสัตว์ตายเลย เพราะท่านเห็นดีแล้วโดยความเป็นของว่างจากสัตว์. เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบว่า " อันตรายมีความกลัวเป็นต้นนั่นแม้ทั้งหมด หาได้มีแก่พระขีณาสพเหล่านั้นไม่. " มิคลัณฑิกะนั้นได้ปลงภิกษุมีประมาณ ๕๐๐ รูป แม้ทั้งหมดเหล่านั้นเสียจากชีวิต ด้วยอำนาจการคำนวณอย่างนี้คือ เขาได้ปลงภิกษุจากชีวิตเสีย วันละ ๑ รูปบ้าง ๒ รูปบ้าง ฯ ล ฯ ๖๐ รูปบ้าง.

[พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าภิกษุสงฆ์เบาบางไป]

สองบทว่า **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต** ความว่า พระผู้มีพระภาค ทรงทราบข้อที่ภิกษุมีประมาณ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นถึงมรณภาพ จึงเสด็จออก

จากความเป็นผู้โดดเดี่ยวนั้น ถึงแม้จะทรงทราบ ก็เป็นเหมือนไม่ทรงทราบ จึงได้ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มา เพื่อให้ตั้งเรื่องขึ้น.

ข้อว่า **กินฺนุ โข อานนฺท ตนุภูโต วิย ภิกฺขุสงฺโฆ** มีความว่า พระองค์ทรงรับสั่งว่า " ดูก่อนอานนท์ ! ในกาลก่อนแต่นี้ไป พวกภิกษุเป็นจำนวนมาก ย่อมมาสู่ที่อุปัฏฐาก โดยรวมเป็นพวกเดียวกัน เรียนเอาอุเทศ ปริปุจฉา สาธยายอยู่, อารามย่อมปรากฏดุจรุ่งเรืองเป็นอันเดียวกัน, แต่บัดนี้ โดยล่วงไปเพียงกึ่งเดือน ภิกษุสงฆ์ดูเหมือนน้อยไป คือเป็นประหนึ่งว่าเบาบาง เล็กน้อย ร่อยหรอ โหรงเหรงไป มีเหตุอะไรหรือ ? พวกภิกษุหลีกไปในทิศทั้งหลายหรือ ? "

[พระอานนท์ทูลให้ตรัสบอกกรรมฐานอย่างอื่นแก่พวกภิกษุ]

ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ เมื่อไม่กำหนดเหตุที่ภิกษุเหล่านั้นถึงมรณภาพไป เพราะผลแห่งกรรม แต่มากำหนดเพราะความหมั่นประกอบในอสุภกรรมฐานเป็นปัจจัย จึงได้กราบทูลคำเป็นต้นว่า **" ตถา หิ ปน ภนฺเต ภควา "** ดังนี้ เมื่อจะทูลขอพระกรรมฐานอย่างอื่นเพื่อให้ภิกษุทั้งหลายบรรลุอรหัตผล จึงได้กราบทูลคำเป็นต้นว่า **" สาธุ ภนฺเต ภควา "** ดังนี้ คำนั้นมีใจความว่า " ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ดังข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดตรัสบอกการณ์อย่างอื่น ซึ่งเป็นเหตุให้ภิกษุสงฆ์ดำรงอยู่ในพระอรหัตผล. " อธิบายว่า " จริงอยู่ พระกรรมฐานที่เป็นคุณชาตหยั่งลงสู่พระนิพพาน ดุจท่าเป็นที่หยั่งลงสู่มหาสมุทร แม้เหล่าอื่นก็มีมาก ต่างโดยประเภทคือ อนุสสติ ๑๐ กสิณ ๑๐ จตุธาตุววัฏฐาน ๔ พรหมวิหาร ๔ และ

อานาปานัสสติ. ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปลอบภิกษุทั้งหลายให้เบาใจในพระกรรมฐานเหล่านั้น แล้วตรัสบอกพระกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งเถิด."

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระประสงค์จะทรงทำเช่นนั้น เมื่อจะส่งพระเถระไป จึงทรงรับสั่งว่า **" เตนหิ อานนฺท "** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **เวสาลึ อุปนิสฺสาย** ความว่า ภิกษุมีประมาณเท่าใด ซึ่งอาศัยเมืองไพศาลีอยู่ โดยรอบในที่คาวุตหนึ่งบ้าง กึ่งโยชน์บ้าง. เธอจงเผดียงภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดให้ประชุมกัน.

ข้อว่า **สพฺเพ อุปฏฺฐานสาลายํ สนฺนิปาเตตฺวา** ความว่า ไปสู่ที่ที่ ตนเองควรจะไปแล้ว ในที่อื่นส่งภิกษุหนุ่มไปแทน จัดพวกภิกษุให้ประชุมกันไม่ให้เหลือ ที่อุปัฏฐานศาลาโดยครู่เดียวเท่านั้น.

ในคำว่า **ยสฺสิทานิ ภนฺเต ภควา กาลํ มญฺญติ** นี้มีอธิบายดังนี้ว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ! ภิกษุสงฆ์ประชุมพร้อมกันแล้ว, นี้เป็นกาลเพื่อทรงทำธรรมกถา เพื่อประทานพระอนุศาสนีแก่ภิกษุทั้ง-หลาย, ขอพระองค์ทรงทราบกาลแห่งกิจที่ควรทรงกระทำในบัดนี้เถิด."

[พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกอานาปานัสสติแก่พวกภิกษุ]

ข้อว่า **อถโข ภควา ฯ เป ฯ ภิกฺขู อามนฺเตสิ อยมฺปิ โข ภิกฺขเว** มีความว่า ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นรับสั่งตักเตือนแล้ว เมื่อจะตรัสบอกปริยายอย่างอื่นจากอสุภกรรมฐานที่ตรัสบอกแล้วในก่อน เพื่อบรรลุพระอรหัตแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสว่า **" อานา-**

ปานสฺสติสมาธิ " เป็นต้น. บัดนี้ เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบาลีนี้ เพื่อทรงแสดงพระกรรมฐาน ที่เป็นคุณสงบและประณีตจริง ๆ แก่ภิกษุทั้งหลาย; ฉะนั้น ข้าพเจ้าจักทำการพรรณนาในพระบาลี ตามลำดับอรรถโยชนา ไม่ละทิ้งให้เสียไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อยมฺปิ โข ภิกฺขเว** เป็นต้นนี้ มีโยชนาดังต่อไปนี้ก่อนว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อสุภภาวนาอย่างเดียวเท่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อละกิเลส หามิได้, อีกอย่างหนึ่ง อานาปานัสสติสมาธิแม้นี้แล อันภิกษุอบรมทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นคุณสงบประณีต เยือกเย็น อยู่เป็นสุข และยังบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลัน." ก็ในคำว่า **" อานาปานสฺสติสมาธิ "** เป็นต้นนี้ มีอรรถวรรณนาดังต่อไปนี้ :-

สติกำหนดลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ชื่อว่า อานาปานัสสติ. สมจริงดังคำที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทาว่า "ลมหายใจเข้า ชื่อว่า อานะ ไม่ใช่ปัสสาสะ, ลมหายใจออก ชื่อว่า ปานะ[๑] ไม่ใช่อัสสาสะ, สติเข้าไปตั้งอยู่ ด้วยอำนาจลมหายใจเข้า สติเข้าไปตั้งอยู่ ด้วยอำนาจลมหายใจออก ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้หายใจเข้า ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้หายใจออก[๒]."

ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับสติที่กำหนดลมหายใจเข้าและหายใจออกนั้น ชื่อว่า สมาธิ. ก็เทศนานี้ ท่านกล่าวไว้ด้วยหัวข้อคือสมาธิ หาใช่ด้วยหัวข้อคือสติไม่. เพราะฉะนั้น ในบทว่า

๑. อปานนฺติ ปาลิ. ๒. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๕๘.

" อานาปานสฺสติสมาธิ " นี้ พึงทราบใจความอย่างนี้ว่า " สมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานัสสติ หรือสมาธิในอาปานัสสติ ชื่อว่า อานาปานัสสติสมาธิ. "

บทว่า **ภาวิโต** แปลว่า ให้เกิดขึ้น หรือให้เจริญแล้ว.

บทว่า **พหุลีกโต** แปลว่า กระทำบ่อย ๆ.

สองบทว่า **สนฺโต เจว ปณีโต จ** คือ เป็นคุณสงบด้วยนั่นเทียว เป็นคุณประณีตด้วยทีเดียว. ในบททั้งสอง พึงทราบความแน่นอนด้วยเอวศัพท์. ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ? ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า " จริงอยู่ อานาปานัสสติสมาธินี้ จะเป็นธรรมไม่สงบ หรือไม่ประณีต โดยปริยายอะไร ๆ เหมือนอสุภกรรมฐานซึ่งเป็นกรรมฐานสงบ และประณีต ด้วยอำนาจการแทงตลอดอย่างเดียว แต่ไม่สงบไม่ประณีตด้วยอำนาจอารมณ์ เพราะมีอารมณ์หยาบและเพราะมีอารมณ์ปฏิกูลฉันนั้นหามิได้, อนึ่งแล อานาปานัสสติสมาธินี้ สงบ คือระงับดับสนิท เพราะมีอารมณ์สงบบ้าง เพราะมีองค์คือการแทงตลอดสงบบ้าง ประณีต คือไม่กระทำให้เสียเกียรติ เพราะมีอารมณ์ประณีตบ้าง เพราะมีองค์ประณีตบ้าง, เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสคำว่า " สงบและประณีต. "

ก็ในคำว่า **อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโร** นี้ มีวินิจฉัยดังนี้ :- อานาปานัสสติสมาธินั้น ไม่มีเครื่องรด; เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเยือกเย็น คือไม่มีเครื่องราดไม่เจือปน แผนกหนึ่งต่างหาก ไม่ทั่วไป. อนึ่ง ความสงบโดยบริกรรม หรือโดยอุปจารในอานาปานัสสติสมาธินี้

ไม่มี. อธิบายว่า "เป็นธรรมสงบและประณีต โดยสภาพของตน ทีเดียว จำเดิมแต่เริ่มต้นใฝ่ใจ." แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "บทว่า **อเสจนโก** ความว่า ไม่มีเครื่องราด คือมีโอชะ มีรสอร่อยโดยสภาพ ทีเดียว." โดยอรรถดังกล่าวมาอย่างนี้ อาปานัสสติสมาธินี้ บัณฑิต พึงทราบว่า "เยือกเย็นและอยู่เป็นสุข เพราะเป็นไปเพื่อให้ได้ความสุข ทางกายและทางจิต ในขณะที่เข้าถึงแล้ว ๆ."

บทว่า **อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน** หมายความว่า ที่ยังข่มไม่ได้ ๆ.

บทว่า **ปาปเก** หมายความว่า เลวทราม.

สองบทว่า **อกุสเล ธมฺเม** ได้แก่ ธรรมที่เกิดจากความไม่ ฉลาด.

สองบทว่า **ฐานโส อนฺตรธาเปติ** ความว่า ย่อมให้อันตรธานไป คือข่มไว้ได้โดยฉับพลันทีเดียว.

บทว่า **วูปสเมติ** ความว่า ย่อมให้สงบไปด้วยดี. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า "อานาปานัสสติสมาธินี้ ย่อมถึงความเจริญด้วยอริยมรรค โดยลำดับ เพราะมีส่วนแห่งการแทงตลอด ย่อมตัดขาดด้วยดี คือย่อม สงบราบคาบได้."

คำว่า **"เสยฺยถาปิ"** นี้ เป็นคำแสดงความอุปมา.

หลายบทว่า **คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส** ได้แก่ ในเดือนอาสาฬหะ (เดือน ๘).

บทว่า **อูหตรโชชลํ**[๑] ความว่า ฝุ่นละออง ถูกลมพัดฟุ้ง

๑. บาลีเป็น อูหตํ รโชชลฺลํ.

ขึ้นเบื้องบน คือลอยขึ้นบนอากาศ จากพื้นดินที่แตกระแหง เพราะกีบโคและกระบือเป็นต้นกระทบ ซึ่งแห้งเพราะลมและแดดแผดเผาตลอดกึ่งเดือน.

เมฆซึ่งขึ้นเต็มท้องฟ้าทั้งหมด แล้วให้ฝนตกตลอดกึ่งเดือนทั้งสิ้นในชุณหปักข์แห่งเดือนอาสาฬหะ ชื่อว่าฝนห่าใหญ่ ที่ตกในสมัยมิใช่ฤดูกาล. จริงอยู่ เมฆนั้น ท่านประสงค์เอาในอธิการนี้ว่า " **อกาลเมฆ** " เพราะเกิดขึ้นในเวลายังไม่ถึงฤดูฝน.

หลายบทว่า **ฐานโส อนฺตรธานเปติ วูปสเมติ** ความว่า ฝนห่าใหญ่ ที่ตกในสมัยมิใช่ฤดูกาลนั้น ย่อมพัดเอาฝุ่นและละอองนั้น ๆ ไปไม่ให้แลเห็น คือพัดให้จมหายไปในแผ่นดินโดยฉับพลันทีเดียว.

คำว่า " **เอวเมว โข** " นี้ เป็นคำเปรียบเทียบข้ออุปไมย ถัดจากคำว่า " **เอวเมว โข** " นั้นไป มีนัยดังกล่าวมาแล้วนั่นแล.

ในคำว่า " **กถํ ภาวิโต จ ภิกฺขเว อานาปานสฺสติสมาธิ** " นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คำว่า " **กถํ** " เป็นคำถาม คือความเป็นผู้ใคร่จะยังอานาปานัสสติสมาธิภาวนาให้พิสดาร โดยประการต่าง ๆ.

คำว่า " **ภาวิโต จ ภิกฺขเว อานาปานสฺสติสมาธิ** " เป็นคำแสดงไขข้อธรรมที่ถูกถาม เพราะความเป็นผู้ใคร่จะยังอานาปานัสสติสมาธินั้นให้พิสดาร โดยประการต่าง ๆ. แม้บทที่สอง ก็นัยนั่น.

ก็ในคำว่า " **กถํ ภาวิโต จ** " เป็นต้นนี้ มีความสังเขปดังนี้ว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานาปานัสสติสมาธิ อันภิกษุอบรมแล้ว

ด้วยประการไร ด้วยอาการไร ด้วยวิธีไร ? ทำให้มากแล้ว ด้วยประการไร ? จึงเป็นคุณสงบ ประณีต เยือกเย็น อยู่เป็นสุข และยังบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานไปโดยฉับพลัน."

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงยังเนื้อความนั้นให้พิสดาร จึงตรัสว่า **" อิธ ภิกฺขเว "** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ข้อว่า **" อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ "** มีความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุในศาสนานี้. จริงอยู่ อิธศัพท์นี้ ในบทว่า **" ภิกฺขเว "** นี้ แสดงศาสนาซึ่งเป็นที่อาศัยของบุคคลผู้ให้อานาปานัสสติสมาธิเกิดขึ้นโดยประการทั้งปวง และปฏิเสธความไม่เป็นเช่นนั้นแห่งศาสนาอื่น. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณะ (ที่ ๑) มีในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ มีในธรรมวินัยนี้, สมณะที่ ๓ มีในธรรมวินัยนี้ สมณะที่ ๔ มีในธรรมวินัยนี้ ลัทธิอื่นว่างจากสมณะทั้ง[๑] ๔." เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า " ภิกษุในศาสนานี้."

คำว่า **" อรญฺญคโต วา ฯเปฯ สุญฺญาคารคโต วา "** นี้แสดงการที่ภิกษุนั้นเลือกหาเสนาสนะที่เหมาะแก่การเจริญอานาปานัสสติสมาธิ. เพราะว่า จิตของภิกษุนี้เคยซ่านไปในอารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้นเสียนาน จึงไม่อยากจะก้าวขึ้นสู่อารมณ์ของอานาปานัสสติสมาธิ คอยแต่จะแล่นไปนอกทางอย่างเดียว ดุจรถที่เขาเทียมด้วยโคโกงฉะนั้น. เพราะฉะนั้น คนเลี้ยงโคต้องการจะฝึกลูกโคโกง ตัวดื่มน้ำนมทั้งหมดของแม่โคโกง

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๒๓.

เติบโตแล้ว พึงพรากออกจากแม่โคนม ปักหลักใหญ่ไว้ส่วนหนึ่ง แล้วเอาเชือกผูกไว้ที่หลักนั้น, คราวนั้นลูกโคนั้นของเขาดิ้นรนไปทางโน้นทางนี้ ไม่อาจหนีไปได้ พึงยืนพิงหรือนอนอิงหลักนั้นนั่นแล ชื่อแม้ฉันใด; ภิกษุแม้รูปนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ประสงค์จะฝึกฝนจิตที่ถูกโทษประทุษร้าย ซึ่งเจริญด้วยการดื่มรสแห่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นมานานแล้ว พึงพรากออกจากอารมณ์มีรูปเป็นต้น แล้วเข้าไปสู่ป่า หรือโคนไม้ หรือเรือนว่างเปล่า แล้วพึงเอาเชือกคือสติผูกไว้ที่หลัก คือลมอัสสาสะและปัสสาสะนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น จิตของเธอนั้น แม้จะกวัดแกว่งไปทางโน้นและทางนี้ก็ตาม เมื่อไม่ได้รับอารมณ์ที่เคยชินมาในกาลก่อน ไม่สามารถจะตัดเชือกคือสติหนีไปได้ ย่อมจดจ่อและแนบสนิทอารมณ์นั้นแล ด้วยอำนาจอุปจาระและอัปปนา. เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

" นรชน เมื่อจะฝึกลูกโค พึงผูกติดไว้ที่หลัก ฉันใด
ภิกษุในศาสนานี้ พึงเอาสติผูกจิตของตนไว้ที่อารมณ์
ให้มั่น ฉันนั้น. "

เสนาสนะนั้น ย่อมเป็นสถานที่เหมาะแก่การเจริญอานาปานัสสติ-สมาธินั้น ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า " คำนี้แสดงการที่ภิกษุนั้น เลือกหาเสนาสนะที่เหมาะแก่การเจริญอานา-ปานัสสติสมาธิ. " อีกอย่างหนึ่ง เพราะอานาปานัสสติกรรมฐานนี้เป็นยอดในประเภทแห่งกรรมฐาน เป็นปทัฏฐานแห่งการบรรลุคุณพิเศษและเป็นสุขวิหารธรรมในปัจจุบันของพระสัพพัญญูพุทธเจ้า พระปัจเจก-พุทธเจ้า และพระสาวก อันพระโยคาวจรไม่ละชายบ้านที่อื้ออึงด้วยเสียง

สตรี บุรุษ ช้าง และม้าเป็นต้น จะเจริญให้ถึงพร้อม ทำไม่ได้ง่าย เพราะเสียงเป็นข้าศึกต่อฌาน; แต่ในป่าซึ่งไม่ใช่บ้าน พระโยคาวจร กำหนดกรรมฐานนี้แล้ว ยังจตุตถฌานอันมีลมหายใจเข้าและหายใจออก เป็นอารมณ์ให้เกิดแล้ว ทำฌานนั้นนั่นเองให้เป็นบาท พิจารณาสังขาร ทั้งหลาย ได้บรรลุพระอรหัตอันเป็นผลที่เลิศจะทำได้ง่าย; เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงเสนาสนะที่เหมาะแก่ภิกษุนั้น จึง ตรัสพระพุทธพจน์มีอาทิว่า **" อรญฺญคโต วา "** ดังนี้. ด้วยว่า พระผู้มี- พระภาคเจ้า เป็นประดุจอาจารย์ผู้ทรงวิทยาคุณรู้ชัยภูมิพื้นที่, อาจารย์ผู้ ทรงวิทยารู้พื้นที่ เห็นพื้นที่ที่จะสร้างนครแล้ว พิจารณาโดยตระหนักแล้ว ชี้ว่า " ขอพระองค์จงโปรดสร้างพระนครในที่นี้ " เมื่อนครสำเร็จแล้ว โดยสวัสดี ย่อมได้มหาสักการะแต่ราชตระกูล ฉันใด, พระผู้มีพระภาค- เจ้านั้น ทรงพิจารณาเสนาสนะอันสมควรแก่พระโยคาวจรแล้ว ย่อม ทรงชี้ว่า " กรรมฐาน อันกุลบุตรผู้มีความเพียรพึงพากเพียรพยายามใน ที่นี้. " แต่นั้น เมื่อพระโยคาวจรประกอบกรรมฐานอยู่ในเสนาสนะนั้น แล้ว บรรลุพระอรหัตโดยลำดับ ย่อมได้มหาสักการะว่า " พระผู้มี- พระภาคนั้นเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าแท้แล " ฉันนั้นเหมือนกัน. ส่วนภิกษุ นี้ท่านว่า " เช่นกับพยัคฆ์. " เหมือนอย่างพญาเสือใหญ่ แอบอาศัย พงหญ้า ชัฏป่า หรือเทือกเขา อยู่ในไพร ย่อมจับหมู่มฤคมีกระบือป่า ชะมด (หรือกวาง) และสุกรเป็นต้น (เป็นภักษา) ฉันใด ภิกษุพาก เพียรกรรมฐานอยู่ในเสนาสนะมีป่าเป็นต้น ก็ฉันนั้น บัณฑิตพึงทราบ ว่า " ย่อมยึดไว้ได้ซึ่งโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตมรรค และอริยผลโดยลำดับ. " เพราะฉะนั้น พระโบราณาจารย์

ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า

" ขึ้นชื่อว่า พยัคฆ์ ย่อมแอบจับหมู่มฤค (เป็นภักษา) แม้ฉันใด พุทธบุตรผู้ประกอบความเพียรบำเพ็ญวิปัสสนานี้ ก็เหมือนกัน เข้าไปสู่ป่าแล้วย่อมยึดไว้ได้ซึ่งผลอันอุดม. "

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงอรัญญเสนาสนะ อันเป็นภูมิควรแก่การประกอบเชาวนปัญญา เพื่อความเจริญก้าวหน้า แก่พระโยคาวจรนั้น จึงตรัสพระพุทธพจน์มีอาทิว่า **" อรญฺญคโต วา "** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อรญฺญคโต วา** ความว่า ไปสู่ป่าอันสะดวกแก่ความสงัดแห่งใดแห่งหนึ่ง ในบรรดาป่าซึ่งมีลักษณะที่กล่าวไว้อย่างนี้ว่า " ที่ชื่อว่าป่า ได้แก่สถานที่ภายนอกจากเสาเขื่อนออกไปนั่นทั้งหมด ชื่อว่า ป่า[๑] " และว่า " เสนาสนะที่สุดไกลประมาณ ๕๐๐ ชั่วธนู ชื่อว่า เสนาสนะป่า.[๒] "

บทว่า **รุกฺขมูลคโต วา** ความว่า ไปสู่ที่ใกล้ต้นไม้.

บทว่า **สุญฺญาคารโต วา** ความว่า ไปสู่ที่โอกาสสงัด ซึ่งว่างเปล่า. แต่ในอธิการนี้ แม้ภิกษุจะเว้นป่าและโคนต้นไม้เสีย ไปยังเสนาสนะ ๗ อย่างที่เหลือ ก็ควรเรียกได้ว่า " ไปสู่เรือนว่างเปล่า. "

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงชี้เสนาสนะอันสมควรแก่การเจริญอานาปานัสสติ ซึ่งเหมาะแก่ฤดูทั้ง ๓ และเหมาะแก่ธาตุ และจริยาแก่ภิกษุนั้น อย่างนั้นแล้ว เมื่อจะทรงชี้อิริยาบถที่สงบ ซึ่งเป็นฝ่ายแห่ง

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๖๔. อภิ. วิ. ๓๕/๓๓๘. ๒. วิ. มหา. ๒/๑๔๖.

ความไม่ท้อแท้และไม่ฟุ้งซ่าน จึงตรัสว่า **" นิสีทติ "** ดังนี้, ภายหลัง เมื่อจะทรงแสดงภาวะแห่งการนั่ง เป็นของมั่นคง ข้อที่ลมอัสสาสะปัสสาสะเป็นไปสะดวก และอุบายเครื่องกำหนดจับอารมณ์แก่เธอนั้น จึงตรัสพระพุทธพจน์มีอาทิว่า **" ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา "** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลฺลงฺกํ** ได้แก่ การนั่งพับขาทั้ง ๒ โดยรอบ (คือนั่งขัดสมาธิ).

บทว่า **อาภุชิตฺวา** แปลว่า คู้เข้าไว้.

ข้อว่า **อุชุํ กายํ ปณิธาย** มีความว่า ตั้งร่างกายส่วนบนให้ตรง คือให้กระดูกสันหลัง ๑๘ ท่อน จดที่สุดต่อที่สุด. จริงอยู่ เมื่อภิกษุนั่งด้วยอาการอย่างนั้นแล้ว หนัง เนื้อ และเส้นเอ็น ย่อมไม่หงิกงอ. เวลานั้น เวทนาทั้งหลาย ที่จะพึงเกิดขึ้นแก่เธอในขณะ ๆ เพราะความหงิกงอแห่งหนังเนื้อและเอ็นเหล่านั้นเป็นปัจจัยนั่นแล ย่อมไม่เกิดขึ้น. เมื่อเวทนาเหล่านั้นไม่เกิดขึ้น จิตก็มีอารมณ์เป็นอันเดียว. กรรมฐานไม่ตกไป ย่อมเข้าถึงความเจริญรุ่งเรือง.

ข้อว่า **ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา** มีความว่า ตั้งสติมุ่งหน้าต่อกรรมฐาน. อีกอย่างหนึ่ง ก็ในคำว่า **" ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา "** นี้ พึงเห็นใจความตามนัยดังที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทานั้นแล อย่างนี้ว่า ศัพท์ว่า **" ปริ "** มีความกำหนดถือเอาเป็นอรรถ, ศัพท์ **" มุขํ "** มีความนำออกเป็นอรรถ, ศัพท์ว่า **" สติ "** มีความเข้าไปตั้งไว้เป็นอรรถ; เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า " ตั้งสติไว้เฉพาะหน้า.[๑] " ในบทว่า **" ปริมุขํ สตึ "** นั้น มีความย่อดังนี้ว่า ทำสติ

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๖๔-๕.

เป็นเครื่องนำออกที่ตนกำหนดถือเอาแล้ว."

[อรรถาธิบายวิธีอบรมสติ ๓๒ อย่าง]

ข้อว่า **โส สโตว อสฺสสติ** มีความว่า ภิกษุนั้นนั่งอย่างนั้น และตั้งสติไว้อย่างนั้นแล้ว เมื่อไม่ละสตินั้น ชื่อว่า มีสติหายใจเข้า ชื่อว่า มีสติหายใจออก. มีคำอธิบายว่า " เป็นผู้อบรมสติ. "

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงอาการเป็นเครื่องอบรมสติเหล่านั้น จึงตรัสพระพุทธพจน์ว่า **" ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต "** เป็นต้น. สมจริงดังคำที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ในวิภังค์เฉพาะแห่งสองคำนี้ว่า **" โส สโตว อสฺสสติ สโต ปสฺสสติ "** ในปฏิสัมภิทาว่า " ภิกษุ ย่อมเป็นผู้อบรมสติ โดยอาการ ๓๒ อย่าง คือ สติของภิกษุผู้รู้ความที่มีจิตอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว ย่อมตั้งมั่น, เธอชื่อว่าเป็นผู้อบรมสติ ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น, สติของภิกษุผู้รู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว ย่อมตั้งมั่น, เธอชื่อว่าเป็นผู้อบรมสติ ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น ฯ ล ฯ สติของภิกษุผู้รู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืน หายใจเข้า ด้วยอำนาจความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืน หายใจออก ย่อมตั้งมั่น, เธอชื่อว่าเป็นผู้อบรมสติ ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น.[๑] "

[มติลมหายใจเข้าและออกตามอรรถกถาวินัยและพระสูตร]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต** ได้แก่เมื่อให้ลมหายใจเข้ายาวเป็นไปอยู่. ในอรรถกถาวินัย ท่านกล่าวไว้ว่า

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๖๔-๕.

" ลมที่ออกไปข้างนอก ชื่อว่า อัสสาสะ คือลมหายใจออก[๑] ลมที่เข้าไปข้างใน ชื่อว่า ปัสสาสะ คือลมหายใจเข้า[๒]. " ส่วนในอรรถกถาแห่งพระสูตรทั้งหลาย มาโดยกลับลำดับกัน.

บรรดาลมทั้งสองนั้น ในเวลาที่สัตว์ผู้นอนอยู่ในครรภ์แม้ทุกชนิดออกมาจากท้องแม่, ลมภายในครรภ์ย่อมออกไปข้างนอกก่อน, ภายหลัง ลมข้างนอกพาเอาละอองที่ละเอียดเข้าไปข้างใน กระทบเพดานแล้วดับไป. พึงทราบลมอัสสาสะและปัสสาสะอย่างนี้ก่อน. ส่วนความที่ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเหล่านั้น มีระยะยาวและสั้น พึงทราบด้วยอำนาจแห่งกาล. เหมือนอย่างว่า น้ำหรือทราย แผ่ออกไปตลอดระยะ คือโอกาสตั้งอยู่ เขาเรียกว่า " น้ำยาว ทรายยาว น้ำสั้น ทรายสั้น " ฉันใด, ลมหายใจเข้าและหายใจออกแม้ที่ละเอียดจนยิบก็ฉันนั้น ยังประเทศอันยาวในตัวช้างและตัวงู กล่าวคืออัตภาพของช้างและงูเหล่านั้น ให้ค่อย ๆ เต็มแล้วก็ค่อย ๆ ออกไป; เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า " ยาว. " ลมหายใจเข้าและหายใจออก ยังประเทศอันสั้น กล่าวคืออัตภาพแห่งสุนัขและกระต่ายเป็นต้น ให้เต็มเร็วแล้วก็ออกเร็วเหมือนกัน; เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า " สั้น. " แต่บรรดา

๑-๒. ศัพท์ว่า อสฺสาโส และ ปสฺสาโส หรือ อสฺสสติ และ ปสฺสสติ ทั้ง ๒ ศัพท์นี้ บางท่าน แปล อสฺสาโส หรือ อสฺสสติ ว่า หายใจออก, ปสฺสาโส หรือ ปสฺสสติ ว่า หายใจเข้า, ส่วนในหนังสือเล่มนี้ตั้งแต่ต้นมาได้แปล อสฺสาโส หรือ อสฺสสติ ว่า หายใจเข้า, ปสฺสาโส หรือ ปสฺสสติ ว่า หายใจออก, ที่แปลเช่นนี้ ก็เพราะอาศัยนัยอรรถกถาแห่งพระสูตรเป็นหลัก เช่นอรรถกถามหาหัตถิปโทปมสูตรในปปัญจสูทนี ทุติยภาค หน้า ๓๐๘ เป็นต้น ซึ่งท่านอธิบายไว้ดังนี้คือ:- อสฺสาโสติ อนฺโต ปวิสนนาสิกวาโต ลมที่จมูกเข้าไปข้างใน ชื่อว่า อัสสาสะ คือ ลมหายใจเข้า, ปสฺสาโสติ พหิ นิกฺขมนนาสิกวาโต ลมที่ออกไปภายนอก ชื่อว่า ปัสสาสะ คือ ลมหายใจออก, ส่วนในอรรถกถาวินัย ท่านก็อธิบายไว้กลับกันดังที่ปรากฏอยู่ข้างบนนี้ แม้ในปกรณ์วิสุทธิมรรค ภาค ๒ หน้า ๑๖๕ ท่านก็ชักอรรถกถามหาหัตถิปโทปมสูตร

นั่นเองมาอธิบายไว้. เรื่อง ศัพท์ว่า อัสสาสะ และ ปัสสาสะ นี้ ความจริงท่านผู้แต่งอรรถกถา ทั้งพระวินัยและพระสูตรก็คนเดียวกัน คือท่านพระพุทธโฆสะ และก็ค้านกันอยู่ทั้งสองแห่ง คือ ทั้งอรรถกถาพระวินัย และพระสูตร ถึงในอรรถกถาอภิธรรมก็แก้อธิบายไว้เหมือนพระสูตร ขอได้พิจารณาดูเถิด.

หมู่มนุษย์ มนุษย์บางจำพวกหายใจเข้าและหายใจออกยาว ด้วยอำนาจระยะกาล ดุจช้างและงูเป็นต้น, บางจำพวกหายใจเข้าและหายใจออกสั้น ดุจสุนัขและกระต่ายเป็นต้น; เพราะฉะนั้น ลมหายใจเข้าและหายใจออกเหล่านั้นของมนุษย์เหล่านั้น ด้วยอำนาจกาลที่ออกและเข้าอยู่กินเวลานาน พึงทราบว่า "ยาว" ที่ออกและเข้าอยู่ชั่วเวลาน้อย พึงทราบว่า "สั้น."

[ผู้เจริญอานาปานัสสติกรรมฐานย่อมได้ความปราโมทย์เป็นต้น]

ในลมหายใจเข้าและออกนั้น ภิกษุนี้เมื่อหายใจเข้าและหายใจออกยาว โดยอาการ ๙ อย่าง ย่อมรู้ชัดว่า "เราหายใจเข้าหายใจออกยาว." ก็เมื่อเธอรู้ชัดอย่างนี้ พึงทราบว่า "การเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ย่อมสำเร็จ ด้วยอาการอันหนึ่ง." เหมือนอย่างที่ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทาว่า "ถามว่า 'ภิกษุเมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว[1] ฯ ล ฯ เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า 'เราหายใจออกสั้น' อย่างไร[2] ?

แก้ว่า 'ภิกษุเมื่อหายใจเข้ายาว ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับว่า

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๑๖๕. ๒. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๒๔.

ยาว, เมื่อหายใจออกยาว ย่อมหายใจออกในขณะที่นับว่ายาว, เมื่อหายใจเข้าและหายใจออกยาว ย่อมหายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้าง ในขณะที่นับว่ายาว, ฉันทะย่อมเกิดแก่ภิกษุ ผู้เมื่อหายใจเข้าและหายใจออกยาว หายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้าง ในขณะที่นับว่ายาว, ภิกษุเมื่อหายใจเข้ายาวละเอียดกว่านั้น ด้วยอำนาจฉันทะ ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับว่ายาว, เมื่อหายใจออกยาวละเอียดกว่านั้น ด้วยอำนาจฉันทะ ย่อมหายใจออกในขณะที่นับว่ายาว, เมื่อหายใจเข้าและหายใจออกละเอียดกว่านั้น ด้วยอำนาจฉันทะ ย่อมหายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้าง ในขณะที่นับว่ายาว, ความปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ ผู้เมื่อหายใจเข้าและหายใจออกยาวละเอียดกว่านั้น ด้วยอำนาจฉันทะ หายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้าง ในขณะที่นับว่ายาว, เมื่อหายใจเข้ายาวละเอียดกว่านั้น ด้วยอำนาจความปราโมทย์ ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับว่ายาว, เมื่อหายใจออกยาวละเอียดกว่านั้น ด้วยอำนาจความปราโมทย์ ย่อมหายใจออกในขณะที่นับว่ายาว ฯ ล ฯ เมื่อหายใจเข้าและหายใจออกยาวละเอียดกว่านั้น ด้วยอำนาจความปราโมทย์ ย่อมหายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้าง ในขณะที่นับว่ายาว, จิตของภิกษุผู้เมื่อหายใจเข้าและหายใจออกยาวละเอียดกว่านั้น ด้วยอำนาจความปราโมทย์ หายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้าง ในขณะที่นับว่ายาว ย่อมหลีกออกจากการหายใจเข้าและหายใจออกยาว, อุเบกขาย่อมดำรงอยู่. กายคือลมหายใจเข้าและหายใจออกยาวด้วยอาการ ๙ อย่างเหล่านี้ย่อมปรากฏ, สติเป็นอนุปัสสนาญาณ, กายปรากฏ ไม่ใช่สติ, สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย; ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนั้น ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น; เพราะเหตุดังนี้นั้น ท่านจึงกล่าวว่า 'การเจริญสติ-

ปัฏฐาน คือการพิจารณาเห็นกายในกาย[๑] ดังนี้.

แม้ในบทที่กำหนดด้วยลมสั้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้ :- ในบทที่กำหนดด้วยลมยาวนั่น ท่านกล่าวไว้ว่า " เมื่อลมหายใจยาว ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับว่ายาว " ดังนี้ ฉันใด, ในบทที่กำหนดด้วยลมสั้นนี้ ก็มีคำที่มาในบาลีว่า " เมื่อหายใจเข้าสั้น ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับว่าเล็กน้อย " ฉันนั้น. เพราะ-ฉะนั้น พึงประกอบด้วยสามารถแห่งบทที่กำหนดว่าสั้นนั้น จนถึงคำว่า " เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ' การเจริญสติปัฏฐาน คือการพิจารณาเห็นกายในกาย. " ภิกษุนี้ เมื่อรู้ชัดลมหายใจเข้าและหายใจออกโดยอาการ ๙ อย่างเหล่านี้ ด้วยอำนาจกาลยาวและด้วยอำนาจกาลนิดหน่อย ดังพรรณนามาฉะนี้ บัณฑิตพึงทราบว่า " ภิกษุเมื่อหายใจเข้ายาว ย่อมรู้ชัดว่า ' เราหายใจเข้ายาว ' ฯ ล ฯ หรือเมื่อหายใจออกสั้น ย่อมรู้ชัดว่า ' เราหายใจออกสั้น ' ดังนี้. อนึ่ง เมื่อภิกษุนั้นรู้อย่างนี้

วรรณะ (คืออาการ) ทั้ง ๔ คือ ลมหายใจเข้า
ยาวและสั้น แม้ลมหายใจออกก็เช่นนั้น ย่อมเป็น
ไปเฉพาะที่ปลายจมูกของภิกษุ ฉะนี้แล.

ข้อว่า **สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ ฯ เป ฯ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ** มีอธิบายว่า เธอย่อมสำเหนียกว่า " เราจักทำเบื้องต้น ท่าม-กลาง และที่สุด แห่งกองลมหายใจเข้าทั้งสิ้น ให้รู้แจ้ง คือทำให้ปรากฏหายใจเข้า " (และ) ย่อมสำเหนียกว่า " เราจักทำเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด แห่งกองลมหายใจออกทั้งสิ้น ให้รู้แจ้ง คือทำให้

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๖๕-๒๗๔.

ปรากฏหายใจออก." เมื่อเธอทำให้รู้แจ้ง คือทำให้ปรากฏด้วยอาการอย่างนั้น ย่อมหายใจเข้าและหายใจออก ด้วยจิตที่สัมปยุตด้วยญาณ; เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า "ย่อมสำเหนียกว่า 'เราจักหายใจเข้าจักหายใจออก."

จริงอยู่ เบื้องต้นในกองลมหายใจเข้าหรือในกองลมหายใจออกที่แล่นไปอย่างละเอียด[๑] ย่อมปรากฏแก่ภิกษุรูปหนึ่ง, แต่ท่ามกลางและที่สุดไม่ปรากฏ, เธอสามารถกำหนดได้เฉพาะเบื้องต้นเท่านั้น ย่อมลำบากในท่ามกลางและที่สุด. อีกรูปหนึ่ง ย่อมปรากฏแต่ท่ามกลาง, เบื้องต้นและที่สุด ไม่ปรากฏ, เธอสามารถกำหนดได้เฉพาะท่ามกลางเท่านั้น ย่อมลำบากในเบื้องต้นและที่สุด, อีกรูปหนึ่ง ย่อมปรากฏแต่ที่สุด, เบื้องต้นและท่ามกลางไม่ปรากฏ, เธอสามารถกำหนดได้เฉพาะที่สุดเท่านั้น ย่อมลำบากในเบื้องต้นและท่ามกลาง. อีกรูปหนึ่ง ย่อมปรากฏได้แม้ทั้งหมด, เธอสามารถกำหนดได้แม้ทั้งหมด ย่อมไม่ลำบากในส่วนไหน ๆ. พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงชี้ว่า "อันภิกษุพึงเป็นผู้เช่นนั้น" จึงตรัสว่า **"ภิกษุย่อมสำเหนียกว่า 'เราจักรู้แจ้งซึ่งกองลมทั้งปวงหายใจเข้า; ย่อมสำเหนียกว่า 'เราจักรู้แจ้งซึ่งกองลมทั้งปวงหายใจออก"** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สิกฺขติ** ความว่า ย่อมพากเพียรคือพยายามอย่างนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ในบทว่า **"สิกฺขติ"** นี้ พึงเห็นใจความอย่างนี้ว่า "ความสำรวมของภิกษุผู้เป็นอย่างนั้น นี้ชื่อว่า

๑. วิสุทธิมรรค. ๒/๖๑ เป็น จุณฺณวิสเฎ. สารัตถทีปนี ๒/๒๙๕ แก้ว่า จุณฺณวิคเตติ อเนกกลาปตาย จุณฺณวิจุณฺณภาเวน วิสเฎ.

อธิสีลสิกขา ในอธิการว่าด้วยอานาปานัสสติภาวนานี้, สมาธิของเธอผู้เป็นอย่างนั้น นี้ชื่อว่า อธิจิตตสิกขา, ปัญญาของเธอผู้เป็นอย่างนั้น นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา, เธอย่อมสำเหนียก คือย่อมส้องเสพ เจริญ กระทำให้มาก ซึ่งสิกขา ๓ อย่าง ดังพรรณนามานี้ ด้วยสตินั้น ด้วยมนสิการนั้น ในอารมณ์. เพราะว่า โดยนัยก่อน บรรดาสองนัยนั้น ภิกษุพึงหายใจเข้าและหายใจออกอย่างเดียวเท่านั้นไม่ต้องทำกิจอะไร ๆ อื่น, แต่จำเดิมแต่เวลาที่รู้ชัดลมหายใจเข้าและหายใจออกนี้ไป ควรทำความพากเพียรในอาการที่ให้ญาณเกิดขึ้นเป็นต้น: เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพึงทราบว่า " ในนัยก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบาลีไว้ด้วยอำนาจเป็นวัตตมานาวิภัตติว่า **' ย่อมรู้ชัดว่า เราหายใจเข้า, ย่อมรู้ชัดว่า เราหายใจออก'** เท่านั้น แล้วยกพระบาลีขึ้นด้วยอำนาจคำที่เป็นอนาคตกาลโดยนัยมีอาทิว่า **' เธอย่อมสำเหนียกว่า ' เราจักรู้แจ้ง ซึ่งกองลมทั้งปวงหายใจเข้า "** ดังนี้ เพื่อจะทรงแสดงอาการที่ให้ญาณเกิดขึ้นเป็นต้นซึ่งควรทำจำเดิมแต่กาลนี้ไป.

[ภิกษุกำหนดกรรมฐานแล้ว กายสังขารจึงสงบ]

ข้อว่า **ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ ฯ เป ฯ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ** ความว่า เธอย่อมสำเหนียกว่า " เราจักเป็นผู้สงบ คือ ระงับ ดับ ได้แก่ให้กายสังขารที่หยาบสงบไป หายใจเข้าหายใจออก. " ในคำว่า " จักเป็นผู้ระงับกายสังขารที่หยาบ " นั้น พึงทราบความที่ลมเป็นของหยาบและละเอียด และความระงับอย่างนี้ คือ :- ก็ในกาลก่อนคือในเวลาที่ภิกษุนี้ ยังไม่ได้กำหนดกรรมฐาน กายและจิต

ยังมีความกระวนกระวาย ยังหยาบ[๑] เมื่อกายและจิตซึ่งเป็นของหยาบยังไม่สงบแม้ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ก็เป็นของหยาบ คือเป็นไปเกินกำลัง จมูกไม่พอหายใจ ต้องยืนหายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้างทางปาก ต่อเมื่อใด กายก็ดี จิตก็ดี เป็นของอันเธอกำหนดแล้ว, เมื่อนั้น กายและจิตนั้นจึงเป็นของสงบระงับ. ครั้นเมื่อกายและจิตนั้นสงบแล้ว ลมหายใจเข้าและหายใจออกย่อมเป็นไปละเอียด คือเป็นสภาพถึงอาการที่จะต้องค้นหาว่า " มีอยู่หรือไม่หนอ. " เปรียบเหมือนลมหายใจเข้าและหายใจออก ของบุรุษผู้วิ่งลงจากภูเขา หรือผู้ปลงของหนักลงจากศีรษะแล้วยืนอยู่ ย่อมเป็นของหยาบ จมูกไม่พอหายใจ ต้องยืนหายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้างทางปาก, ต่อเมื่อใด เขาบรรเทาความกระวนกระวายนั้นเสีย อาบและดื่มน้ำแล้ว เอาผ้าเปียกคลุมที่หน้าอกนอนพักที่ร่มไม้เย็น ๆ; เมื่อนั้น ลมหายใจเข้าและหายใจออกนั้นของเขา จึงเป็นของละเอียด คือถึงอาการที่จะต้องค้นหาว่า " มีอยู่หรือไม่หนอ " แม้ฉันใด. ในกาลก่อน คือในเวลาที่ภิกษุนี้ยังไม่ได้กำหนดกรรมฐาน กายและจิต ฯ ล ฯ คือถึงอาการที่ต้องค้นหาว่า " มีอยู่หรือไม่หนอ " ฉันนั้นเหมือนกัน. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ? เพราะความจริงเป็นอย่างนั้น ในกาลก่อน คือในเวลาที่เธอยังมิได้กำหนดกรรมฐาน การคำนึง การประมวลมา การมนสิการ และการพิจารณาว่า " เราจะระงับกายสังขารส่วนหยาบ ๆ " ดังนี้ หามีแก่เธอนั้นไม่. แต่ในเวลาที่เธอกำหนดแล้ว จึงมีได้. เพราะเหตุนั้น

๑. ศัพท์ว่า โอฬาริกานํ ให้แก้เป็น โอฬาริกา เป็นบทคุณของกายและจิต. วิสุทธิมรรค ภาค ๒/๖๒ ก็เป็นอย่างนี้.

ในเวลาที่กำหนดกรรมฐาน กายสังขารของเธอนั้น จึงเป็นของละเอียดกว่าเวลาที่ยังไม่ได้กำหนด. เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า

" เมื่อกายและจิต ยังระส่ำระสายอยู่ กายสังขารย่อมเป็นไปเกินประมาณ, เมื่อกายและจิต ไม่ระส่ำระสาย กายสังขารย่อมเป็นไปละเอียด. "

[กายสังขารในฌานชั้นสูงขึ้นไปย่อมละเอียดไปตามลำดับ]

กายสังขารแม้ในเวลากำหนดก็ยังหยาบ, ในอุปจารแห่งปฐมฌานละเอียด. ถึงแม้ในอุปจารแห่งปฐมฌานนั้น ก็ยังหยาบ, ในปฐมฌานละเอียด. ในปฐมฌานและในอุปจารแห่งทุติยฌานยังหยาบ, ในทุติยฌานละเอียด. ในทุติยฌานและในอุปจารแห่งตติยฌาน ยังหยาบ, ในตติยฌานละเอียด. ในตติยฌานและอุปจารแห่งจตุตถฌาน ยังหยาบ, ในจตุตถฌานละเอียดยิ่งนัก ถึงความไม่เป็นไปทีเดียว. คำนี้เป็นมติของพระอาจารย์ผู้กล่าวทีฆนิกาย และสังยุตตนิกายก่อน. ส่วนพระอาจารย์ทั้งหลายผู้กล่าวมัชฌิมนิกาย ย่อมปรารถนาความละเอียดกว่ากันแม้ในอุปจารแห่งฌานชั้นสูง ๆ ขึ้นไปกว่าฌานชั้นต่ำ ๆ อย่างนี้ คือกายสังขารที่เป็นไปในปฐมฌาน ยังเป็นของหยาบ ในอุปจารแห่งทุติยฌาน จึงจัดว่าละเอียด ดังนี้เป็นต้น. ก็ตามมติของพระอาจารย์ทั้งหมดนั้นแล ควรทราบดังนี้ว่า " กายสังขารที่เป็นไปในเวลาที่ยังมิได้กำหนด (กรรมฐาน) ย่อมระงับไปในเวลาที่กำหนดแล้ว, กายสังขารที่เป็นไปในเวลาที่ได้กำหนด ย่อมระงับไปในอุปจารแห่งปฐม-

ฌาน ฯ ล ฯ กายสังขารที่เป็นไปในอุปจารแห่งจตุตถฌาน ย่อมระงับไป ในจตุตถฌาน." ในสมถะมีนัยเท่านี้ก่อน.

ส่วนในวิปัสสนา พึงทราบนัยดังนี้ :- กายสังขารที่เป็นไปใน เมื่อยังมิได้กำหนด ยังหยาบ ในการกำหนดมหาภูตรูปละเอียด, แม้การกำหนดมหาภูตรูปนั้น ก็ยังหยาบ, ในการกำหนดอุปาทายรูป ละเอียด, แม้การกำหนดอุปาทายรูปนั้น ก็ยังหยาบ, ในการกำหนดรูปทั้งสิ้น ละเอียด, แม้การกำหนดรูปทั้งสิ้นนั้น ก็ยังหยาบ, ในการกำหนดอรูป ละเอียด, แม้การกำหนดอรูปนั้น ก็ยังหยาบ, ในการกำหนดรูปและอรูป ละเอียด, แม้การกำหนดรูปและอรูปนั้น ก็ยังหยาบ, ในการกำหนดปัจจัย ละเอียด, แม้การกำหนดปัจจัยนั้น ก็ยังหยาบ, ในการเห็นนามรูป พร้อมทั้งปัจจัย ละเอียด, แม้การเห็นนามรูปพร้อมทั้งปัจจัยนั้น ก็ยังหยาบ, ในวิปัสสนาที่ประกอบด้วยลักษณะและอารมณ์ ละเอียด, แม้นั้นก็ยังหยาบ ในวิปัสสนาที่มีกำลังเพลา, ในวิปัสสนาที่มีกำลังจึงจัดว่าละเอียด, ใน วิปัสสนานัยนั้น พึงทราบความสงบไปแห่งลมอัสสาสะ และปัสสาสะ ก่อน ๆ ด้วยลมอัสสาสะและปัสสาสะหลัง ๆ โดยนัยกล่าวแล้วในก่อน นั่นแล. ในคำว่า "ระงับกายสังขารที่หยาบ" นี้ พึงทราบความที่ลม หยาบละเอียดและสงบไป โดยนัยดังพรรณนามาฉะนี้แล.

ส่วนในปฏิสัมภิทา พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร กล่าวเนื้อความ แห่งบทนั้น พร้อมกับคำท้วงและคำแก้ให้กระจ่างอย่างนี้ :-

ภิกษุย่อมสำเหนียกอย่างไร ? ย่อมสำเหนียกอย่างนี้ว่า "เรา จักระงับกายสังขารหายใจเข้า, ย่อมสำเหนียกว่า 'เราจักระงับกายสังขาร หายใจออก."

กายสังขารเป็นไฉน ? ลมหายใจเข้ายาว เป็นไปทางกาย ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยกาย เป็นกายสังขาร, ภิกษุระงับ คือดับ สงบกายสังขารเหล่านั้น สำเหนียกอยู่; ลมหายใจออกยาวเป็นไปทางกาย ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยกาย เป็นกายสังขาร, ภิกษุระงับ คือดับ สงบกายสังขารเหล่านั้น สำเหนียกอยู่; ลมหายใจเข้าสั้น ลมหายใจออกสั้น ลมที่ภิกษุรู้แจ้งซึ่งกองลมทั้งปวงหายใจเข้า ลมที่ภิกษุรู้แจ้งซึ่งกองลมทั้งปวงหายใจออก เป็นไปทางกาย ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยกาย เป็นกายสังขาร, ภิกษุระงับ คือดับ สงบกายสังขารเหล่านั้น สำเหนียกอยู่. ความอ่อนไป ความน้อมไป ความเอนไป ความโอนไป ความหวั่นไป ความดิ้นรน ความโยก ความโคลงแห่งกาย เพราะกายสังขารเห็นปานใด, ภิกษุย่อมสำเหนียกว่า 'เราจักระงับกายสังขารเห็นปานนั้น หายใจเข้า' ย่อมสำเหนียกว่า 'เราจักระงับกายสังขารเห็นปานนั้น หายใจออก.' ความไม่อ่อนไป ความไม่น้อมไป ความไม่เอนไป ความไม่โอนไป ความไม่หวั่นไหว ความไม่ดิ้นรน ความไม่โยก ความไม่โคลงแห่งกาย เพราะกายสังขารเห็นปานใด, ภิกษุย่อมสำเหนียกว่า 'เราจักระงับกาย-สังขารที่ละเอียดสุขุมเห็นปานนั้น หายใจเข้า หายใจออก.' หากว่าภิกษุสำเหนียกอยู่อย่างนี้ 'เราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า' ย่อมสำเหนียกว่า 'เราจักระงับกายสังขารหายใจออก.' เมื่อเป็นอย่างนั้น ความได้ลม[๑] (อัสสาสะและปัสสาสะ) ก็ไม่เป็นไป (คือไม่เกิดขึ้น); ลมอัสสาสะและปัสสาสะ ก็ไม่เป็นไป, อานาปานัสสติก็ไม่เป็นไป, อานาปานัสสติ-สมาธิ ก็ไม่เป็นไป, และสมาบัตินั้น บัณฑิตทั้งหลายจะเข้าบ้าง จะออกบ้าง

๑. วาตุปลทฺธิ ความสำเหนียก, กำหนดหมายลม.

ก็หาไม่, ถ้าหากว่าภิกษุ สำเหนียกอยู่อย่างนี้ว่า 'เราจักระงับกายสังขาร หายใจเข้า หายใจออก.' เมื่อเป็นอย่างนี้ ความได้ลม[๑] (อัสสาสะและปัสสาสะ) ย่อมเป็นไป (คือเกิดขึ้น), ลมอัสสาสะและปัสสาสะ ย่อมเป็นไป, อานาปานัสสติ ย่อมเป็นไป, อานาปานัสสติสมาธิ ย่อมเป็นไป, และสมาบัตินั้น บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมเข้าบ้าง ย่อมออกบ้าง. ข้อนั้นเปรียบเหมือนอะไร ? เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลตีกังสดาล เสียงดัง (เสียงหยาบ) ย่อมกระจายไปก่อน. เพราะกำหนด ใส่ใจ จำไว้ด้วยดี ซึ่งนิมิตแห่งเสียงดัง แม้เมื่อเสียงดังดับไปแล้ว; ต่อมาเสียงละเอียด (เสียงครวญ) ย่อมกระจายไปภายหลัง, เพราะกำหนด ใส่ใจ จำไว้ด้วยดี ซึ่งนิมิตแห่งเสียงครวญ แม้เมื่อเสียงครวญดับไปแล้ว; ต่อมาจิตย่อมเป็นไปภายหลัง แม้เพราะมีนิมิตแห่งเสียงครวญเป็นอารมณ์ ข้อนี้ก็เหมือนกันฉะนั้น ลมหายใจเข้าและหายใจออกที่หยาบ ย่อมไปก่อน, เพราะกำหนดใส่ใจจำไว้ด้วยดี ซึ่งนิมิตแห่งลมหายใจเข้าและหายใจออกที่หยาบ เมื่อลมหายใจเข้าและหายใจออกที่หยาบ แม้ดับไปแล้ว, ต่อมาลมหายใจเข้าและหายใจออกที่ละเอียดย่อมเป็นไปภายหลัง, เพราะกำหนดใส่ใจจำไว้ด้วยดี ซึ่งนิมิตแห่งลมหายใจเข้าและหายใจออกที่ละเอียด เมื่อลมหายใจเข้าและลมหายใจออกที่ละเอียดแม้ดับไปแล้ว, ต่อมาจิตไม่ถึงความฟุ้งซ่านในภายหลัง แม้เพราะมีนิมิตแห่งลมหายใจเข้าและหายใจออกที่ละเอียดเป็นอารมณ์. เมื่อเป็นอย่างนี้ ความได้ลม (อัสสาสะและปัสสาสะ) ย่อมเป็นไป, ลมอัสสาสะและปัสสาสะ ย่อมเป็นไป, อานาปานัสสติ ย่อมเป็นไป, อานาปานัสสติสมาธิ ย่อมเป็นไป, และสมาบัตินั้น บัณฑิต

๑. วาตปลทฺธิ ความสำเหนียก, กำหนดหมายลม.

ทั้งหลายย่อมเข้าบ้าง ย่อมออกบ้าง. กายคือความที่บุคคลระงับกายสังขาร หายใจเข้าและหายใจออกย่อมปรากฏ. สติเป็นอนุปัสสนาญาณ, กายย่อมปรากฏ, ไม่ใช่สติ, สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย, ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น, เพราะเหตุดังนี้นั้น ท่านจึงกล่าวว่า " การเจริญสติปัฏฐานคือการพิจารณาเห็นกายในกาย[๑] " ดังนี้.

ในบทว่า **" ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ "** นี้ มีการพรรณนาตามลำดับบทแห่งปฐมจตุกกะ ซึ่งตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งกายยานุปัสสนาเพียงเท่านี้ก่อน. แต่เพราะในอธิการนี้ จตุกกะนี้เท่านั้น ตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งกรรมฐานของกุลบุตรผู้เริ่มทำ, ส่วนอีก ๓ จตุกกะนอกนี้ ตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งเวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา ของกุลบุตรผู้บรรลุฌานแล้วในปฐมจตุกกะนี้; ฉะนั้น พุทธบุตร ผู้ปรารถนาจะเจริญกรรมฐานนี้ แล้วบรรลุพระอรหัตพร้อมกับปฏิสัมภิทา ด้วยวิปัสสนาอันมีอานาปานจตุตถฌานเป็นปทัฏฐาน ควรทราบกิจที่ตนควรทำก่อนทั้งหมด ตั้งแต่ต้น ในอธิการแห่งอานาปานัสสติกรรมฐานนี้แล ด้วยสามารถแห่งกุลบุตรผู้เริ่มทำ.

[กุลบุตรจะเรียนกรรมฐานต้องบำเพ็ญศีลให้บริสุทธิ์ก่อน]

กุลบุตรควรชำระศีล ๔ อย่างให้หมดจดก่อน. ในศีลนั้น มีวิธีชำระให้หมดจด ๓ อย่าง คือ ไม่ต้องอาบัติ ๑ ออกจากอาบัติที่ต้องแล้ว ๑ ไม่เศร้าหมองด้วยกิเลสทั้งหลาย ๑. จริงอยู่ ภาวนาย่อมสำเร็จแก่กุลบุตรผู้มีศีลอย่างนั้น. กุลบุตรควรบำเพ็ญแม้ศีลที่ท่านเรียกว่าอภิสมาจาริกศีล ให้บริบูรณ์ดีเสียก่อน ด้วยอำนาจวัตรเหล่านี้ คือ

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๗๘-๒๘๐.

วัตรที่ลานพระเจดีย์ วัตรที่ลานต้นโพธิ์ อุปัชฌายวัตร อาจริยวัตร วัตรที่เรือนไฟ วัตรที่โรงอุโบสถ ขันธกวัตร ๘๒ มหาวัตร ๑๔. จริงอยู่ กุลบุตรใด พึงกล่าวว่า "เรารักษาศีลอยู่, กรรมด้วยอภิสมาจาริกวัตรจะมีประโยชน์อะไร ?" ข้อที่ศีลของกุลบุตรนั้น จักบริบูรณ์ได้ นั่นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้. แต่เมื่ออภิสมาจาริกวัตรบริบูรณ์ ศีลก็จะบริบูรณ์. เมื่อศีลบริบูรณ์ สมาธิย่อมถือเอาห้อง. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ข้อที่ภิกษุนั้นหนอไม่บำเพ็ญธรรม คือ อภิสมาจาริกวัตรให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้ นั่นมิใช่ฐานะที่จะมีได้[๑]" เรื่องนี้ควรให้พิสดาร. เพราะเหตุฉะนั้น กุลบุตรนี้ควรบำเพ็ญแม้วัตร มีเจติยังคณวัตรเป็นต้น ที่ท่านเรียกว่า อภิสมาจาริกวัตร ให้บริบูรณ์ด้วยดีเสียก่อน.

เบื้องหน้าแต่การชำระศีลให้หมดจดนั้น ก็ควรตัดปลิโพธ (ความกังวล) อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ ในบรรดาปลิโพธ ๑๐ อย่างที่พระอาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนี้ว่า

> **"ปลิโพธ (ความกังวล) ๑๐ อย่างนั้น คือ อาวาส ๑ ตระกูล ๑ ลาภ (คือปัจจัยสี่) ๑ คณะ (คือหมู่) ๑ การงาน (คือการก่อสร้าง) เป็นที่คำรบห้า ๑ อัทธานะ (คือเดินทางไกล) ๑ ญาติ ๑ อาพาธ ๑ คัณฐะ (คือการเรียนปริยัติ) ๑ อิทธิฤทธิ์ ๑."**

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๕-๑๖.

กุลบุตรผู้ตัดปลิโพธได้อย่างนี้แล้ว จึงควรเรียนกรรมฐาน.

[กรรมฐาน ๒ พร้อมทั้งอธิบาย]

กรรมฐานนั้น มีอยู่ ๒ อย่าง คือ สัพพัตถกัมมัฏฐาน (กรรมฐานมีประโยชน์ในกุศลธรรมทั้งปวง) ๑. ปาริหาริยกัมมัฏฐาน (กรรมฐานควรบริหารรักษา) ๑. บรรดากรรมฐาน ๒ อย่างนั้น ที่ชื่อว่าสัพพัตถกกัมมัฏฐาน ได้แก่ เมตตา (ที่เจริญไป) ในหมู่ภิกษุเป็นต้น และมรณัสสติ (การระลึกถึงความตาย). พระอาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า " อสุภสัญญา " บ้าง. จริงอยู่ ภิกษุผู้จะเจริญกรรมฐาน ครั้งแรกต้องตัดปลิโพธเสียก่อน แล้วจึงเจริญเมตตาไปในหมู่ภิกษุผู้อยู่ในสีมา, ลำดับนั้น พึงเจริญไปในเหล่าเทวดาผู้อยู่ในสีมา, ถัดจากนั้นพึงเจริญไปในอิสรชนในโคจรคาม, ต่อจากนั้นพึงเจริญไปในเหล่าสรรพสัตว์กระทั่งถึงชาวบ้านในโคจรคามนั้น. แท้จริง ภิกษุนั้น ทำพวกชนผู้อยู่ร่วมกันให้เกิดมีจิตอ่อนโยน เพราะเมตตาในหมู่ภิกษุ. เวลานั้น เธอจะมีความอยู่เป็นสุข. เธอย่อมเป็นผู้อันเหล่าเทวดาผู้มีจิตอ่อนโยน เพราะเมตตาในเหล่าเทวดาผู้อยู่ในสีมาจัดการอารักขาไว้อย่างดี ด้วยการรักษาที่ชอบธรรม. ทั้งเป็นผู้อันอิสรชนทั้งหลาย ผู้มีจิตสันดานอันอ่อนโยนเพราะเมตตาในอิสรชนในโคจรคาม จัดรักษาระแวดระวังไว้อย่างดีด้วยการรักษาที่ชอบธรรม. และเป็นผู้อันชาวบ้านเหล่านั้นผู้มีจิตถูกอบรมให้เลื่อมใส เพราะเมตตาในพวกชาวบ้านในโคจรคามนั้น ไม่ดูหมิ่นเที่ยวไป. เป็นผู้เที่ยวไปไม่ถูกอะไร ๆ กระทบกระทั่งในที่ทุกสถานเพราะเมตตาในเหล่าสรรพสัตว์. อนึ่ง เธอเมื่อคิดว่า " เราจะต้องตาย

แน่แท้ " ด้วยมรณัสสติ ละการแสวงหาที่ไม่สมควรเสีย เป็นผู้มีความสลดใจสูงขึ้นเป็นลำดับ ย่อมเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน. ตัณหาย่อมไม่เกิดขึ้น แม้ในอารมณ์ที่เป็นทิพย์ เพราะอสุภสัญญา. เพราะเหตุนั้น คุณธรรมทั้ง ๓ (คือ เมตตา ๑ มรณัสสติ ๑ อสุภสัญญา ๑) นั้น ของภิกษุนั้น ท่านเรียกว่า " สัพพัตถกกัมมัฏฐาน " เพราะทำอธิบายว่า " เป็นกรรมฐานอันกุลบุตรพึงปรารถนา คือ พึงต้องการในที่ทุกสถาน เพราะเป็นธรรมมีอุปการะมาก " และเพราะความเป็นปทัฏฐาน แห่งการหมั่นประกอบเนือง ๆ ซึ่งความเพียร ตามที่ประสงค์ไว้โดยนัยดังพรรณนามาฉะนี้.

ก็บรรดาอารมณ์ ๓๘ ประการ กรรมฐานใด ที่คล้อยตามจริตของกุลบุตรใด กรรมฐานนั้น ท่านเรียกว่า ปาริหาริยกรรมฐาน เพราะเป็นกรรมฐานที่กุลบุตรนั้น ควรบริหารไว้เป็นนิตย์ โดยนัยตามที่กล่าวแล้วนั่นเอง. แต่ในตติยปาราชิกนี้ อานาปานกรรมฐานนี้แล ท่านเรียกว่า " ปาริหาริยกรรมฐาน. " ในอธิการว่าด้วยอานาปานกัมมัฏฐานนี้ มีความสังเขปเท่านี้. ส่วนความพิสดารนักศึกษาผู้ต้องการกถาว่าด้วยการชำระศีลให้หมดจด และกถาว่าด้วยการตัดปลิโพธ พึงถือเอาจากปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรคเถิด.

[ควรเรียนกรรมฐานในสำนักพุทธโอรสกระทั่งถึงท่านผู้ได้ฌาน]

อนึ่ง กุลบุตรผู้มีศีลบริสุทธิ์ และตัดปลิโพธได้แล้วอย่างนั้น เมื่อจะเรียนกรรมฐานนี้ ควรเรียนเอาในสำนักพุทธบุตร ผู้ให้จตุตถฌานเกิดขึ้นด้วยกรรมฐานนี้แล แล้วเจริญวิปัสสนา ได้บรรลุความเป็นพระ-

อรหันต์. เมื่อไม่ได้พระขีณาสพนั้น ควรเรียนเอาในสำนักพระอนาคามี เมื่อไม่ได้แม้ในพระอนาคามีนั้น ก็ควรเรียนเอาในสำนักพระสกทาคามี, เมื่อไม่ได้แม้พระสกทาคามีนั้น ก็ควรเรียนเอาในสำนักพระโสดาบัน, เมื่อไม่ได้แม้พระโสดาบันนั้น ก็ควรเรียนเอาในสำนักของท่านผู้ได้จตุตถฌาณซึ่งมีอานาปานะเป็นอารมณ์, เมื่อไม่ได้ท่านผู้ได้จตุตถฌานแม้นั้น ก็ควรเรียนเอาในสำนักของพระวินิจฉยาจารย์ ผู้ไม่เลอะเลือนทั้งในบาลีและอรรถกถา. จริงอยู่ พระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระอรหันต์เป็นต้น ย่อมบอกเฉพาะมรรคที่ตนได้บรรลุแล้วเท่านั้น. ส่วนพระวินิจฉยาจารย์นี้เป็นผู้ไม่เลอะเลือน กำหนดอารมณ์เป็นที่สบายและไม่สบาย ในอารมณ์ทั้งปวงแล้วจึงบอกให้ เหมือนผู้นำไปสู่ทางช้างใหญ่ ในป่าที่รกชัฏฉะนั้น.

[กรรมฐานมีสนธิคือที่ต่อ ๕ อย่าง]

ในอธิการว่าด้วยการเรียนกรรมฐานนั้น มีอนุบุพพีกถาดังต่อไปนี้ :- ภิกษุนั้นควรเป็นผู้มีความประพฤติเบา สมบูรณ์ด้วยวินัยและมรรยาท เข้าไปหาอาจารย์ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว พึงเรียนกรรมฐาน มีสนธิ ๕ ในสำนักของอาจารย์นั้น ผู้มีจิตอันตนให้ยินดี ด้วยวัตรและข้อปฏิบัติ. ในคำว่า " กรรมฐาน มีสนธิ ๕ " นั้น สนธิมี ๕ อย่างเหล่านี้ คือ **อุคคหะ** การเรียน ๑ **ปริปุจฉา** การสอบถาม ๑ **อุปัฏฐานะ** ความปรากฏ ๑ **อัปปนา** ความแน่นแฟ้น ๑ **ลักษณะ** ความกำหนดหมาย ๑.

ในอุคคหะเป็นต้นนั้น การเรียนกรรมฐาน ชื่อว่า อุคคหะ. การสอบถามกรรมฐาน ชื่อว่า ปริปุจฉา. ความปรากฏแห่งกรรมฐาน ชื่อว่า อุปัฏฐานะ. ความแน่วแน่แห่งกรรมฐาน ชื่อว่าอัปปนา. ลักษณะ

แห่งกรรมฐาน ชื่อว่า ลักษณะ. มีคำอธิบายว่า " ความใคร่ครวญแห่ง สภาพกรรมฐานว่า " กรรมฐานนี้ มีลักษณะอย่างนี้. " ภิกษุเมื่อเรียน กรรมฐาน ซึ่งมีสนธิ ๕ อย่างนี้ แม้ตนเองก็ไม่ลำบาก ทั้งไม่ต้อง รบกวนอาจารย์ให้ลำบาก. เพราะฉะนั้น ควรเรียนอาจารย์ให้บอกแต่น้อย สาธยายตลอดเวลาเป็นอันมาก ครั้นเรียนกรรมฐาน ซึ่งมีสนธิ ๕ อย่าง นั้นแล้ว, ถ้าในอาวาสนั้น มีเสนาสนะเป็นต้นเป็นที่สบายไซร้, ควรอยู่ ในอาวาสนั้นนั่นแล, ถ้าในอาวาสนั้น ไม่มีเสนาสนะเป็นที่สบายไซร้, ควรบอกลาอาจารย์, ถ้าเป็นผู้มีปัญญาอ่อน ควรไปสิ้นระยะโยชน์หนึ่ง เป็นอย่างยิ่ง, ถ้าเป็นผู้มีปัญญากล้า ก็ควรไปแม้ไกล (กว่านั้น) ได้ แล้วเข้าไปยังเสนาสนะที่ประกอบด้วยองค์แห่งเสนาสนะ ๕ อย่าง เว้น เสนาสนะที่มีโทษ ๑๘ อย่าง แล้วพักอยู่ในเสนาสนะนั้น ตัดปลิโพธ หยุมหยิมเสีย ฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว บรรเทาความเมาอาหาร ทำจิตให้ ร่าเริงด้วยการอนุสรณ์ถึงคุณพระรัตนตรัย ไม่หลงลืมกรรมฐานแม้บทหนึ่ง แต่ที่เรียนเอาจากอาจารย์ พึงมนสิการอานาปานัสสติกรรมฐานนี้. ในวิสัย แห่งตติยปาราชิกนี้ มีความสังเขปเท่านี้. ส่วนความพิสดาร นักศึกษา ผู้ต้องการกถามรรคนี้ พึงถือเอาจากปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรคเถิด.

[วิธีมนสิการอานาปานัสสติกรรมฐาน ๘ อย่าง]

ก็ในคำที่ข้าพเจ้ากล่าวว่า " พึงมนสิการอานาปานัสสติกรรมฐาน นี้ " มีมนสิการวิธีดังต่อไปนี้ :- คือ การนับ การตามผูก การถูกต้อง การหยุดไว้ การกำหนด การเปลี่ยนแปลง ความหมดจด และการเห็น ธรรมเหล่านั้นแจ่มแจ้ง.

การนับนั่นแล ชื่อว่า **คณนา.** การกำหนดตามไป ชื่อว่า **อนุพันธนา.** ฐานที่ลมถูกต้อง ชื่อว่า **ผุสนา.** ความแน่วแน่ ชื่อว่า **ฐปนา.** ความเห็นแจ้ง ชื่อว่า **สัลลักขณา.** มรรค ชื่อว่า **วิวัฏฏนา.** ผลชื่อว่า **ปาริสุทธิ.** การพิจารณา ชื่อว่า **เตสัญจะ ปฏิปัสสนา.**

[อธิบายวิธีนับลมหายใจเข้าออก]

บรรดามนสิการวิธี มีการนับเป็นต้นนั้น กุลบุตรผู้เริ่มบำเพ็ญนี้ ควรมนสิการกรรมฐานนี้โดยการนับก่อน. และเมื่อจะนับไม่ควรหยุดนับต่ำกว่า ๕ ไม่ควรนับให้เกินกว่า ๑๐, ไม่ควรแสดง (การนับ) ให้ขาดในระหว่าง. เพราะเมื่อหยุดนับต่ำกว่า ๕ จิตตุปบาทย่อมดิ้นรนในโอกาสคับแคบ ดุจฝูงโคที่รวมขังไว้ในคอกที่คับแคบฉะนั้น. เมื่อนับเกินกว่า ๑๐ ไป จิตตุบาทก็พะวงอยู่ด้วยการนับเท่านั้น. เมื่อแสดง (การนับ) ให้ขาดในระหว่าง จิตย่อมหวั่นไปว่า " กรรมฐานของเราถึงที่สุดหรือไม่หนอ. " เพราะฉะนั้น ต้องเว้นโทษเหล่านี้เสียแล้ว จึงค่อยนับ. เมื่อจะนับ ครั้งแรก ควรนับโดยวิธีนับช้า ๆ คือนับอย่างวิธีคนตวงข้าวเปลือก. จริงอยู่ คนตวงข้าวเปลือก ตวงเต็มทะนานแล้วบอกว่า " ๑ " จึงเทลง, เมื่อตวงเต็มอีก พบหยากเยื่อบางอย่าง เก็บมันทิ้งเสีย จึงบอกว่า " ๑-๑ " ในคำว่า " ๒-๒ " เป็นต้น ก็นัยนี้. กุลบุตรแม้นี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน บรรดาลมหายใจเข้าและหายใจออก ส่วนใดปรากฏ พึงจับเอาส่วนนั้น แล้วพึงกำหนดลมที่กำลังผ่านไป ๆ ตั้งแต่ต้นว่า " ๑-๑ " ไป จนถึงว่า " ๑๐-๑๐ " เมื่อกุลบุตรนั้นนับอยู่โดยวิธีอย่างนี้ ลมอัสสาสะปัสสาสะ ที่กำลังผ่านออกและผ่านเข้า ย่อมปรากฏ.

ลำดับนั้น กุลบุตรนี้ควรละวิธีนับช้า ๆ คือนับอย่างวิธีคนตวงข้าวเปลือกนั้นเสีย แล้วพึงนับโดยวิธีนับเร็ว ๆ คือนับอย่างวิธีนายโคบาล. แท้จริง นายโคบาลผู้ฉลาด เอาก้อนกรวดใส่พก มือถือเชือกและไม้ตะพดไปสู่คอกแต่เช้าตรู่ ตีโคที่หลังแล้ว นั่งอยู่บนเสาลิ่มสลัก นับแม่โคตัวมาถึงประตูแล้ว ๆ ใส่ก้อนกรวดลงไปว่า " ๑-๒ " เป็นต้น. ฝูงโคที่อยู่ลำบากในโอกาสที่คับแคบ ตลอดราตรี ๓ ยาม เมื่อออก (จากคอก) เบียดเสียดกันและกันรีบออกเป็นหมู่ ๆ. นายโคบาลนั้นย่อมนับอย่างรวดเร็วทีเดียวว่า " ๓-๔-๕-๑๐ " เป็นต้น. แม้เมื่อกุลบุตรนี้ นับอยู่โดยนัยก่อนอย่างว่ามาแล้วนี้ ลมอัสสาสะและปัสสาสะ ย่อมปรากฏสัญจรไปมา อย่างรวดเร็ว. ลำดับนั้นเธอรู้อยู่ว่า " ลมอัสสาสะและปัสสาสะ ย่อมสัญจรไปมา อย่างรวดเร็ว " แล้วไม่ถือเอาลมภายในและภายนอก พึงกำหนดเอาเฉพาะลมที่มาถึงช่อง ๆ เท่านั้น นับอย่างเร็ว ๆ ทีเดียวว่า

" ๑-๒-๓-๔-๕
๑-๒-๓-๔-๕-๖
๑-๒-๓-๔-๕-๖-๗
๑-๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘
๑-๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙
๑-๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐

เพราะว่าในกรรมฐานที่เนื่องด้วยการนับ จิตย่อมมีอารมณ์เป็นหนึ่งได้ ด้วยกำลังแห่งการนับเท่านั้น ดุจการหยุดเรือไว้ในกระแสน้ำเชี่ยว ด้วยอำนาจที่เอาถ่อค้ำไว้ฉะนั้น. เมื่อเธอนับอยู่เร็ว ๆ อย่างนี้

กรรมฐานย่อมปรากฏเป็นดุจว่า ดำเนินไปไม่ขาดสาย. เวลานั้น ครั้น เธอรู้ว่า " กรรมฐานดำเนินไปไม่ขาดสาย " แล้ว อย่ากำหนดลมทั้ง ภายในและภายนอก พึงนับเร็ว ๆ ตามนัยก่อนนั่นแล. เมื่อเธอส่งจิต เข้าไปพร้อมกับลมที่เข้าไปภายใน ฐานภายใน ถูกลมกระทบแล้ว ย่อม เป็นเหมือนเต็มด้วยมันข้นฉะนั้น. เมื่อนำจิตออกมาพร้อมกับลมที่ออก มาภายนอก จิตย่อมส่ายไปในอารมณ์มากหลายในภายนอก. แต่ภาวนา ย่อมสำเร็จแก่ผู้ตั้งสติไว้ ในโอกาสที่ลมถูกต้อง เจริญอยู่เท่านั้น. เพราะ เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า " อย่ากำหนดลมทั้งภายในและภายนอก พึงนับเร็ว ๆ ตามนัยก่อนนั่นแล.

ถามว่า " จะพึงนับลมอัสสาสะและปัสสาสะนั่น นานเท่าไร ? "

แก้ว่า " พึงนับไปจนกว่าสติที่เว้นจากการนับ จะตั้งมั่นอยู่ใน อารมณ์ คือลมอัสสาสะและปัสสาสะ. เพราะว่าการนับ ก็เพื่อจะตัด วิตกที่พล่านไปในภายนอก แล้วตั้งสติไว้ในอารมณ์ คือ ลมอัสสาสะ และปัสสาสะเท่านั้น. "

[อธิบายเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดลมหายใจเข้าออก]

พระโยคาวจร ครั้นมนสิการโดยการนับอย่างนั้นแล้ว พึงมนสิการ โดยการตามผูก. กิริยาที่หยุดพักการนับ แล้วส่งสติไปตามลมอัสสาสะ และปัสสาสะติดต่อกันไป ชื่อว่าการตามผูก. ก็แลการส่งสติไปตามนั้น หาใช่ด้วยอำนาจการไปตามเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด (แห่งลม อัสสาสะและปัสสาสะ) ไม่. จริงอยู่ นาภี (สะดือ) เป็นเบื้องต้นแห่ง

ลมออกไปภายนอก หทัย (หัวใจ) เป็นท่ามกลาง นาสิก (จมูก) เป็นที่สุด. ปลายนาสิก เป็นเบื้องต้น แห่งลมเข้าไปภายในหทัย เป็นท่ามกลาง นาภี เป็นที่สุด. ก็เมื่อพระโยคาวจรนั้น ไปตามเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด (แห่งลมอัสสาสะและปัสสาสะ) นั้น จิตที่ถึงความฟุ้งซ่าน ย่อมเป็นไปเพื่อความกระวนกระวาย และเพื่อความหวั่นไหว. เหมือนอย่างที่ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า " เมื่อพระโยคาวจรส่งสติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า กายก็ดี จิตก็ดี ย่อมมีความระส่ำระสาย หวั่นไหว และดิ้นรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่านไปภายใน, เมื่อพระโยคาวจรส่งสติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก กายก็ดี จิตก็ดี ย่อมมีความระส่ำระสาย หวั่นไหว และดิ้นรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่านไปภายนอก[๑]. " เพราะ-ฉะนั้น พระโยคาวจรเมื่อมนสิการโดยการตามผูก ไม่พึงมนสิการด้วยอำนาจแห่งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด, อนึ่งแล พึงมนสิการด้วยอำนาจการถูกต้อง และด้วยอำนาจการหยุดไว้. เพราะว่าไม่มีการมนสิการเป็นแผนกหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งการถูกต้องและหยุดไว้ เหมือนกับด้วยอำนาจแห่งการนับและการตามผูก. แต่พระโยคาวจรเมื่อนับอยู่ในฐานที่ลมถูกต้องแล้ว ๆ นั่นแหละ ชื่อว่ามนสิการด้วยการนับและการถูกต้อง. พระโยคาวจรเมื่อหยุดพักการนับในฐานที่ลมถูกต้องแล้ว ๆ นั้นนั่นแล ใช้สติตามผูกลมอัสสาสะและปัสสาสะนั้น และตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจอัปปนา ท่านเรียกว่า " มนสิการด้วยการตามผูก การถูกต้อง และการหยุดไว้. " ใจความนี้นั้นพึงทราบด้วยข้ออุปมาเหมือนคนง่อยและคนรักษาประตู ที่

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๔๙.

ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา และด้วยข้ออุปมาเหมือนเลื่อยที่ท่านพระธรรม-เสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทา.

[ข้ออุปมาเหมือนคนง่อยโล้ชิงช้า]

บรรดาข้ออุปมา ๓ อย่างนั้น ข้ออุปมาเหมือนคนง่อยโล้ชิงช้ามีดังต่อไปนี้ :- เปรียบเหมือนคนง่อยไกวชิงช้า ให้แก่มารดาและบุตรผู้เล่นชิงช้าอยู่ แล้วนั่งอยู่ที่โคนเสาชิงช้าในที่นั้นนั่นเอง เมื่อกระดานชิงช้าไกวมาและไกวไปอยู่โดยลำดับ ย่อมเห็นที่สุดทั้งสองข้างและตรงกลาง, แต่มิได้ขวนขวายเพื่อจะแลดูที่สุดทั้งสองข้างและตรงกลาง แม้ฉันใด, ภิกษุนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ยื่นที่ใกล้โคนเสาอันเข้าไปผูกไว้ด้วยอำนาจสติแล้วโล้ชิงช้าคือลมหายใจเข้าและลมหายใจออก นั่งอยู่ด้วยสติในนิมิตนั้นนั่นเอง ส่งสติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ในฐานที่ลมถูกต้องแล้ว ซึ่งพัดผ่านมาและผ่านไปอยู่โดยลำดับ และตั้งจิตเฉยไว้ในนิมิตนั้น และไม่ขวนขวายเพื่อจะและดูลมเหล่านั้น. นี้เป็นข้ออุปมาเหมือนคนง่อย.

[ข้ออุปมาเหมือนคนรักษาประตู]

ส่วนข้ออุปมาเหมือนคนรักษาประตูมีดังต่อไปนี้ :- คนรักษาประตูจะไม่สอบสวนบุรุษทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกพระนครว่า " ท่านเป็นใคร ? มาแต่ไหน ? จะไปไหน ? หรือว่า ในมือของท่านมีอะไร ? " ความจริง พวกมนุษย์ผู้เดินไปทั้งภายในและภายนอกพระนครเหล่านั้นไม่ใช่หน้าที่ของคนรักษาประตูนั้น, แต่เข้าย่อมสอบสวนเฉพาะคนผู้มาถึงประตูแล้ว ๆ เท่านั้น แม้ฉันใด, ลมที่เข้าไปข้างใน

และลมที่ออกไปข้างนอก ย่อมไม่เป็นหน้าที่ของภิกษุนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน, จะเป็นหน้าที่ก็เฉพาะแต่ลมที่มาถึงช่องแล้ว ๆ เท่านั้น. นี้เป็นข้ออุปมาเหมือนคนรักษาประตู.

[การกำหนดลมหายใจเปรียบเหมือนเลื่อย]

ส่วนข้ออุปมาเหมือนเลื่อย ควรทราบจำเดิมแต่ต้นไป. สมดังคำที่ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า

" นิมิต ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก มิใช่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว และเมื่อบุคคลไม่รู้ธรรมทั้ง ๓ ประการ ย่อมไม่ได้ภาวนา (ภาวนาย่อมไม่สำเร็จ). นิมิต ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก มิใช่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว และเมื่อบุคคลรู้ซึ่งธรรม ๓ ประการ ย่อมได้ภาวนา. "

ถามว่า ' ธรรม ๓ ประการเหล่านี้ จะไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว และธรรม ๓ ประการเหล่านี้ จะไม่ปรากฏก็หามิได้ จิตจะไม่ถึงความฟุ้งซ่าน ประธาน (ความเพียร) ย่อมปรากฏ และพระโยคาวจรจะทำประโยคให้สำเร็จ ได้บรรลุคุณวิเศษอย่างไร ? '

แก้ว่า " เปรียบเหมือนต้นไม้ที่เขาวางไว้บนภาคพื้นที่เรียบเสมอ บุรุษเอาเลื่อยเลื่อยต้นไม้นั้น, สติของบุรุษ ย่อมปรากฏ ด้วยอำนาจแห่งฟันเลื่อยที่ถูกต้นไม้, และเขาย่อมไม่ได้ใฝ่ใจถึงฟันเลื่อยที่ผ่านมาหรือผ่านไป ทั้งฟันเลื่อยที่ผ่านมาหรือผ่านไป จะไม่ปรากฏก็หามิได้, ประธาน (ความเพียรในการตัดต้นไม้) ย่อมปรากฏ และเขาย่อม

ให้ประโยค (กิริยาที่ตัดไม้นั้น) สำเร็จได้.[๑] นิมิตคือสติเป็นเครื่อง เข้าไปผูกไว้ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่เขาวางให้บนภาคพื้นที่เรียบเสมอ. ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก เปรียบเหมือนฟันเลื่อย. ภิกษุนั่นตั้งสติไว้มั่น ที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปาก ย่อมไม่ใฝ่ใจถึงลมหายใจเข้าและหายใจออกที่ผ่านมาหรือที่ผ่านไป, ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกที่ผ่านมาหรือผ่านไป จะไม่ปรากฏก็หามิได้, ประธานย่อมปรากฏ และภิกษุนั้นย่อมให้ประโยคสำเร็จได้ ทั้งได้บรรลุคุณพิเศษด้วย เหมือนบุรุษตั้งสติไว้ด้วยอำนาจแห่งฟันเลื่อยซึ่งถูกที่ต้นไม้ เขาย่อมไม่ได้ใฝ่ใจถึงฟันเลื่อยที่ผ่านมาหรือที่ผ่านไป ทั้งฟันเลื่อยที่ผ่านมาหรือที่ผ่านไป จะไม่ปรากฏก็หามิได้, ประธานย่อมปรากฏ และเขาย่อมทำประโยคให้สำเร็จได้ฉะนั้น. คำว่า ' ประธาน ' ประธานเป็นไฉน ? กายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้ปรารภความเพียร ย่อมควรแก่การงาน, นี้เป็นประธาน. ประโยคเป็นไฉน ? ภิกษุผู้ปรารภความเพียร ย่อมละอุปกิเลสได้ วิตกย่อมสงบไป, นี้เป็นประโยค. คุณพิเศษเป็นไฉน ? ภิกษุผู้ปรารภความเพียร ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมหมดสิ้นไป, นี้เป็นคุณพิเศษ. ธรรม ๓ ประการเหล่านี้ ย่อมไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว และธรรม ๓ ประการเหล่านี้ จะไม่ปรากฏก็หามิได้, จิตย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่าน, ประธาน (ความเพียร) ย่อมปรากฏ, และพระโยคาวจร ทำให้ประโยค (การหมั่นประกอบภาวนา) สำเร็จได้ ทั้งได้บรรลุคุณพิเศษด้วย.

๑. บาลีที่มาเดิม มีศัพท์ว่า วิเสสมธิคจฺฉติ. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๕๗.

ภิกษุใด เจริญอานาปานัสสติให้บริบูรณ์ดี อบรม

มาโดยลำดับ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว,

ภิกษุนั้น ย่อมทำโลกนี้ให้สว่างได้ เหมือนพระจันทร์

พ้นแล้วจากหมอกฉะนั้นแล๑.

ข้อนี้อุปมาเหมือนเลื่อย.

ก็ในข้ออุปมาเหมือนเลื่อยนี้ พึงทราบว่า " เหตุเพียงไม่ใฝ่ใจด้วยอำนาจลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ที่ผ่านมาแล้ว ๆ เท่านั้น เป็นประโยชน์แก่ภิกษุนั้น. " กรรมฐานนี้เมื่อภิกษุบางรูปมนสิการ นิมิตย่อมเกิดขึ้นโดยไม่ชักช้าเลย และฐปนา กล่าวคืออัปปนา ซึ่งประกอบด้วยองค์ฌานที่เหลือ ก็ย่อมสำเร็จ. แต่สำหรับภิกษุบางรูปมีจำเดิมแต่เวลามนสิการโดยอำนาจการนับนั่นแล คือตั้งแต่เวลาทำไว้ในใจด้วยอำนาจการนับ เมื่อความกระวนกระวายทางกายสงบไป ด้วยอำนาจลมหายใจเข้าและลมหายใจออกที่หยาบดับไปโดยลำดับ กายก็ดี จิตก็ดี ย่อมเป็นของเบา ร่างกายย่อมเป็นดุจถึงอาการลอยขึ้นไปในอากาศ เหมือนภิกษุผู้มีกายกระสับกระส่าย เมื่อนั่งลงบนเตียงหรือตั่ง เตียงและตั่งย่อมโอนเอนคดงอไป เครื่องปูลาดย่อมย่นเป็นเกลียว, แต่เมื่อเธอมีกายไม่กระสับกระส่ายนั่งลง เตียงและตั่งย่อมไม่โอนเอน ไม่คดงอ เครื่องปูลาดก็ไม่ย่นเป็นเกลียว, เตียงตั่งเป็นเหมือนเต็มด้วยปุยนุ่น, เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า กายไม่กระสับกระส่าย ย่อมเป็นของเบาฉะนั้น. เมื่อลมอัสสาสะและปัสสาสะที่หยาบดับไปแล้ว จิตของภิกษุนั้นมีนิมิต คือ ลมอัสสาสะและปัสสาสะที่

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๕๗-๒๕๘.

ละเอียดเป็นอารมณ์ ย่อมเป็นไป, แม้เมื่อจิตดวงนั้นดับไปแล้ว จิตดวงต่อ ๆ ไป ซึ่งมีอารมณ์คือนิมิตที่ละเอียดจนละเอียดกว่าจิตนั้น ย่อมเป็นไปนั่นเทียว.

ถามว่า " จิตดวงต่อ ๆ ไป ย่อมเป็นไปอย่างไร ? "

แก้ว่า " เปรียบเหมือนบุรุษ พึงเอาซี่เหล็กท่อนใหญ่ตีกังสดาลด้วยการตีเพียงครั้งเดียว เสียงดัง พึงเกิดขึ้น, จิตของบุรุษนั้น ซึ่งมีเสียงดัง (หยาบ) เป็นอารมณ์ พึงเป็นไป, เมื่อเสียงดังดับไป ต่อจากนั้นภายหลัง จิตซึ่งมีเสียงละเอียดเป็นอารมณ์ พึงเป็นไป, แม้เมื่อจิตซึ่งมีนิมิต คือเสียงละเอียดเป็นอารมณ์นั้นดับไปแล้ว จิตดวงต่อ ๆ ไป ซึ่งมีอารมณ์คือนิมิตที่ละเอียดจนละเอียดกว่าจิต ซึ่งมีนิมิต คือเสียงละเอียดเป็นอารมณ์นั้น ย่อมเป็นไปทีเดียว ฉันใด, จิตซึ่งมีนิมิตคือลมอัสสาสะและปัสสาสะเป็นอารมณ์นั้น บัณฑิตพึงทราบว่า ย่อมเป็นไปฉันนั้น. " แม้ข้อนี้สมจริงดังคำที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า " เปรียบเหมือนบุคคลตีกังสดาล (เสียงดังคือเสียงหยาบ ย่อมกระจายไปก่อน[๑]) " ดังนี้ เป็นต้น. ควรให้พิสดาร. เหมือนอย่างว่า กรรมฐานเหล่าอื่น ย่อมปรากฏชัดในชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ฉันใด, อานาปานัสสติ-กรรมฐานนี้จะเป็นฉันนั้น ก็หามิได้. แต่อานาปานัสสติกรรมฐานนี้ เมื่อภิกษุเจริญ ๆ ในชั้นสูงขึ้นไป ย่อมถึงความเป็นของละเอียด คือจะไม่ถึงแม้ความปรากฏ. ก็เมื่อกรรมฐานนั้น ไม่ปรากฏอยู่อย่างนั้น ภิกษุนั้นไม่ควรลุกขึ้นจากอาสนะ ตบท่อนหนังไปเสีย. ไม่ควรลุกขึ้นด้วยคิดว่า " จะพึงทำอย่างไร ? เราจักถามพระอาจารย์ " หรือว่า " บัดนี้กรรมฐานของเราเสื่อมแล้ว. " จริงอยู่ เมื่อเธอให้อิริยาบถกำเริบเดินไป

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๗๙.

กรรมฐานย่อมปรากฏเป็นของใหม่ ๆ เรื่อยไป ; เพราะเหตุนั้น ควรนั่งอยู่ตามเดิมนั่นแหละ นำกรรมฐานมาจากที่ถูกต้องตามปกติ.

[อุบายเป็นเหตุนำอานาปานัสสติกรรมฐานมา]

ในอธิการว่าด้วยอานาปานัสสติกรรมฐานนั้น มีอุบายเป็นเครื่องนำมา ดังต่อไปนี้ :-

จริงอยู่ ภิกษุนั้นรู้ว่า กรรมฐานไม่ปรากฏ ควรพิจารณาสำเหนียกอย่างนี้ว่า " ชื่อว่า ลมหายใจเข้าและหายใจออกนี้ มีอยู่ในที่ไหน ? ไม่มีในที่ไหน ? ของใครมี ? ของใครไม่มี ? "

ภายหลัง เมื่อภิกษุนั้น พิจารณาดูอยู่อย่างนี้ ก็รู้ได้ว่า " ลมหายใจเข้าและหายใจออกนี้ (ของทารกผู้อยู่) ภายในท้องของมารดา ไม่มี, พวกชนผู้ดำน้ำก็ไม่มี, พวกอสัญญีสัตว์ คนตายแล้ว ผู้เข้าจตุตถฌาน ท่านผู้พร้อมเพรียงด้วยรูปภพและอรูปภพ ท่านผู้เข้านิโรธ ก็ไม่มีเหมือนกัน " แล้วพึงตักเตือนตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า " แน่ะบัณฑิต ! ตัวเธอไม่ใช่ผู้อยู่ในท้องมารดา ไม่ใช่ผู้ดำน้ำ ไม่ใช่เป็นอสัญญีสัตว์ ไม่ใช่คนตาย ไม่ใช่ผู้เข้าจตุตถฌาน ไม่ใช่ผู้พร้อมเพรียง ด้วยรูปภพและอรูปภพ ไม่ใช่ผู้เข้านิโรธ มิใช่หรือ ? ตัวเธอยังมีลมหายใจเข้าและหายใจออกอยู่แท้ ๆ, แต่ตัวเธอก็ไม่สามารถจะกำหนดได้ เพราะยังมีปัญญาอ่อน. "

ภายหลัง เธอนั่น ควรตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจที่ลมถูกต้องโดยปกตินั่นเอง ในมนสิการเป็นไป. จริงอยู่ ลมหายใจเข้าและหายใจออกนี้ กระทบโครงจมูกของผู้มีจมูกยาวผ่านไป, กระทบริมฝีปากข้างบนของผู้

มีจมูกสั้นผ่านไป. เพราะฉะนั้น เธอนั่น จึงควรตั้งนิมิตไว้ว่า " ลมหายใจเข้าและหายใจออก ย่อมกระทบฐานชื่อนี้. " ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล จึงตรัสว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราไม่กล่าวการเจริญอานาปานัสสติ แก่ภิกษุผู้หลงลืมสติไม่รู้สึกตัวอยู่.[๑] "

จริงอยู่ กรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมสำเร็จแก่ผู้มีสติ มีความรู้ตัวเท่านั้น แม้ก็จริง, ถึงกระนั้น กรรมฐานอย่างอื่น นอกจากอานาปานัสสติกรรมฐานนี้ ย่อมปรากฏได้แก่ผู้ที่มนสิการอยู่. แต่อานาปานัสสติกรรมฐานนี้เป็นภาระหนัก เจริญสำเร็จได้ยาก ทั้งเป็นภูมิแห่งมนสิการ ของมหาบุรุษทั้งหลาย คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธบุตรเท่านั้น, ไม่ใช่เป็นกรรมฐานต่ำต้อย, ทั้งมิได้เป็นกรรมฐานที่สัตว์ผู้ต่ำต้อยส้องเสพ, เป็นกรรมฐานสงบและละเอียดโดยประการที่มหาบุรุษทั้งหลายย่อมทำไว้ในใจ ; เพราะฉะนั้น ในอานาปานัสสติกรรมฐานนี้ จำต้องปรารถนาสติและปัญญาอันมีกำลัง. เหมือนอย่างว่า ในเวลาชุนผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยง แม้เข็มก็จำต้องปรารถนาอย่างเล็ก, แม้ด้ายซึ่งร้อยในบ่วงเข็ม ก็จำต้องปรารถนาเส้นละเอียดกว่านั้นฉันใด, ในเวลาเจริญกรรมฐานนี้ ซึ่งเป็นเช่นกับผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยงก็ฉันนั้นเหมือนกัน สติมีส่วนเปรียบด้วยเข็มก็ดี ปัญญาที่สัมปยุตด้วยสตินั้น มีส่วนเปรียบด้วยด้ายร้อยบ่วงเข็มก็ดี จำต้องปรารถนาให้กำลัง.

ก็แล ภิกษุผู้ประกอบด้วยสติและปัญญานั้นแล้ว ไม่จำต้องแสวงหาลมหายใจเข้าและหายใจออกนั้น นอกจากโอกาสที่ลมถูกต้องโดยปกติ.

๑. ม. อุป. ๑๔/๑๙๖-๗.

เปรียบเหมือนชาวนาไถนาแล้วปล่อยพวกโคถึก ให้บ่ายหน้าไปสู่ที่หากิน แล้วพึงนั่งพักที่ร่มไม่, คราวนั้นพวกโคถึกเหล่านั้นของเขา ก็เข้าดงไปโดยเร็ว. ชาวนาผู้ฉลาด ประสงค์จะจับโคถึกเหล่านั้นมาเทียมไถอีก จะไม่เดินตามรอยเท่าโคถึกเหล่านั้นเข้าไปยังดง, โดยที่แท้ เขาจะถือเอาเชือกและประตักเดินตรงไปยังท่าน้ำซึ่งโคถึกเหล่านั้นลงทีเดียว นั่งหรือนอนคอยอยู่. เวลานั้นเขาได้เห็นโคเหล่านั้น ซึ่งเที่ยวไปสิ้นทั้งวัน แล้วลงไปสู่ท่าน้ำดื่มอาบและกินน้ำแล้ว ขึ้นมายืนอยู่ จึงเอาเชือกผูกแล้วเอาประตักทิ่มแทง นำไปเทียม (ไถ) ทำการงานอีก ฉันใด. ภิกษุนั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่จำต้องแสวงหาลมหายใจเข้าและหายใจออกนอกจากโอกาสที่ลมถูกต้องโดยปกติ, แต่พึงถือเอาเชือก คือสติ และประตัก คือปัญญาแล้ว ตั้งจิตไว้ในโอกาสที่ลมถูกต้องโดยปกติ ยังมนสิการให้เป็นไป. เพราะว่า เมื่อเธอมนสิการอยู่อย่างนั้น ต่อกาลไม่นานเลย ลมหายใจเข้าและหายใจออกนั้น จะปรากฏดุจพวกโคปรากฏที่ท่าลงดื่มฉะนั้น. ในลำดับนั้น เธอพึงเอาเชื่อกคือสติผูกประกอบไว้ในที่นั้นนั่นแหละ แล้วแทงด้วยประตักคือปัญญา ตามประกอบกรรมฐานอีก. เมื่อเธอหมั่นประกอบอยู่อย่างนั้น ต่อกาลไม่นานเลย นิมิตจะปรากฏ.

อาจารย์บางพวกกล่าวไว้ว่า " ก็นิมิตนี้นั้น ย่อมไม่เป็นเช่นเดียวกัน แก่พระโยคาวจรทุกรูป. อนึ่งแล นิมิตนั้น ย่อมปรากฏแก่พระ-โยคาวจรบางรูป ดุจปุยนุ่น ดุจปุยฝ้าย และดุจสายลม ให้เกิดสุขสัมผัส.

ส่วนวินิจฉัยในอรรถกถา มีดังต่อไปนี้ :- จริงอยู่ นิมิตนี้ ย่อมปรากฏแก่พระโยคาวจรบางรูป ดุจดวงดาว ดุจพวงแก้วมณี และดุจพวงแก้วมุกดา บางรูปปรากฏเป็นของมีสัมผัสหยาบ ดุจเมล็ดฝ้าย

และดุจเสี้ยนไม้แก่น, บางรูปปรากฏเป็นดุจสายสังวาลที่ยาว ดุจพวงแห่งดอกคำ และดุจเปลวควันไฟ. บางรูปดุจใยแมลงมุมที่กว้าง ดุจช่อกลีบเมฆ ดุจดอกปทุม ดุจล้อรถ ดุจมณฑลพระจันทร์ และดุจมลฑลพระอาทิตย์ฉะนั้น.

ก็แล กรรมฐานนี้นั้นเป็นอันเดียวกันแท้ ๆ แต่ปรากฏโดยความต่างกัน เพราะมีสัญญาต่างกัน เหมือนบรรดาภิกษุหลายรูปด้วยกันนั่งสาธยายพระสูตรอยู่ เมื่อภิกษุรูปหนึ่งพูดว่า " พระสูตรนี้ ย่อมปรากฏแก่พวกท่านเป็นเช่นไร ? " รูปหนึ่งพูดว่า " ย่อมปรากฏแก่ผมเป็นเหมือนแม่น้ำไหลตกจากภูเขาใหญ่, " อีกรูปอื่นพูดว่า " ย่อมปรากฏแก่ผม เป็นเหมือนรุกขชาติที่เพียบพร้อมด้วยภาระ คือผลไม้ ซึ่งมีร่มเงาเย็น สมบูรณ์ด้วยกิ่ง. " จริงอยู่ พระสูตรของเธอเหล่านั้นก็เป็นสูตรเดียวกันนั่นเอง แต่ปรากฏโดยความเป็นของต่างกัน เพราะมีสัญญาต่างกันฉะนั้น. ความจริง กรรมฐานนี้ เกิดแต่สัญญา มีสัญญาเป็นต้นเหตุ มีสัญญาเป็นแดนเกิด; เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า " ย่อมปรากฏโดยความต่างกัน เพราะมีสัญญาต่างกัน. "

[ธรรม ๓ อย่างมีบริบูรณ์กรรมฐานจึงถึงอัปปนา]

ก็บรรดาลมหายใจเข้า หายใจออก และนิมิตนี้ จิตที่มีลมหายใจเข้าเป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่งต่างหาก จิตที่มีลมหายใจออกเป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง จิตที่มีนิมิตเป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง. จริงอยู่ กรรมฐานของภิกษุผู้ไม่มีธรรม ๓ อย่างนี้ ย่อมไม่ถึงอัปปนา ไม่ถึงอุปจาระ. ส่วนกรรมฐานของภิกษุผู้มีธรรม ๓ อย่างนี้ ย่อมถึงอัปปนาและอุปจาระด้วย สมจริงดังคำที่ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า

" นิมิต ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก มิใช่
เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว, และเมื่อภิกษุไม่รู้
ธรรม ๓ ประการ ย่อมไม่ได้ภาวนา (ย่อมไม่
สำเร็จ), นิมิต ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก
มิใช่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว, และเมื่อภิกษุรู้ซึ่ง
ธรรม ๓ ประการ ย่อมได้ภาวนา[๑]. "

พระอาจารย์ทั้งหลาย ผู้กล่าวทีฆนิกาย ได้กล่าวไว้อย่างนี้ก่อนว่า " ก็เมื่อนิมิตปรากฏแล้วอย่างนั้น ภิกษุนั้นควรไปสำนักของอาจารย์แล้วบอกว่า ' นิมิตชื่อเห็นปานนี้ ย่อมปรากฏแก่ผมขอรับ ! ' ส่วนอาจารย์ไม่ควรพูดว่า ' นั่นเป็นนิมิต ' หรือว่า ' ไม่ใช่นิมิต ' ควรพูดว่า ' ย่อมเป็นอย่างนั้นละคุณ ! ' แล้วพึงพูดว่า ' คุณจงมนสิการบ่อย ๆ. ' จริงอยู่ เมื่ออาจารย์พูดว่า ' เป็นนิมิต ' เธอจะพึงถึงความถอยหลัง, เมื่ออาจารย์พูดว่า ' ไม่ใช่นิมิต ' เธอก็จะเป็นผู้หมดหวังจมอยู่; เพราะเหตุนั้น ไม่ควรพูดแม้ทั้งสองอย่างนั้น ควรประกอบเธอนั้นไว้ในมนสิการนั่นแล. " ส่วนอาจารย์ทั้งหลายผู้กล่าวมัชฌิมนิกายได้กล่าวไว้ว่า " เธออันอาจารย์พึงพูดว่า ' นี้เป็นนิมิต คุณ ! ขอให้คุณจงมนสิการกรรมฐานบ่อย ๆ เถิดสัตบุรุษ ! "

ภายหลัง เธอรูปนั้น พึงตั้งจิตไว้ในนิมิตนั่นเอง. จำเดิมแต่ปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นนี้ ภาวนานี้ของเธอรูปนั้น. ย่อมมีได้ด้วยอำนาจการตั้งไว้ด้วยประการอย่างนี้. สมจริงดังคำที่พระโบราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๕๗.

" พระโยคีผู้เป็นธีรชน เมื่อตั้งจิตไว้ในนิมิต เจริญ
ลมหายใจเข้า และหายใจออก ซึ่งมีอาการต่าง ๆ
อยู่ชื่อว่า ย่อมผูกจิตของตนไว้. "

จำเดิมตั้งแต่นิมิตปรากฏ โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้น นิวรณ์ทั้งหลายย่อมเป็นอันพระโยคีนั้นข่มได้โดยแท้ กิเลสทั้งหลาย สงบนิ่ง สติเข้าไปตั้งมั่นทีเดียว จิตก็ตั้งมั่นเช่นกัน.

[จิตย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิด้วยองค์ ๒]

จริงอยู่ จิตนี้ ย่อมชื่อว่าเป็นธรรมชาติตั้งมั่น ด้วยองค์ ๒ คือ ด้วยการละนิวรณ์ในอุปจารภูมิ หรือด้วยความปรากฏแห่งองค์ในปฏิลาภ-ภูมิ. บรรดาภูมิ ๒ อย่างนั้น ที่ชื่อว่า อุปจารภูมิ ได้แก่ อุปจารสมาธิ. ที่ชื่อว่า ปฏิลาภภูมิ ได้แก่ อัปปนาสมาธิ.

ถามว่า " สมาธิทั้งสองนั้น มีการทำต่างกันอย่างไร ? "

แก้ว่า " อุจารสมาธิ แล่นไปในกุศลวิถีแล้ว ก็หยั่งลงสู่ภวังค์. อัปปนาสมาธิ เมื่อพระโยคีนั่งแนบสนิทตลอดทั้งวัน แล่นไปในกุศลวิถีแม้ตลอดทั้งวัน ก็ไม่หยั่งลงสู่ภวังค์. บรรดาสมาธิ ๒ อย่างเหล่านี้ จิตย่อมเป็นธรรมชาติตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิ เพราะนิมิตปรากฏ. " ภายหลัง ภิกษุนี้ไม่พึงมสิการนิมิตนั้นโดยสี่ ทั้งไม่พึงพิจารณาโดยลักษณะ. ก็ อีกอย่างหนึ่งแล เธออย่าประมาท ควรรักษานิมิตไว้ ดุจพระมเหสีของกษัตริย์ ทรงรักษาครรภ์แห่งพระเจ้าจักรพรรดิ และดุจชาวนารักษารวงแห่งข้าวสาลีและข้าวเหนียวฉะนั้น. จริงอยู่ นิมิตที่รักษาไว้ได้ ย่อมจะอำนวยผลแก่เธอ.

เมื่อพระโยคีรักษานิมิตไว้ได้ จะไม่มีความเสื่อม
จากอุปจารฌานที่ตนได้แล้ว, เมื่อไม่มีการอารักขา
(นิมิต) ฌานที่ตนได้แล้ว ๆ ก็จะพินาศไปฉะนี้แล.

[อุบายสำหรับรักษาอานาปานัสสติกรรมฐานไม่ให้เสื่อม]

ในอธิการแห่งอานาปานัสสติกรรมฐานนั้น อุบายสำหรับรักษาดังต่อไปนี้ :- ภิกษุนั้น ควรเว้นอสัปปายะ ๗ อย่างเหล่านี้ คือ อาวาส ๑ โคจร ๑ การสนทนา ๑ บุคคล ๑ โภชนะ ๑ ฤดู ๑ อิริยาบถ ๑ แล้วเสพสัปปายะ ๗ อย่างเหล่านั้นนั่นแล มนสิการนิมิตนั้นบ่อย ๆ.

พระโยคีนั้น ครั้นทำนิมิตให้มั่นคงด้วยการเสพสัปปายะอย่างนั้นแล้ว ควรรอคอยความเจริญงอกงามไพบูลย์ บำเพ็ญความเพียรไม่ละทิ้งอัปปนาโกศล ๑๐ อย่างเหล่านี้ คือ ทำวัตถุให้สละสลวย ๑ ประคองอินทรีย์ไม้เป็นไปเสมอ ๑ ฉลาดในนิมิต ๑ ข่มจิตใจสมัยที่ควรข่ม ๑ ประคองจิตให้สมัยที่ควรประคอง ๑ ปลอบจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรปลอบจิตให้ร่าเริง ๑ เพ่งดูจิตในสมัยที่ควรเพ่งดู ๑ เว้นบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ๑ เสพบุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น ๑ น้อมไปในสมาธินั้น ๑.

เมื่อพระโยคีนั้นหมั่นประกอบโดยนัยดังกล่าวมาอย่างนี้อยู่ มโน-ทวาราวัชชนะ ซึ่งมีนิมิตเป็นอารมณ์ ตัดภวังค์แล้วก็เกิดขึ้นในขณะที่ควรกล่าวว่า " อัปปนา จักเกิดขึ้นในบัดนี้. " ก็ เมื่อมโนทวาราวัชชนะนั้นดับไป บรรดาชวนะทั้งหลาย ๔ หรือ ๕ ดวง ยึดเอาอารมณ์นั้นนั่นแลแล่นไป ซึ่งชวนะดวงแรก ชื่อบริกรรม ที่ ๒ ชื่ออุปจาระ ที่ ๓ ชื่ออนุโลม ที่ ๔ ชื่อโคตรภู ที่ ๕ ชื่ออัปปนาจิต อีกอย่างหนึ่ง ดวง

แรกเรียกว่า บริกรรมและอุปจาระ ที่ ๒ เรียกว่า อนุโลม ที่ ๓ เรียกว่า โคตรภู ที่ ๔ เรียกว่า อัปปนาจิต. จริงอยู่ ชวนะดวงที่ ๔ เท่านั้น บางที ที่ ๕ ย่อมเป็นไป๑ ไม่ถึงดวงที่ ๖ หรือที่ ๗ เพราะอาสันนภวังค์ (ภวังค์ใกล้อัปปนา) ตกไป.

ส่วนพระโคทัตตเถระ ผู้ชำนาญอภิธรรม กล่าวไว้ว่า "กุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเป็นธรรมที่กำลัง โดยอาเสวนปัจจัย; เพราะฉะนั้น ชวนะย่อมถึงที่ ๖ หรือที่ ๗." คำนั้นถูกคัดค้านในอรรถกถาทั้งหลาย. ในชวนจิตเหล่านั้น จิตที่เป็นบุรพภาค เป็นกามาวจร, ส่วนอัปปนาจิต เป็นรูปาวจร. ปฐมฌาน ซึ่งละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ สมบูรณ์ ด้วยลักษณะ ๑๐ มีความงาม ๓ ย่อมเป็นอันพระโยคีนี้บรรลุแล้ว โดยนัยดังกล่าวมาฉะนี้. เธอยังองค์ฌานทั้งหลาย มีวิตกเป็นต้นให้สงบราบคาบในอารมณ์นั้นนั่นเอง ย่อมบรรลุฌานที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔. และด้วยเหตุมีประมาณเพียงนี้ เธอย่อมเป็นผู้ถึงที่สุดแห่งภาวนา ด้วยอำนาจแห่งการหยุดไว้. ในอธิการนี้ มีสังเขปกถาเท่านี้ ส่วนนักศึกษาผู้ต้องการความพิสดาร พึงถือเอาจากปกรณ์วิเสส ชื่อวิสุทธิมรรคเถิด.

ส่วนในกายานุปัสสนานี้ ภิกษุผู้บรรลุจตุตถฌานแล้วอย่างนั้น มีความประสงค์ที่จะเจริญกรรมฐาน ด้วยอำนาจการกำหนดและการเปลี่ยนแปลง แล้วบรรลุความหมดจด กระทำฌานนั้นนั่นแล ให้ถึงความชำนิชำนาญ (วสี) ด้วยอาการ ๕ อย่าง กล่าวคือ **อาวัชชนะ** การรำพึง **สมาปัชชนะ** การเข้า **อธิฏฐานะ** การตั้งใจ **วุฏฐานะ** การออก และ **ปัจจเวกขณะ** การพิจารณา แล้วกำหนด รูปและอรูป

๑. โยชนา ๑/๓๓๘ แก้ อปฺเปติ เป็น ปวตฺตติ.

ว่า " รูป มีอรูปเป็นหัวหน้า หรืออรูป มีรูปเป็นหัวหน้า " แล้วเริ่มตั้ง
วิปัสสนา.

ถามว่า " เริ่มตั้งวิปัสสนาอย่างไร ? "

แก้ว่า " จริงอยู่ พระโยคีนั้น ครั้นออกจากฌานแล้วกำหนดองค์ฌาน ย่อมเห็นหทัยวัตถุ ซึ่งเป็นที่อาศัยแห่งองค์ฌานเหล่านั้น ย่อมเป็นภูตรูป ซึ่งเป็นที่อาศัยแห่งหทัยวัตถุนั้น และย่อมเห็นกรัชกายแม้ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นที่อาศัยแห่งภูตรูปเหล่านั้น. ในลำดับแห่งการเห็นนั้น เธอย่อมกำหนดรูปและอรูปว่า ' องค์ฌานจัดเป็นอรูป, (หทัย) วัตถุเป็นต้นจัดเป็นรูป. ' อีกอย่างหนึ่ง เธอนั้นครั้นออกจากสมาบัติแล้ว กำหนดภูตรูปทั้ง ๔ ด้วยอำนาจปฐวีธาตุเป็นต้น ในบรรดาส่วนทั้งหลายมีผมเป็นอาทิ และรูปซึ่งอาศัยภูตรูปนั้น ย่อมเห็นวิญญาณพร้อมทั้งสัมปยุตธรรมซึ่งมีรูปตามที่ตนกำหนดแล้วเป็นอารมณ์ หรือมีรูปวัตถุและทวารตามที่ตนกำหนดแล้วเป็นอารมณ์. ลำดับนั้น เธอย่อมกำหนดว่า ' ภูตรูปเป็นต้น จัดเป็นรูป, วิญญาณที่มีสัมปยุตธรรม จัดเป็นอรูป. ' อีกอย่างหนึ่ง เธอครั้นออกจากสมาบัติแล้ว ย่อมเห็นว่า ' กรัชกายและจิตเป็นที่เกิดขึ้นแห่งลมอัสสาสะและปัสสาสะ. ' เหมือนอย่างว่า เมื่อสูบของช่างทองยังสูบอยู่ ลมย่อมสัญจรไปมา เพราะอาศัยการสูบ และความพยายามอันเกิดจากการสูบนั้นของบุรุษ ฉันใด, ลมหายใจเข้าและหายใจออก ย่อมเข้าออก เพราะอาศัยกายและจิต ฉันนั้นเหมือนกันแล. ลำดับนั้น เธอกำหนดลมหายใจเข้าหายใจออกและกายว่า ' เป็นรูป, ' กำหนดจิตนั้นและธรรมที่สัมปยุตด้วยจิตว่า ' เป็นอรูป. ' ครั้นเธอกำหนดนามรูปด้วยอาการอย่างนั้นแล้ว ย่อมแสวงหา

ปัจจัยแห่งนามรูปนั้น. และเธอเมื่อแสวงหาอยู่ ก็ได้เห็นปัจจัยมีอวิชชาและตัณหาเป็นต้นนั้นแล้ว ย่อมข้ามความสงสัย ปรารภความเป็นไปแห่งนามรูปในกาลทั้ง ๓ เสียได้. "

เธอนั้น ข้ามความสงสัยได้แล้ว ยกไตรลักษณ์ขึ้นด้วยอำนาจพิจารณากลาป ละวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง มีโอภาสเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นแล้วในส่วนเบื้องต้น ด้วยอุทยัพพยานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความเกิดและความดับ) กำหนดปฏิปทาญาณที่พ้นจากอุปกิเลสว่า 'เป็นมรรค ' ละความเกิดเสีย ถึงภังคานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความดับ) เบื่อหน่ายคลายกำหนัดพ้นไปในสรรพสังขาร ซึ่งปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว ด้วยพิจารณาเห็นความดับติดต่อกันไป ได้บรรลุอริยมรรคทั้ง ๔ ตามลำดับ แล้วตั้งอยู่ในพระอรหัตผล ถึงที่สุดแห่งปัจจเวกขณญาณ ๑๙ อย่าง เป็นอัครทักขิไณยแห่งโลก พร้อมทั้งเทวดา. ก็การเจริญอานาปานัสสติสมาธิ ของภิกษุผู้ประกอบในอานาปานกรรมฐานนั้น ตั้งต้นแต่การนับ จนถึงมรรคผลเป็นที่สุด จบบริบูรณ์เพียงเท่านี้แล.

นี้พรรณนาปฐมจตุกกะโดยอาการทุกอย่าง.

ก็เพราะใน ๓ จตุกกะนอกนี้ ขึ้นชื่อว่านัยแห่งการเจริญกรรมฐานแผนกหนึ่งย่อมไม่มี ; เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาควรทราบเนื้อความแห่ง ๓ จตุกกะเหล่านั้น โดยนัยแห่งการพรรณนาตามบทนั่นแล.

บทว่า **ปีติปฏิสํเวที** ความว่า เธอย่อมสำเหนียกว่า " เราจักทำปีติให้รู้แจ้ง คือทำให้ปรากฏหายใจเข้า หายใจออก. " บรรดาปีติ

และสุขเหล่านั้น ปีติ ย่อมเป็นอันภิกษุรู้แจ้งแล้วโดยอาการ ๒ อย่าง คือ โดยอารมณ์ และโดยความไม่งมงาย.

ถามว่า " ปีติ ย่อมเป็นอันภิกษุรู้แจ้งแล้ว โดยอารมณ์ อย่างไร ? "

แก้ว่า " ภิกษุย่อมเข้าฌานทั้ง ๒ (ปฐมฌานและทุติยฌาน) ซึ่งมีปีติ, ปีติชื่อว่าเป็นอันภิกษุนั้นรู้แจ้งแล้วโดยอารมณ์ ด้วยการได้ฌาน ในขณะเข้าสมาบัติ เพราะอารมณ์เป็นธรรมชาติอันภิกษุนั้นรู้แจ้งแล้ว. "

ถามว่า " ปีติ ย่อมเป็นอันภิกษุรู้แจ้งแล้วโดยความไม่งมงาย อย่างไร ? "

แก้ว่า " ภิกษุนั้นเข้าฌานทั้ง ๒ ซึ่งมีปีติ ออกจากฌานแล้ว ย่อมพิจารณา ปีติที่สัมปยุตด้วยฌาน โดยความสิ้น ความเสื่อม, ปีติ ชื่อว่าเป็นอันภิกษุรูปนั้นรู้แจ้งแล้ว โดยความไม่งมงาย เพราะแทงตลอด ลักษณะ ในขณะแห่งวิปัสสนา. ข้อนี้ สมจริงดังคำที่ท่านพระธรรมเสนาบดี สารีบุตรกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทาว่า ' เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว สติย่อมตั้งมั่น, ปีตินั้น ย่อม เป็นอันเธอนั้นรู้แจ้งแล้ว ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น, เมื่อภิกษุรู้ความ ที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว สติย่อม ตั้งมั่น, ปีตินั้น ย่อมเป็นอันเธอรู้แจ้งแล้ว ด้วยสตินั้น ด้วยฌานนั้น, เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจลมหายใจเข้าสั้น สติย่อมตั้งมั่น, ปีตินั้น ย่อมเป็นอันเธอนั้นรู้แจ้งแล้ว ด้วยสตินั้น ด้วย ญาณนั้น, เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจ ลมหายใจออกสั้น สติย่อมตั้งมั่น, ปีตินั้น ย่อมเป็นอันเธอนั้นรู้แจ้งแล้ว

ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น, เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวง หายใจเข้าและหายใจออก สติย่อมตั้งมั่น, ปีตินั้น ย่อมเป็นอันเธอนั้นรู้แจ้งแล้ว ด้วยสตินั้น ด้วยฌานนั้น, เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้ระงับกายสังขาร หายใจเข้าและหายใจออก สติย่อมตั้งมั่น, ปีตินั้น ย่อมเป็นอันเธอนั้นรู้แจ้งแล้ว ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น, เมื่อรำพึงถึง ปีตินั้น ย่อมเป็นอันเธอนั้นรู้แจ้งแล้ว, เมื่อรู้ เมื่อเห็น เมื่อพิจารณา เมื่ออธิษฐานจิต เมื่อน้อมใจไปด้วยศรัทธา เมื่อประคองความเพียร เมื่อเข้าไปตั้งสติไว้ เมื่อตั้งจิตไว้มั่น เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา เมื่อรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ เมื่อละธรรมที่ควรละ เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ปีตินั้น ย่อมเป็นอันเธอนั้นรู้แจ้งแล้ว, ปีตินั้น ย่อมเป็นอันภิกษุรู้แจ้งแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้.[๑] "

แม้บทที่เหลือ ก็พึงทราบโดยเนื้อความตามนัยนี้นั่นแล. แต่ในสองบทนี้มีความสักว่าแปลกกัน ดังต่อไปนี้ :- พึงทราบความเป็นผู้รู้แจ้งสุข ด้วยอำนาจแห่งฌาณ ๓, พึงทราบความเป็นผู้รู้แจ้งจิตตสังขาร ด้วยอำนาจแห่งฌานทั้ง ๔. ขันธ์ ๒ มีเวทนาเป็นต้น ชื่อว่าจิตตสังขาร. ก็บรรดาสนองบทนี้ ในสุขปฏิสังเวทิบท ท่านพระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทา เพื่อแสดงภูมิแห่งวิปัสสนาว่า " คำว่า สุข ได้แก่สุข ๒ อย่าง คือ กายิกสุข ๑ เจตสิกสุข[๒] ๑. "

สองบทว่า **ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ** ความว่า ระงับ คือดับจิตต-

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๘๑-๒. ๒. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๘๓-๔.

สังขารที่หยาบ ๆ เสีย. ความดับจิตตสังขารนั้น พึงทราบโดยพิสดาร ตามนัยดังที่กล่าวแล้วในกายสังขารนั้นแหละ.

อีกอย่างหนึ่ง บรรดาบทเหล่านั้น ในปีติบท ท่านกล่าวเวทนาไว้ด้วยปีติเป็นประธาน, ในสุขปฏิสังเวทิบท ท่านกล่าวเวทนาไว้โดยสรูปทีเดียว. ในจิตตสังขารบททั้งสอง เป็นอันท่านกล่าวเวทนาที่สัมปยุตด้วยสัญญาไว้ เพราะพระบาลีว่า " สัญญา และ เวทนา เป็นเจตสิกธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยจิต เป็นจิตตสังขาร[๑] " ดังนี้. จตุกกะนี้ บัณฑิตพึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสโดยเวทนานุปัสสนานัย ด้วยประการอย่างนี้.

แม้ในจตุกกะที่ ๓ มีวินิจฉัยดังนี้ :- บัณฑิตพึงทราบความเป็นผู้รู้แจ้งจิต ด้วยอำนาจแห่งฌาน ๔.

สองบทว่า **อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ** ความว่า ภิกษุย่อมสำเหนียกว่า " เราจักยังจิตให้บันเทิง คือให้ร่าเริง ได้แก่ให้เบิกบานหายใจเข้าหายใจออก. " ในสองบทนั้น ความบันเทิง ย่อมมีได้ด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ ด้วยอำนาจสมาธิ และด้วยอำนาจวิปัสสนา.

ถามว่า " ความบันเทิง ย่อมมีได้ด้วยอำนาจสมาธิอย่างไร ? "

แก้ว่า " ภิกษุย่อมเข้าฌานทั้ง ๒ (ปฐมฌานและทุติยฌาน) ซึ่งมีปีติ. เธอนั้น ย่อมให้จิตรื่นเริง ด้วยปีติที่สัมปยุตในขณะแห่งสมาบัติ. "

ถามว่า " ความบันเทิง ย่อมมีได้ด้วยอำนาจวิปัสสนาอย่างไร ? "

แก้ว่า " ภิกษุครั้นเข้าฌานทั้ง ๒ ซึ่งมีปีติ ออกจากฌานแล้ว

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๘๓-๔.

พิจารณาอยู่ซึ่งปีติที่สัปยุตด้วยฌาน โดยความสิ้น ความเสื่อม. เธอทำปีติที่สัมปยุตด้วยฌานให้เป็นอารมณ์ ในขณะแห่งวิปัสสนาอย่างนั้นแล้วให้จิตรื่นเริง บันเทิงอยู่. ผู้ปฏิบัติอย่างนั้น ท่านเรียกว่า " ย่อมสำเหนียกว่า ' เราจักยังจิตให้บันเทิง หายใจเข้าหายใจออก. "

สองบทว่า **สมาทหํ จิตฺตํ** ความว่า ดำรงจิตไว้เสมอ คือตั้งจิตไว้เสมอในอารมณ์ ด้วยอำนาจแห่งฌานมีปฐมฌานเป็นต้น. ก็หรือว่าเมื่อเธอเข้าฌานเหล่านั้นแล้วออกจากฌาน พิจารณาอยู่ซึ่งจิตที่สัมปยุตด้วยฌาน โดยความสิ้น ความเสื่อม, ความที่จิตมีอารมณ์เดียวชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) ย่อมเกิดขึ้น เพราะการแทงตลอดลักษณะในขณะแห่งวิปัสสนา, ภิกษุผู้ดำรงจิตไว้เสมอ คือตั้งจิตไว้เสมอในอารมณ์ แม้ด้วยอำนาจแห่งความที่จิตมีอารมณ์เดียวชั่วขณะ ซึ่งเกิดขึ้นแล้วอย่างนั้น ท่านก็เรียกว่า " ย่อมสำเหนียกว่า ' เราจักตั้งจิตไว้มั่น หายใจเข้าหายใจออก. "

สองบทว่า **วิโมจยํ จิตฺตํ** ความว่า เมื่อเปลื้อง เมื่อปล่อยจิตให้พ้นจากนิวรณ์ทั้งหลาย ด้วยปฐมฌาน คือเมื่อเปลื้อง ปล่อยจิตให้พ้นจากวิตกวิจาร ด้วยทุติยฌาน จากปีติ ด้วยตติยฌาน จากสุขและทุกข์ด้วยจตุตถฌาน. ก็หรือว่า เธอเข้าฌานเหล่านั้นแล้วออกมาพิจารณาอยู่ซึ่งจิตที่สัมปยุตด้วยฌาน โดยความสิ้น ความเสื่อม, ในขณะแห่งวิปัสสนา เธอนั้นเปลื้อง คือปล่อยจิตให้พ้นจากนิจจสัญญา (ความสำคัญว่าเที่ยง) ด้วยอนิจจานุปัสสนา (ความพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง) เปลื้อง คือปล่อยจิตให้พ้นจากสุขสัญญา (ความสำคัญว่าเป็นสุข) ด้วยทุกขานุปัสสนา (ความพิจารณาเห็นว่าเป็นทุกข์) จากอัตตสัญญา (ความสำคัญว่าเป็นตัวตน) ด้วยอนัตตานุปัสสนา (ความพิจารณาเห็น

ว่าไม่ใช่ตัวตน) จากนันทิ (ความเพลิดเพลิน) ด้วยนิพพิทานุปัสสนา (ความพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย) จากราคะ (ความกำหนัด) ด้วยวิราคานุปัสสนา (ความพิจารณาเห็นธรรมเครื่องคลายกำหนัด) จากสมุทัย (ตัณหาที่ยังทุกข์ให้เกิด) ด้วยนิโรธานุปัสสนา (ความพิจารณาเห็นธรรมเป็นเครื่องดับ) จากอาทาน (ความยึดถือ) ด้วยปฏินิสสัคคานุปัสสนา (ความพิจารณาเห็นธรรมเป็นเครื่องสละคืนซึ่งอุปธิ) หายใจเข้าและหายใจออกอยู่. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า " ย่อมสำเหนียกว่า ' เราจักปล่อยจิตหายใจเข้าหายใจออก. " จตุกกะนี้ บัณฑิตพึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยอำนาจแห่งจิตตานุปัสสนาอย่างนี้.

ส่วนในจตุกกะที่ ๔ มีวินิจฉัยดังนี้ :- ในบทว่า **" อนิจฺจานุปสฺสี "** นี้ พึงทราบ **อนิจจัง** (ของไม่เที่ยง) พึงทราบ **อนิจจตา** (ความเป็นของไม่เที่ยง) พึงทราบ **อนิจจตานุปัสสนา** (การพิจารณาเห็นของไม่เที่ยง) พึงทราบ **อนิจจานุปัสสี** (ผู้พิจารณาเห็นของไม่เที่ยง) เสียก่อน.

ในลักษณะ ๔ อย่าง มีอนิจจังเป็นต้นนั้น ที่ชื่อว่า **อนิจจัง** ได้แก่ เบญจขันธ์, เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า เบญจขันธ์มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป และมีความเป็นไปโดยประการอื่น.

ที่ชื่อว่า **อนิจจตา** ได้แก่ ข้อที่เบญจขันธ์เหล่านั้นนั่นเอง มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป และมีความเป็นไปโดยอาการอื่น หรือมีแล้วกลับไม่มี, อธิบายว่า " เบญจขันธ์เหล่านั้น เกิดขึ้นแล้ว ไม่ตั้งอยู่โดยอาการนั้นนั่นแล แตกดับเพราะความแตกดับไปชั่วขณะ. "

ที่ชื่อว่า **อนิจจานุปัสสนา** ได้แก่ การพิจารณาเห็นในเบญจขันธ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้นว่า " ไม่เที่ยง " ด้วยอำนาจแห่งความเป็นของไม่เที่ยงนั้น.

ที่ชื่อว่า **อนิจจานุปัสสี** ได้แก่ พระโยคาวจรผู้ประกอบด้วยอนุปัสสนานั้น. เพราะเหตุนั้น พระโยคาวจรผู้เป็นแล้วอย่างนี้หายใจเข้าและหายใจออกอยู่ บัณฑิตพึงทราบในอธิการนี้ว่า " ย่อมสำเหนียกว่า ' เราจักพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า หายใจออก. "

ส่วนวิราคะ ในบทว่า **" วิราคานุปัสสี "** นี้ มี ๒ อย่าง คือ **ขยวิราคะ** คลายความกำหนัด คือความสิ้นไป ๑ **อัจจันตวิราคะ** คลายความกำหนัดโดยส่วนเดียว ๑ บรรดาวิราคะ ๒ อย่างนั้น ความแตกดับไปชั่วขณะแห่งสังขารทั้งหลาย ชื่อว่า **ขยวิราคะ.** พระนิพพานชื่อว่า **อัจจันตวิราคะ.** วิปัสสนาและมรรคที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งการเห็นวิราคะทั้ง ๒ อย่างนั้น ชื่อว่า **วิราคานุปัสสนา** (การพิจารณาเห็นการคลายความกำหนัด). พระโยคาวจรเป็นผู้ประกอบด้วยอนุปัสสนาแม้ทั้ง ๒ อย่างนั้น หายใจเข้าและหายใจออกอยู่ บัณฑิตพึงทราบว่า " ย่อมสำเหนียกว่า ' เราจักพิจารณาเห็นวิราคะ หายใจเข้า หายใจออก. " แม้ในบทว่า **นิโรธานุปัสสี** ก็มีนัยเหมือนกันนี้.

ปฏินิสสัคคะ (ความสละคืนอุปธิ) แม้ในบทว่า **" ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี "** นี้ก็มี ๒ อย่างคือ **ปริจจาคปฏินิสสัคคะ** ความสละคืนคือความเสียสละ ๑ **ปักขันทนปฏินิสสัคคะ** ความสละคืน คือความแล่นไป ๑. การพิจารณาเห็น คือความสละคืนนั่นเอง ชื่อว่า **ปฏินิสสัคคานุปัสสนา.** คำว่า **" ปฏินิสสัคคานุปัสสนา "** นั่น เป็นชื่อ

แห่งวิปัสสนาและมรรค. จริงอยู่ วิปัสสนา พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า "การสละคืน คือการละ เพราะย่อมละกิเลสทั้งหลายพร้อมทั้งขันธาภิสังขาร ด้วยอำนาจตทังคปหาน และว่า การสละคืน คือการแล่นไป เพราะย่อมแล่นไปในพระนิพพาน ซึ่งผิดจากสังขารนั้น เหตุที่น้อมไปในพระนิพพานนั้น เพราะเห็นโทษแห่งสังขตธรรม." มรรคพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า "การสละคืน คือการละ เพราะย่อมละกิเลสพร้อมทั้งขันธาภิสังขาร ด้วยสามารถสมุจเฉทปหาน และว่า การสละคืน คือการแล่นไป เพราะย่อมแล่นไปในพระนิพพาน ด้วยการกระทำให้เป็นอารมณ์." ก็วิปัสสนาญาณและมรรคญาณแม้ทั้ง ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า **"อนุปัสสนา"** เพราะเล็งเห็นญาณต้น ๆ ในภายหลัง. ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยปฏินัสสัคคานุปัสสนาทั้ง ๒ อย่างนั้น หายใจออกและหายใจเข้าอยู่ บัณฑิตพึงทราบ "สำเหนียกอยู่ว่า 'เราจักเป็นผู้มีปกติเล็งเห็นญาณชื่อปฏินิสสัคคะ ในภายหลัง หายใจออก หายใจเข้า" ดังนี้.

คำว่า **เอวํ ภาวิโต** ความว่า เจริญแล้วด้วยการอาการอย่างนี้ คือด้วยอาการ ๑๖ อย่าง. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล.

กถาว่าด้วยอานาปานัสสติสมาธิ จบ.

ประชุมสงฆ์ทรงบัญญัติตติยปาราชิกสิกขาบท

ก็ในคำว่า **" อถโข ภควา "** เป็นต้น มีความสังเขปดังต่อไปนี้ :- พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งทรงปลอบภิกษุทั้งหลายให้เบาใจ ด้วยอานาปานัสสติสมาธิกถา อย่างนี้แล้ว ในลำดับนั้น ตรัสให้ประชุมภิกษุสงฆ์ เพราะเกิดเรื่องที่ภิกษุทั้งหลายปลงชีวิตซึ่งกันและกัน อันเป็นเหตุก่อให้เกิดผล และเป็นเหตุเริ่มแรกแห่งการบัญญัติตติยปาราชิกสิกขาบทนี้แล้ว ตรัสสอบถามและทรงติเตียนแล้ว เพราะในการปลงชีวิตนั้น การปลงชีวิตตนเอง และการใช้ให้มิคลัณฑิกสมณกุตก์ปลงชีวิตตน ย่อมไม่เป็นวัตถุแห่งปาราชิก; ฉะนั้น จึงทรงเว้นการปลงชีวิต ๒ อย่างนั้นเสีย ทรงถือเอกการปลงชีวิตซึ่งกันและกัน อันเป็นวัตถุแห่งปาราชิกอย่างเดียว ทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบท ตรัสพระพุทธพจน์ มีคำว่า **" อนึ่ง ภิกษุใด แกล้งพรากกายมนุษย์จากชีวิต "** ดังนี้เป็นต้น.[๑] ก็ในพระบาลีนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ตรัสว่า **" โมฆปุริสา "** ตรัสว่า **" เต ภิกฺขู "** เพราะภิกษุเหล่านั้น เจือด้วยพระอริยบุคคล.

[ภิกษุฉัพพัคคีย์พรรณนาคุณแห่งความตาย]

ครั้นเมื่อตติยปาราชิก อันพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติทำให้มั่นด้วยอำนาจแห่งความขาดมูล ด้วยประการฉะนี้แล้ว เรื่องพรรณนาคุณแห่งความตายแม้อื่นอีก ก็ได้เกิดขึ้น เพื่อประโยชน์แก่อนุบัญญัติ. เมื่อแสดงความเกิดขึ้นแห่งเรื่องนั้น ท่านพระอุบาลีเถระ จึงกล่าวว่า

๑. วิ. มหา. ๑/๑๓๔.

" เอวญฺจิทํ ภควตา " เป็นอาทิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิพทฺธจิตฺตา** มีความว่า ผู้มีจิตรักใคร่ด้วยฉันทราคะ, อธิบายว่า " เป็นผู้มีความรักมาก คือมีความเพ่งเล็ง. "

สองบทว่า **มรณวรณฺณํ สํวณฺเณม** มีความว่า เราจะชี้โทษในความเป็นอยู่ แล้วพรรณาคุณ คือแสดงอานิสงส์แห่งความตาย.

ในบทว่า **" กตกลฺยาโณ "** เป็นอาทิ มีเนื้อความเฉพาะบทดังต่อไปนี้ :- กรรมอันงาม คือสะอาดอันท่านทำแล้ว; เพราะเหตุนั้นท่านย่อมเป็นผู้ชื่อว่ามีกรรมงามอันทำแล้วแล. อนึ่ง กุศล คือกรรมอันหาโทษมิได้ อันท่านทำแล้ว; เพราะเหตุนั้น ท่านชื่อว่าผู้มีกุศลอันทำแล้ว. ความเป็นผู้ขลาด กล่าวคือความกลัวอันใด ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลาย ในเมื่อมรณกาลมาถึงเข้า. เครื่องต้านทาน คือกรรมเครื่องป้องกันจากความเป็นผู้ขลาดนั้น อันท่านทำแล้ว; เพราะเหตุนั้นท่านชื่อว่าผู้มีเครื่องต้านทานจากความเป็นผู้ขลาดอันกระทำแล้ว. กรรมที่เป็นบาป คือลามก อันท่านมิได้ทำแล้ว; เพราะเหตุนั้น ท่านชื่อว่าผู้ไม่ได้ทำบาป. กรรมของผู้ละโมบ คือกรรมทารุณ ได้แก่กรรมเครื่องเป็นผู้ทุศีล อันท่านมิได้ทำไว้ ; เพราะเหตุนั้น ท่านชื่อว่าผู้มิได้ทำกรรมของผู้ละโมบ. กรรมหยาบช้า คือกรรมเลวทราม เป็นที่หนาขึ้นแห่งกิเลสมีโลภะเป็นต้น อันท่านมิได้ทำไว้; เพราะเหตุนั้น ท่านชื่อว่าผู้มิได้ทำกรรมที่หยาบช้า. คำว่า " ท่านมีกรรมงามได้ทำแล้ว เป็นต้นนี้เราทั้งหลายย่อมกล่าวเพราะเหตุไร ? เพราะกรรมงามแม้ทุกประการอันท่านทำแล้ว, กรรมอันเป็นบาปแม้ทุกประการอันท่านมิได้ทำแล้ว; เพราะ

เหตุนั้น เราทั้งหลาย จึงกล่าวกะท่านว่า " จะประโยชน์อะไรของท่านด้วยชีวิต อันชื่อว่าเลวทราม คือต่ำช้า เพราะถูกโรคครอบงำ อันชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะมากไปด้วยทุกข์นี้, ความตายของท่านประเสริฐกว่าความเป็นอยู่. " เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า " ความตายของท่านดีกว่าความเป็นอยู่. " เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า ท่านเป็นผู้ทำกาละแล้ว คือมีกาละอันทำแล้ว, อธิบายว่า ทำกาลกิริยา คือตายแล้วจากโลกนี้, ต่อจากตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์, และท่านเข้าถึงแล้วอย่างนั้น จักเอิบอิ่มพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ คือส่วนแห่งวัตถุกาม ๕ มีรูปเป็นที่น่าชอบใจ เป็นต้น อันเป็นทิพย์ซึ่งเกิดขึ้นในเทวโลกนั้น ยังอัตภาพให้เที่ยวไป; อธิบายว่า " จักเป็นผู้ประกอบพร้อมคือถึงความพรั่งพร้อม (ด้วยกามคุณ ๕ คือส่วนแห่งวัตถุกาม ๕ อันเป็นทิพย์ซึ่งเกิดขึ้นในเทวโลกนั้น) จักเที่ยวไปข้างนี้ และข้างนี้ คือจักอยู่หรือจักอภิรมย์.

บทว่า **อสปฺปายานิ** ความว่า โภชนาหารเหล่าใด ยังตนให้ถึงความสิ้นไปแห่งชีวิตอย่างเร็วพลัน โภชนาหารเหล่านั้น จัดว่าไม่เกื้อกูลคือไม่ทำความเจริญให้.

[อธิบาย สัญจิจจ ศัพท์]

ศัพท์ว่า " **สญฺจิจฺจ** " นี้ เป็นศัพท์หนุนสัญจิจจบท ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในมาติกาว่า " **สญฺจิจฺจ มนุสฺสวิคฺคหํ.** " ศัพท์ว่า " **สํ** " ในบทว่า " **สญฺจิจฺจ** " นั้น เป็นอุปสัค, คำว่า " **สญฺจิจฺจ** " นี้ เป็นคำบ่งถึงบุพพกาลกิริยา รวมกับ **สํ** อุปสัคนั้น. ใจความแห่งบทว่า " **สญฺจิจฺจ** " นั้น ว่า " จงใจ คือแกล้ง. " ก็ภิกษุใดแกล้ง

ปลง, ภิกษุนั้นเป็นผู้รู้อยู่ คือรู้พร้อมอยู่, และการปลงนั้นของภิกษุนั้นเป็นความแกล้ง คือฝ่าฝืนละเมิด; เพราะเหตุนั้น เพื่อจะไม่ทำความเอื้อเฟื้อในพยัญชนะ แสดงแต่ใจความเท่านั้น ท่านพระอุบาลีเถระจึงกล่าวบทภาชนะแห่งบทว่า **" สญฺจิจฺจ "** นั้น อย่างนี้ว่า " รู้อยู่ รู้พร้อมอยู่ แกล้ง คือฝ่าฝืนละเมิด. "

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชานนฺโต** คือ รู้อยู่ว่า " สัตว์มีปราณ. "

บทว่า **สญฺชานนฺโต** คือ รู้พร้อมอยู่ว่า " เราจะปลงเสียจากชีวิต. " อธิบายว่า " รู้อยู่พร้อมกับอาการที่รู้ว่า สัตว์มีปราณนั้นนั่นเอง. "

บทว่า **เจจฺจ** ความว่า จงใจ คือปักใจ ด้วยอำนาจเจตนาจะฆ่า.

บทว่า **อภิวิตริตฺวา** ความว่า ส่งจิตที่หมดความระแวงสงสัยไปย่ำยี ด้วยอำนาจความพยายาม.

ด้วยบทว่า **" วีติกฺกโม "** มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า " ความล่วงละเมิดแห่งจิตหรือบุคคล ซึ่งเป็นไปแล้วอย่างนั้น นี้ เป็นความอธิบายสุดยอดแห่ง สัญจิจจ ศัพท์. "

[อธิบายปฐมจิตของมนุษย์ผู้เริ่มลงสู่ครรภ์]

บัดนี้ ท่านพระอุบาลีเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า " ชื่อว่ากายมนุษย์ " เพื่อจะแสดงอัตภาพของมนุษย์ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ในคำว่า " ปลงกายมนุษย์เสียจากความเป็นอยู่ " นี้ ตั้งแต่แรก.

บรรดาบทเหล่านั้น หลายบทว่า " (ปฐมจิต) อันใด (เกิดขึ้นแล้ว) ในท้องแห่งมารดา " ท่านพระอุบาลีเถระกล่าวเพื่อแสดงอัตภาพอันละเอียดที่สุด ด้วยอำนาจแห่งเหล่าสัตว์ผู้นอนในครรภ์. ปฏิสนธิจิต

ชื่อจิตดวงแรก. บทว่า ผุดขึ้น ได้แก่ เกิด. คำว่า " วิญญาณดวงแรก มีปรากฏ " นี้ เป็นคำไข ของคำว่า " จิตดวงแรก ที่ผุดขึ้น " นั้นนั่นแหละ. บรรดาคำเหล่านี้ ด้วยคำว่า " จิตดวงแรก (ที่ผุดขึ้น) ในท้องมารดา " นั่นแหละ เป็นอันท่านแสดงปฏิสนธิของสัตว์ผู้มีขันธ์ ๕ แม้ทั้งสิ้น. เพราะเหตุนั้น กายมนุษย์อันเป็นทีแรกที่สุดนี้ คือจิตดวงแรกนั้น ๑ อรูปขันธ์ ๓ ที่เกี่ยวเกาะด้วยจิตนั้น ๑ กลละรูปที่เกิดพร้อมกับจิตนั้น ๑. บรรดาอรูปขันธ์ และกลละรูปแห่งจิตดวงแรกนั้น รูป ๓๐ ถ้วน ด้วยอำนาจแห่งกาย ๑๐ วัตถุ ๑๐ และภาวะ ๑๐ แห่งสตรีและบุรุษ, รูป ๒๐ ด้วยอำนาจแห่งกาย ๑๐ และวัตถุ ๑๐ แห่งพวกกะเทย ชื่อว่ากลละรูป. บรรดาสตรี บุรุษ และกะเทยนั้น และรูปของสตรีและบุรุษมีขนาดเท่าหยาดน้ำมันที่ช้อนขึ้นด้วยปลายข้างหนึ่ง แห่งขนแกะแรกเกิด เป็นของใน กระจ่าง จริงอยู่ ในอรรถกถาท่านกล่าวคำนี้ว่า

" หยาดน้ำมันงา หรือสัปปิใส ไม่ขุ่นมัว ฉันใด,
รูปมีส่วนเปรียบด้วยสี ฉันนั้น เรียกว่ากลละรูป. "

อัตภาพของสัตว์มีอยู่ ๑๒๐ ปีตามปกติ ที่ถึงความเติบโตโดยลำดับในระหว่างนี้ คือตั้งต้นแต่เป็นวัตถุเล็กนิดอย่างนั้น จนถึงเวลาตาย นี้ชื่อว่ากายมนุษย์.

สองบทว่า **ปลงเสียจากชีวิต** ความว่า พึงพรากเสียจากชีวิตด้วยการนาบ และรีด หรือด้วยการวางยา ในกาลที่ยังเป็นกลละก็ดี หรือด้วยความพยายามที่เหมาะแก่รูปนั้น ๆ ในกาลถัดจากเป็นกลละนั้นไปก็ดี. ก็ขึ้นชื่อว่าปลงเสียจากชีวิต โดยความก็คือการเข้าไปตัดอินทรีย์คือชีวิตเสียนั่นเอง; เพราะฉะนั้น ในวาระจำแนกบท แห่งสองบทว่า

" ปลงเสียจากชีวิต " นั้น ท่าน (พระอุบาลี) จึงกล่าวว่า " เข้าไปตัด คือเข้าไปบั่นอินทรีย์คือชีวิตเสีย (ไขความว่า !) ทำความสืบต่อให้ขาดสาย. " เมื่อเข้าไปตัด และเข้าไปบั่นความสืบต่อเชื้อสายแห่งอินทรีย์คือชีวิตเสีย ท่านกล่าวว่า " ย่อมเข้าไปตัด เข้าไปบั่นอินทรีย์คือชีวิตเสีย " ในบทภาชนะนั้น. เนื้อความนี้นั้น ท่านแสดงด้วยบทว่า " ทำความสืบต่อให้ขาดสาย. "

บทว่า **ให้ขาดสาย** คือพรากเสีย. ในบทว่า " อินทรีย์คือชีวิต " นั้น อินทรีย์คือชีวิต มี ๒ อย่างนั้น คือ รูปชีวิตินทรีย์ ๑ อรูปชีวิตินทรีย์ ๑. ใน ๒ อย่างนั้น ในอรูปชีวิตินทรีย์ ไม่มีความพยายาม ใคร ๆ ไม่สามารถปลงอรูปชีวิตินทรีย์นั้นได้. แต่ในรูปชีวิตินทรีย์ มี, บุคคลอาจปลงได้. ก็เมื่อปลงรูปชีวิตินทรีย์นั้น ชื่อว่าปลงอรูปชีวิตินทรีย์ด้วย. จริงอยู่ อรูปชีวิตินทรีย์นั้น ย่อมดับพร้อมกับรูปชีวิตินทรีย์นั้นนั่นเอง เพราะพฤติการณ์เนื่องด้วยรูปชีวิตินทรีย์.

ถามว่า " ก็เมื่อปลงชีวิตินทรีย์นั้น ย่อมปลงที่เป็นอดีต หรือเป็นอนาคต หรือปัจจุบัน ? "

ตอบว่า " ไม่ใช่อดีต ไม่ใช่อนาคต. ก็ในชีวิตินทรีย์ ๒ ประการนั้น ประการหนึ่งดับไปแล้ว ประการหนึ่งยังไม่เกิดขึ้น; เพราะฉะนั้นชื่อว่าไม่มีทั้ง ๒ ประการ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มี, ความพยายามจึงไม่มี; เพราะความพยายามไม่มี จึงไม่อาจปลงได้ แม้ประการหนึ่ง. จริงอยู่ แม้คำนี้ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรก็ได้กล่าวไว้ว่า ' สัตว์เป็นอยู่แล้วในขณะจิตที่เป็นอดีต ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่จักเป็นอยู่, จักเป็นอยู่ในขณะจิตที่เป็นอนาคต ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ กำลัง

เป็นอยู่ ในขณะจิตที่เป็นปัจจุบัน ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่จักเป็นอยู่[๑] ' เพราะฉะนั้น ชีวิตย่อมเป็นอยู่ในขณะจิตใด, ความพยายามเป็นของสมควรในขณะจิตนั้น ; เพราะเหตุนั้น บุคคลชื่อว่าย่อมปลงชีวิตินทรีย์ที่เป็นปัจจุบัน. "

[ชีวิตินทรีย์ปัจจุบันมี ๓ ขณะ]

ก็ขึ้นชื่อว่า ชีวิตินทรีย์เป็นปัจจุบันนี้ มี ๓ อย่าง คือ ขณปัจจุบัน ๑ สันตติปัจจุบัน ๑ อัทธาปัจจุบัน ๑. ใน ๓ อย่างนั้น ปัจจุบันที่พร้อมเพรียงด้วยความเกิด ความเสื่อม และความสลาย ชื่อ ขณปัจจุบัน, ใคร ๆ ไม่สามารถจะปลงขณปัจจุบันนั้นได้. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า ดับไปเองทีเดียว. (ขณะจิต) ชั่ว ๗-๘ ชวนวาระ ที่เป็นไปด้วยอำนาจสภาคสันตติแล้วดับไป ชื่อสันตติปัจจุบัน, เมื่อบุคคลมาจากที่ร้อน เข้าสู่ห้องน้อยแล้วนั่ง อันธการยังมีเพียงใด หรือว่าเมื่อบุคคลมาจากที่เย็น นั่งในห้องน้อย ฤดูที่มีอยู่ก่อน ยังไม่ระงับไปด้วยความปรากฏแห่งฤดูที่เป็นวิสภาคกันเพียงใด, ในระหว่างนี้ท่านเรียกว่า " สันตติปัจจุบัน " เพียงนั้น. ส่วนตั้งแต่ปฏิสนธิไปจนถึงจุติ นี้ชื่อว่าอัทธาปัจจุบัน. บุคคลอาจปลงหมวดสองแห่งชีวิตินทรีย์ที่เป็นสันตติปัจจุบัน และอัทธาปัจจุบันนั้นได้บ้าง. ถามว่า " อาจปลงได้อย่างไร ? " แก้ว่า " จริงอยู่ เมื่อบุคคลทำความพยายามในหมวด ๒ แห่งสันตติปัจจุบัน และอัทธาปัจจุบันนั้น, หมวดแห่งรูป ๑๐ ประการ ซึ่งกำหนดด้วยชีวิต ได้ความพยายามแล้ว เมื่อดับ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งสันดานที่ทุรพล มีกำลังเสื่อมสิ้นไปแล้ว, ต่อจากนั้น สันตติปัจจุบัน

๑. ขุ. มหา. ๒๙/๔๘.

หรืออัทธาปัจจุบัน ยังไม่ทันถึงกาลที่กำหนดไว้ ย่อมดับไปในระหว่างเทียว ด้วยประการใด, บุคคลอาจปลงแม้ซึ่งหมวดสองแห่งชีวิตินทรีย์ที่เป็นสันตติปัจจุบัน และอัทธาปัจจุบันนั้นได้บ้าง ด้วยประการนั้น. เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงทราบสันนิษฐานว่า " คำว่า ' ทำความสืบต่อให้ขาดสาย ' นี้ ท่านกล่าวหมายเอาหมวดสองปัจจุบันนั่นเอง. "

ก็แล เพื่อประกาศเนื้อความนี้ ควรทราบปาณะ, ควรทราบปาณาติบาต, ควรทราบปาณาติปาตี, ควรทราบประโยคแห่งปาณาติบาต.

บรรดาปาณะเป็นต้นเหล่านั้น ที่ชื่อว่า ปาณะ โดยโวหาร ได้แก่สัตว์ โดยปรมัตถ์ ได้แก่ชีวิตินทรีย์. จริงอยู่ บุคคลผู้ยังชีวิตินทรีย์ให้ตกล่วงไป ท่านกล่าวว่า " ยังสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป. " ชีวิตินทรีย์นั้นมีประการดังกล่าวแล้วนั่นแล. ปาณาติบาตนั้น คือ บุคคลยังประโยคอันเข้าไปตัดเสีย ซึ่งชีวิตินทรีย์ ให้ตั้งขึ้นด้วยเจตนาใด เจตนานั้นชื่อว่า วธกเจตนา ท่านเรียกว่า ปาณาติบาต (เจตนาธรรมเป็นเหตุล้างผลาญชีวิตสัตว์มีปราณ). บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยเจตนาดังกล่าวแล้วพึงเห็นว่า " ผู้ล้างผลาญสัตว์มีปราณ. "

[ประโยคแห่งการฆ่า ๖ อย่าง]

ที่ชื่อว่า ประโยคแห่งปาณาติบาตนั้น ได้แก่ประโยคแห่งปาณาติบาต ๖ อย่าง คือ **สาหัตถิกประโยค ๑ อาณัตติกประโยค ๑ นิสสัคคิยประโยค ๑ ถาวรประโยค ๑ วิชชามยประโยค ๑ อิทธิมยประโยค ๑.** บรรดาประโยคเหล่านั้น การประหารด้วยกายหรือของที่เนื่องด้วยกาย แห่งบุคคลผู้ฆ่าให้ตายเอง ชื่อว่า **สาหัตถิกประโยค** การสั่งบังคับว่า " ท่านจงแทงหรือประหารให้ตาย ด้วยวิธีอย่างนี้ "

ของบุคคลผู้ใช้คนอื่น ชื่อว่า **อาณัตติกประโยค.** การซัดเครื่องประหาร มีลูกศร หอกยนต์ และหินเป็นต้นไป ด้วยกาย หรือของที่เนื่องด้วยกาย แห่งบุคคลผู้มุ่งหมายจะฆ่าบุคคลซึ่งอยู่ในที่ไกล ชื่อว่า **นิสสัคคิยประโยค.** การขุดหลุมพรางวางกระดานหก วาง (เครื่องประหาร) ไว้ใกล้ และ การจัดยา (พิษ) แห่งบุคคลผู้มุ่งหมายจะฆ่า ด้วยเครื่องมืออันไม่ เคลื่อนที่ ชื่อว่า **ถาวรประโยค.** ประโยคแม้ทั้ง ๔ นั้น จักมีแจ้งโดย พิสดารในอรรถกถาแห่งบาลีข้างหน้านั่นแล. ส่วนวิชชามยประโยค และ อิทธิมยประโยค ไม่ได้มาในบาลี. พึงทราบประโยคทั้ง ๒ นั้นอย่างนี้. ก็โดยสังเขป การร่ายมนต์เพื่อจะให้เขาตาย ชื่อว่า **วิชชามยประโยค.** แต่ในอรรถกถาทั้งหลาย ท่านแสดงวิชชามยประโยคไว้อย่างนี้ว่า " วิชชามยประโยคเป็นไฉน ? พวกหมออาถรรพณ์ ย่อมประกอบ อาถรรพณ์ เมื่อเมืองถูกล้อม หรือเมื่อสงครามเข้าประชิดกัน ย่อมก่อ ความจัญไร ความอุบาทว์ โรค ความไข้ให้เกิดขึ้นในพวกปัจจามิตรผู้เป็น ข้าศึก ย่อมทำให้เป็นโรคจุกเสียด ให้เป็นโรคป่วงเพื่อจะป้องกัน, พวก หมออาถรรพณ์ย่อมประกอบอาถรรพณ์อย่างนี้ พวกทรงวิชาคุณ ร่ายเวท แล้ว เมื่อเมืองถูกล้อม หรือ ฯ ล ฯ ย่อมทำให้เป็นโรคป่วง " ดังนี้แล้ว กล่าวเรื่องเป็นอันมากคนทั้งหลายที่ถูกพวกหมออาถรรพณ์ และพวก ทรงวิชาคุณฆ่าเสีย จะมีประโยชน์อะไรด้วยเรื่องเหล่านั้น ? ก็ลักษณะใน วิชชามยประโยคนี้ มีดังนี้ :- คือการร่ายมนต์เพื่อจะให้เขาตาย ชื่อว่า **วิชชามยประโยค.** การประกอบฤทธิ์อันเกิดแต่ผลแห่งกรรม ชื่อว่า **อิทธิมยประโยค.** จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่าฤทธิ์อันเกิดแต่ผลแห่งกรรมนี้ มี มากอย่าง เป็นต้นว่า " ฤทธิ์นาคของพวกนาค ฤทธิ์สุบรรณของพวก

สุบรรณ ฤทธิ์ยักษ์ของพวกยักษ์ เทวฤทธิ์ของพวกเทพ ราชฤทธิ์ของพวกพระราชา." บรรดาฤทธิ์นาคเป็นต้นนั้น พึงทราบฤทธิ์นาคของพวกนาค ซึ่งมีพิษในขณะเห็น ขบกัดและถูกต้อง ขณะทำการเบียดเบียนสัตว์อื่น เพราะเห็น ขบกัดถูกต้อง พึงทราบฤทธิ์สุบรรณของพวกสุบรรณในการฉุดนาคยาวประมาณ ๑๓๒ วา ขึ้นจากมหาสมุทร. ส่วนพวกยักษ์เมื่อมาไม่ปรากฏ เมื่อประหารก็ไม่ปรากฏ, แต่สัตว์ที่พวกยักษ์เหล่านั้นประหารแล้วย่อมตายในที่นั้นนั่นเอง, พึงทราบฤทธิ์ยักษ์ของพวกยักษ์เหล่านั้น ในเพราะเหตุนั้น พึงทราบเทวฤทธิ์ในเพราะความตายของพวกกุมภัณฑ์ ที่ท้าวเวสสุวรรณมองดูด้วยนัยนาวุธ ในกาลก่อน แต่กาลเป็นพระโสดาบัน และในเพราะฤทธานุภาพของตน ๆ แห่งพวกเทวดาเหล่าอื่น. พึงทราบราชฤทธิ์ในเพราะความเหาะไปได้ ในอากาศเป็นต้น ของพระเจ้าจักรพรรดิพร้อมทั้งบริษัท ในเพราะความแผ่พระราชอำนาจไปเป็นต้น ในที่โยชน์หนึ่ง ทั้งเบื้องต่ำและเบื้องบนของพระเจ้าอโศก และในเพราะการฆ่าเสียซึ่งกุฎุมพีชื่อว่าจูฬสุมนะด้วยการตอกเขี้ยวแห่งจอมนระชาวสิงหลพระนามว่าปิตุราช ดังนี้แล.

ส่วนพระอาจารย์บางพวก แสดงพระสูตรทั้งหลายเป็นต้นว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เรื่องอื่นยังมีอยู่อีก สมณะหรือพราหมณ์ ผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้มีความชำนาญแห่งจิต ย่อมเป็นผู้เพ่งเล็งทารกที่อยู่ในท้องของหญิงอื่น ด้วยใจอันลามกว่า 'ทำไฉนหนอ หญิงคนนี้ไม่พึงคลอดทารกที่อยู่ในท้องนั้นโดยความสวัสดี' ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แม้อย่างนี้ก็เป็นการเบียดเบียนสัตว์ที่อยู่ในครรภ์" ดังนี้ แล้วกล่าวถึงกรรมคือการเบียดเบียนสัตว์อื่น แม้ด้วยภาวนามยฤทธิ์, และปรารถนาความ

พินาศไปแห่งฤทธิ์ พร้อมกับการเบียดเบียนสัตว์อื่น เหมือนการแตกแห่งหม้อน้ำ ที่เขาโยนขึ้นไปบนเรือนที่ถูกไฟไหม้ฉะนั้น. คำที่กล่าวมานั้นเป็นแต่เพียงความปรารถนาของเกจิอาจารย์เหล่านั้นเท่านั้น. เพราะเหตุไร ? เพราะไม่สมด้วย **กุสลัตติกะ เวทนัตติกะ วิตักกัตติกะ. และปริตตัตติกะ.** ข้อนี้อย่างไร ? ก็ชื่อว่าภาวนามยฤทธิ์นี้ ในกุสลัตติกะ เป็นทั้งกุศลด้วย เป็นทั้งอัพยากฤตด้วย, ปาณาติบาตเป็นอกุศล; ในเวทนัตติยะ สัมปยุตด้วยอทุกขมสุข; ปาณาติบาตสัมปยุตด้วยทุกข์, ในวิตักกัตติกะ เป็นอวิตกกอวิจาระ, ปาณาติบาทเป็นสวิตักก-สวิจาระ, ในปริตตัตติกะ เป็นมหัคคตะ, ปาณาติบาต เป็นปริตตะ.

[อธิบายวัตถุที่เป็นเครื่องประหาร]

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **" สตฺถหารกํ วาสฺส ปริเยเสยฺย "** นี้ ดังต่อไปนี้ :- เครื่องประหารใด ย่อมนำเสีย; เหตุนั้น เครื่องประหารนั้น ชื่อว่า สิ่งนำเสีย. ถามว่า " นำเสียซึ่งอะไร ? " ตอบว่า " นำเสียซึ่งชีวิต. " อีกอย่างหนึ่ง เครื่องประหารใด อันบุคคลพึงนำไป; เหตุนั้น เครื่องประหารนั้น ชื่อว่าสิ่งอันบุคคลพึงนำไป. อธิบายว่า " เครื่องประหารอันบุคคลพึงจัดเตรียมไว้ " ศัสตรานั้นด้วย เป็นสิ่งนำเสียด้วย; เหตุนั้น ชื่อศัสตราอันนำเสีย.

บทว่า **อสฺส** ได้แก่ กายของมนุษย์.

บทว่า **ปริเยเสยฺย** มีความว่า พึงทำโดยประการที่ตนจะได้. อธิบายว่า " พึงจัดเตรียมไว้. " ด้วยคำว่า **" สตฺถหารกํ วาสฺส ปริเยเสยฺย "** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถาวรประโยค. เมื่อจะถือเอาเนื้อความ

แม้โดยประการอื่นจากนี้แล้ว ภิกษุจะพึงเป็นปาราชิกด้วยเหตุสักว่าศัสตราอันตนแสวงหามาแล้วเท่านั้น. อันที่จริง ข้อนั้นไม่ถูก. แต่ในพระบาลี ท่านพระอุบาลีเถระ ไม่เอื้อเฟื้อพยัญชนะทั้งปวง เพื่อจะแสดงเฉพาะศัสตราที่สงเคราะห์เข้าในถาวรประโยค ในคำว่า **" สตฺถหารกํ "** นี้เท่านั้น จึงกล่าวไว้ในบทภาชนะว่า **" อสึ วา " ฯ เป ฯ รชฺชุํ วา "** ดังนี้. บรรดาเครื่องประหารเหล่านั้น เครื่องประหารที่มีคมชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งนอกจากที่กล่าวแล้ว พึงทราบว่า " เป็นศัสตรา. " และพึงทราบว่า สงเคราะห์ไม้ค้อน ก้อนหิน ยาพิษ และเชือกเข้าเป็นศัสตราด้วย เพราะเป็นเครื่องผลาญชีวิตให้พินาศ.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **" มรณวณฺณํ วา "** นี้ ดังต่อไปนี้ :- ภิกษุแม้แสดงโทษในความเป็นอยู่ โดยนัยมีคำว่า " จะมีประโยชน์อะไรด้วยความเป็นอยู่อันชั่วช้าลามกเช่นนี้ ของท่านผู้ไม่ได้เพื่อบริโภคโภชนะอันดี " ดังนี้เป็นต้น แม้กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความตาย โดยนัยมีคำว่า " อุบาสก ! ท่านแล เป็นผู้ทำกรรมงามไว้แล้ว ฯ ล ฯ บาปท่านไม่ได้ทำเลย ความตายของท่านดีกว่าความเป็นอยู่, ท่านทำกาละจากอัตภาพนี้แล้ว ฯ ล ฯ จักยังตนให้เที่ยวไป คือจักมีนางอัปสรแวดล้อม ถึงความสุขอยู่ในสวนนันทวัน " ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่าพรรณนาคุณแห่งความตายทีเดียว. ฉะนั้น ท่านพระอุบาลีเถระจึงกล่าวบทภาชนะแยกออกเป็น ๒ ส่วนว่า " ชี้โทษในความเป็นอยู่ ๑ สรรเสริญคุณในความตาย ๑ "

คำว่า **มรณาย วา สมาทเปยฺย** มีความว่า พึงแนะนำให้ฉวยเอาอุบาย เพื่อประโยชน์แก่ความตาย. ส่วนคำว่า " ท่านจงตกบ่อตายหรือว่าจงตกเหวตาย " เป็นต้น แม้ที่พระอุบาลีเถระมิได้กล่าวไว้ในคำมี

อาทิว่า **" สตฺถํ วา อาหร "** ดังนี้ ทั้งหมด ก็พึงทราบว่า " ท่านกล่าวไว้แล้วโดยใจความนั่นเอง " เพราะเป็นคำซึ่งมีนัยดังกล่าวแล้วข้างหน้า. จริงอยู่ ใคร ๆ ก็ไม่สามารถกล่าวคำชักชวนทุกอย่างโดยสิ้นเชิงได้.

บทว่า **อิติ จิตฺตมโน** มีความว่า เธอมีจิตอย่างนี้ มีใจอย่างนี้ อธิบายว่า " เธอมีจิตหมายความตาย มีใจหมายความตายดังกล่าวแล้วในคำนี้ว่า " ความตายของท่านดีกว่าความเป็นอยู่ " ก็เพราะในบทว่า " จิตฺต-มโน " นี้ มนศัพท์ ท่านกล่าวแล้ว เพื่อแสดงใจความแห่งจิตตศัพท์, แต่จิตและใจ แม้ทั้ง ๒ นี้ โดยใจความ ก็เป็นอันเดียวกันนั่นเอง ; เพราะฉะนั้น เพื่อแสดงความไม่ต่างกัน โดยใจความแห่งจิตและใจนั้น ท่านพระอุบาลีเถระจึงกล่าวไว้ว่า " ธรรมชาติอันใด เป็นจิต ธรรมชาติอันนั้น ก็คือใจ. ธรรมชาติอันใด เป็นใจ ธรรมชาติอันนั้น ก็คือจิต. " ส่วนเนื้อความยังไม่ได้กล่าวก่อน แม้เพราะถอนอิติศัพท์ออกเสีย. อิติศัพท์พึงชักมาด้วยอำนาจเป็นเจ้าหน้าที่ในบทว่า **" จิตฺตสงฺกปฺโป "** นี้.

จริงอยู่ บทว่า **" จิตฺตสงฺกปฺโป "** นี้ แม้ไม่ได้ตรัสอย่างนี้ว่า **" อิติ จิตฺตสงฺกปฺโป "** ก็พึงทราบว่า เป็นอันตรัสแล้วโดยความเป็นเจ้าหน้าที่นั่นเอง. จริงอย่างนั้น เมื่อท่านจะแสดงเฉพาะเนื้อความนั้น แห่งบทว่า **" จิตฺตสงฺกปฺโป "** นั้น จึงกล่าวคำว่า **" มรณสญฺญี "** (มีความหมายในอันตาย) เป็นอาทิ. แต่คำว่า **" สงฺกปฺโป "** นี้ ในบทว่า **" จิตฺตสงฺกปฺโป "** นั้น มิได้เป็นชื่อของวิตก, อันที่แท้คำนั่นเป็นคำเรียกกรรมเพียงการจัดแจง, และการจัดแจงนั้น ย่อมถึงความสงเคราะห์ด้วยความหมาย ความจงใจ และความประสงค์ในอรรถนี้ ;

เพราะเหตุนั้น ผู้ศึกษาพึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า " ชื่อว่าผู้มีจิตตสังกัปปะ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เธอมีความจัดแจงแปลก คือมีประการต่าง ๆ. " จริงอย่างนั้น แม้บทภาชนะแห่งบทว่า **" จิตฺตสงฺกปฺโป "** นั้น ท่านพระอุบาลีเถระ ก็กล่าวด้วยอำนาจแห่งความหมาย ความจงใจ และความประสงค์. แต่ในอธิการนี้ วิตก พึงทราบว่า " เป็นความประสงค์. "

สองบทว่า **อุจฺจาวเจหิ อากาเรหิ** มีความว่า ด้วยอุบาลีทั้งหลายที่ใหญ่และใหญ่โดยลำดับ. บรรดาการพรรณนาคุณความตายและการชักชวนในความตายเหล่านั้น ในการพรรณนาคุณความตายก่อน **อวจาการตา** พึงทราล ด้วยอำนาจการชี้โทษในความเป็นอยู่ **อุจฺจาการตา** พึงทราบด้วยอำนาจการสรรเสริญคุณแห่งความตาย. ส่วนในการชักชวน **อุจฺจา-การตา** พึงทราบ ด้วยอำนาจการชักชวนในความตาย เพราะเหตุทั้งหลาย มีกำมือและปรบเข่าเป็นต้น, **อวจาการตา** พึงทราบ ด้วยอำนาจการใส่ยาพิษเข้าในเล็บมือ ของบุคคลผู้บริโภคร่วมกัน แล้วชักชวนในความตายเป็นต้น.

ในคำนี้ **" โสพฺเภ วา นรเก วา ปปาเต วา "** นี้ มีวินิจฉัยดังนี้ :- บ่อที่ลึก ซึ่งมีตลิ่งชันโดยรอบ ชื่อว่า **โสพภะ.** ที่ชื่อว่า **นรก** ได้แก่ซอกใหญ่ที่เกิดเองโดยแท้ ในเมื่อพื้นดินแตกระแหงในที่นั้น ๆ อันเป็นที่ซึ่งช้างตกไปบ้าง พวกโจรแอบซ่อนอยู่บ้าง. ที่ชื่อว่า **ปปาตะ** ได้แก่ประเทศที่ขาดแหว่งข้างเดียว ในระหว่างภูเขา หรือในระหว่างบนบก.

สองบทว่า **ปุริเม อุปาทาย** ความว่า ทรงเทียบเคียงบุคคลผู้เสพเมถุนธรรม และผู้ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ แล้วต้องอาบัติ

ปาราชิก. คำที่เหลือ ปรากฏชัดแล้วแล เพราะมีนัยดังกล่าวแล้วในก่อน และเพราะมีเนื้อความตื้น ฉะนี้แล.

[อธิบายมาติกาในบทภาชนีย์]

ท่านพระอุบาลีเถระ ครั้นจำแนกสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุเทศไว้แล้วตามลำดับบทอย่างนี้ บัดนี้ เมื่อจะตั้งมาติกาแสดงมนุสสวิคคหปาราชิกโดยพิสดารไว้ โดยนัยมีอาทิว่า **" สามํ อธิฏฺฐาย "** ดังนี้อีก เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายถือเอานัยโดยอาการทุกอย่าง และเพื่อป้องกันโอกาสของบาปบุคคลทั้งหลายในอนาคต เพราะเหตุว่า มนุสส-วิคคหปาราชิก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงในบทภาชนีย์ในหนหลังโดยสังเขปเท่านั้น ไม่ได้ทรงยกอาบัติขึ้นปรับแล้ววางแบบแผนไว้โดยพิสดาร และภิกษุทั้งหลาย ไม่สามารถจะถือเอานัยได้โดยอาการทั้งปวงในเนื้อความที่ทรงแสดงไว้โดยสังเขป ทั้งแม้บาปบุคคลทั้งหลาย ในอนาคต ก็มีโอกาส จึงกล่าวคำว่า **สามนฺติ สยํ หนติ** ดังนี้เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น มีถ้อยคำสำหรับวินิจฉัยพร้อมด้วยการพรรณนาบทที่ยังไม่ง่าย ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กาเยน** ความว่า ด้วยมือ เท้า กำมือ หรือเข่า หรือด้วยอวัยวะน้อยใหญ่ อย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า **กายปฏิพทฺเธน** ความว่า ด้วยเครื่องประหารมีดาบเป็นต้นที่ไม่พ้นจากกาย.

บทว่า **นิสฺสคฺคิเยน** ความว่า ด้วยเครื่องประหารมีลูกศรและหอกเป็นต้น ที่พ้นจากกาย หรือจากของที่เนื่องด้วยกาย, ด้วยลำดับแห่งคำเพียงเท่านี้ ประโยคทั้ง ๒ คือ สาหัตถิกประโยคและนิสสัคคิยประโยค

เป็นอันท่านกล่าวแล้ว. ในประโยคทั้ง ๒ นั้น แต่ละประโยคมี ๒ อย่าง โดยจำแนกเป็นประโยคเจาะจงและไม่เจาะจง.

บรรดาประโยคเจาะจงและไม่เจาะจงนั้น พึงทราบวินิจฉัยในประโยคเจาะจง ดังต่อไปนี้ :- ภิกษุประหารเจาะจงผู้ใด ด้วยการตายของผู้นั้นนั่นแล ภิกษุนั้นย่อมถูกกรรมผูกพัน. ในประโยคที่ไม่เจาะจงอย่างนี้ว่า " ผู้ใดผู้หนึ่ง จงตาย " ดังนี้ ด้วยการตายของผู้ใดผู้หนึ่งเพราะการประหารเป็นปัจจัย ภิกษุย่อมถูกกรรมผูกพัน. ทั้ง ๒ ประโยค ผู้ถูกประหารจะตายในขณะพอถูกประหาร หรือจะตายในภายหลังด้วยโรคนั้นก็ตามที, ภิกษุย่อมถูกกรรมผูกพันในขณะที่ผู้ตายถูกประหารนั่นเอง. แต่เมื่อภิกษุให้ประหารด้วยความประสงค์เพื่อการตาย เมื่อผู้ถูกประหารไม่ตายด้วยการประหารนั้น จึงให้การประหารด้วยจิตดวงอื่นต่อไป ถ้าผู้ถูกประหารตายด้วยการประหารครั้งแรก แม้ในภายหลัง, ภิกษุถูกกรรมผูกพันในเวลาประหารครั้งแรกเท่านั้น, ถ้าตายด้วยการประหารครั้งที่ ๒ ไม่มีปาณาติบาต. แม้เมื่อผู้ถูกประหารตายด้วยการประหารทั้ง ๒ ครั้ง ภิกษุก็ถูกกรรมผูกพันแท้ ด้วยการประหารครั้งแรกนั่นเอง. เมื่อไม่ตายด้วยการประหารทั้ง ๒ คราวก็ไม่มีปาณาติบาตเหมือนกัน. ในการที่คนแม้มากให้การประหารแก่บุคคลผู้เดียวก็นัยนี้ ถึงในการที่คนมากคนให้การประหารแม้นั้น ผู้ถูกประหารตายด้วยการประหารของผู้ใด กรรมพันธ์ย่อมมีแก่ผู้นั้นเท่านั้น ฉะนี้แล.

[ภิกษุฆ่าพ่อแม่เป็นต้นเป็นอนันตริยกรรมและปาราชิก]

อนึ่ง ในอธิการแห่งตติยปาราชิกนี้ เพื่อความฉลาดในกรรมและ

อาบัติ พึงทราบแม้หมวด ๔ ว่าด้วยเรื่องแพะ. จริงอยู่ ภิกษุรูปใด สำรวจดูแพะซึ่งนอนอยู่ในที่แห่งหนึ่ง ด้วยคิดในใจว่า " เราจักมาฆ่ามัน ในเวลากลางคืน. " และมารดาหรือบิดาของภิกษุนั้นหรือพระอรหันต์ห่ม ผ้ากาสาวะสีเหลือง แล้วนอนอยู่ในโอกาสที่แพะนอน. เธอมาเวลากลาง คืน ทำในใจว่า " เราจะฆ่าแพะให้ตาย " ดังนี้ จึงฆ่ามารดาบิดาหรือ พระอรหันต์ตาย. เพราะมีเจตนาอยู่ว่า " เราจะฆ่าวัตถุนี้ให้ตาย " เธอ จึงเป็นผู้ฆ่าด้วย ถูกต้องอนันตริยกรรมด้วย ต้องปาราชิกด้วย. มีคน อาคันตุกะอื่นบางคนนอนอยู่. เธอทำในใจว่า " เราจะฆ่าแพะให้ตาย " จึงฆ่าคนอาคันตุกะนั้นตาย, จัดเป็นฆาตกรด้วย ต้องปาราชิกด้วย แต่ ไม่ถูกต้องอนันตริยกรรม. มียักษ์หรือเปรตนอนอยู่. เธอนั้นทำในใจว่า " เราจะฆ่าแพะให้ตาย " จึงฆ่ายักษ์หรือเปรตนั้นตาย. เป็นเฉพาะฆาตกร ไม่ถูกต้องอนันตริยกรรมและไม่ต้องปาราชิก, แต่เป็นถุลลัจจัย. ไม่มี ใคร ๆ อื่นนอนอยู่. มีแต่แพะเท่านั้น. เธอฆ่าแพะตัวนั้นตาย เป็น ฆาตกรด้วย ต้องปาจิตตีย์ด้วย. ภิกษุใดทำในใจว่า " เราจะฆ่ามารดา บิดาและพระอรหันต์ คนใดคนหนึ่งให้ตาย " ดังนี้แล้ว ก็ฆ่าบรรดา ท่านเหล่านั้นนั่นแหละ คนใดคนหนึ่งให้ตาย, ภิกษุนั้น เป็นฆาตกร ด้วย ถูกต้องอนันตริยกรรมด้วย ต้องปาราชิกด้วย. เธอทำในใจว่า " เราจักฆ่ามารดาบิดาและพระอรหันต์เหล่านั้นนั่นแหละ คนใดคนหนึ่ง ให้ตาย " แล้ว ก็ฆ่าอาคันตุกะคนอื่นตาย หรือฆ่ายักษ์เปรตหรือแพะ ตาย. ผู้ศึกษาพึงทราบ (อาบัติคือปาราชิก ถุลลัจจัยและปาจิตตีย์) โดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อนนั่นแล. แต่ในวิสัยแห่งการฆ่าสัตว์มีอาคันตุกะ เป็นต้นนี้ เจตนาย่อมเป็นของทารุณ แล.

[ภิกษุฆ่าพ่อแม่เป็นต้นในกองฟางไม่ต้องปาราชิก]

ในวิสัยแห่งตติยปาราชิกนี้ ผู้ศึกษาควรทราบเรื่องทั้งหลายแม้เหล่าอื่น มีกองฟางเป็นต้น. จริงอยู่ ภิกษุใด ทำในใจว่า " เราจักเช็ดดาบหรือหอกที่เปื้อนเลือด " แล้วสอดเข้าไปในกองฟาง ฆ่ามารดาก็ดี บิดาก็ดี พระอรหันต์ก็ดี คนอาคันตุกะก็ดี ยักษ์ก็ดี เปรตก็ดี สัตว์ดิรัจฉานก็ดี ซึ่งนอนอยู่ในกองฟางนั้นตาย, ภิกษุนั้น ด้วยอำนาจแห่งโวหาร เรียกว่า " ฆาตกร " ได้, แต่เพราะไม่มีวธกเจตนา เธอจึงไม่ถูกต้องกรรม ทั้งไม่ต้องอาบัติ. ส่วนภิกษุใด เมื่อกำลังสอด (ดาบหรือหอกนั้น) เข้าไปด้วยอาการอย่างนั้น กำหนดได้ว่าสัมผัสกับร่างกายก็สอดเข้าไปฆ่าให้ตายด้วยคิดว่า " ชะรอยจะมีสัตว์อยู่ภายใน จงตายเสียเถอะ. " กรรมพันธ์ (ข้อผูกพันทางกรรม) และอาบัติของเธอนั้น พึงทราบโดยสมควรแก่เรื่องเหล่านั้น. เมื่อภิกษุสอด (ดาบหรือหอกนั้น) เข้าไปเพื่อเก็บไว้ในกองฟางนั้นก็ดี โยนเข้าไปที่พุ่มไม้ในป่าเป็นต้นก็ดี ก็นัยนี้.

[ภิกษุฆ่าพ่อในสนามรบเป็นทั้งปาราชิกและปิตุฆาต]

ภิกษุใด คือว่า " เราจะฆ่าโจรให้ตาย " แล้วก็ฆ่าบิดาซึ่งกำลังเดินไปด้วยเพศเหมือนโจรตาย, ภิกษุนั้น ย่อมถูกต้องอนันตริยกรรมด้วย เป็นปาราชิกด้วย. ส่วนภิกษุใด เห็นนักรบคนอื่นและบิดาซึ่งกำลังทำงาน (การรบ) อยู่ในเสนาฝ่ายข้าศึก จึงยิงลูกศรไปเฉพาะตัวนักรบ ด้วยคิดในใจว่า " ลูกศรแทงนักรบคนนั้นแล้วจักแทงบิดาของเรา. " ภิกษุรูปนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นปิตุฆาตก์ (ผู้ฆ่าบิดา) ในเมื่อลูกศรพุ่งไปตาม

ความประสงค์. เธอคิดอยู่ในใจว่า "เมื่อนักรบถูกลูกศรแทงแล้ว บิดาของเราก็จักหนีไป" ดังนี้แล้ว จึงยิงลูกศรไป, ลูกศรไม่พุ่งไปตามความประสงค์ กลับทำให้บิดาตาย, เธอรูปนั้น ท่านเรียก "ปิตุฆาตก์" (ผู้ฆ่าบิดา) ด้วยอำนาจแห่งโวหาร, แต่ไม่เป็นอนันตริยกรรม ด้วยประการฉะนี้แล.

บทว่า **อธิฏฺฐหิตฺวา** ได้แก่ ยืนอยู่ในที่ใกล้. บทว่า **อาณาเปติ** ได้แก่ ภิกษุผู้สั่ง สั่งเจาะตัวหรือไม่เจาะตัว. บรรดาการสั่งเจาะตัวไม่เจาะตัวนั้น ครั้นหมู่เสนาฝ่ายข้าศึก ปรากฏขึ้นเฉพาะแล้ว เมื่อภิกษุผู้สั่งสั่งไม่เจาะตัวเลยว่า "เธอจงแทงอย่างนี้ จงประหารอย่างนี้ จงฆ่าอย่างนี้" เป็นปาณาติบาตแก่เธอทั้ง ๒ รูป มีประมาณเท่าจำนวนข้าศึกที่ภิกษุผู้รับสั่งฆ่า. บรรดาภิกษุผู้สั่งและผู้รับสั่งนั้น ถ้าภิกษุผู้สั่งมีมารดาและบิดาอยู่ด้วย, เธอผู้สั่ง ย่อมต้องอนันตริยกรรมด้วย, ถ้ามีพระอรหันต์อยู่ด้วย, เธอแม้ทั้ง ๒ รูป ย่อมต้องอนันติยกรรมด้วย. ถ้าภิกษุผู้รับสั่งเท่านั้นมีมารดาและบิดาอยู่ (ในสนามรบ), ภิกษุผู้รับสั่งเท่านั้นแล ย่อมต้องอนันตริยกรรม. แต่เมื่อภิกษุผู้สั่ง สั่งเจาะตัวว่า "เธอจงแทง จงประหาร จงฆ่านักรบคนนั้น ผู้สูง ต่ำ มีเสื้อสีแดง มีเสื้อสีเขียว ซึ่งนั่งอยู่บนคอช้าง (หรือ) นั่งอยู่ตรงกลาง (หลังช้าง), ถ้าภิกษุผู้รับสั่งนั้นฆ่านักรบคนนั้นนั่นเอง, เป็นปาณาติบาตแม้ด้วยกันทั้ง ๒ รูป, และในเรื่องแห่งอนันตริยกรรม ย่อมต้องอนันติยกรรมด้วยกันทั้ง ๒ รูป. ถ้าภิกษุผู้รับสั่งฆ่าคนอื่นตาย, ปาณาติบาต ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้สั่ง. อาณัตติกประโยค ย่อมเป็นอันท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยคำว่า **"อธิฏฺฐหิตฺวา อาณาเปติ"** เป็นต้นนั่น.

[ฐานะ ๕ และ ๖ พร้อมทั้งอรรถาธิบาย]

ในอาณัตติกประโยคนั้น :-

ผู้พิจารณาที่ฉลาด พึงสอบสวนฐานะ ๕ ประการ คือ วัตถุ
กาล โอกาส อาวุธ และอิริยาบถ แล้วพึงทรงไว้ซึ่งอรรถคดี.

อีกนัยหนึ่ง :-

เหตุทำให้การสั่งแน่นอน (สำเร็จได้) มี ๖ อย่างนี้ คือ
วัตถุ กาล โอกาส อาวุธ อิริยาบถ และกิริยาพิเศษ.

บรรดาฐานะมีวัตถุเป็นต้นนั้น ฐานะว่า " **วัตถุ** " ได้แก่ สัตว์ที่จะพึงถูกฆ่าให้ตาย.

ฐานะว่า " **กาล** " ได้แก่ กาลมีกาลเช้าและเย็นเป็นต้น และกาลมีวัยเป็นหนุ่มสาวมีเรี่ยวแรงและมีความเพียรเป็นต้น.

ฐานะว่า " **โอกาส** " ได้แก่ สถานที่ มีอาทิอย่างนี้ คือ บ้าน ป่า ประตูเรือน ท่ามกลางเรือน ถนน รถ หรือทาง ๓ แพร่ง.

ฐานะว่า " **อาวุธ** " ได้แก่ อาวุธ มีอาทิอย่างนี้ คือ ดาบ ลูกศร หรือหอก.

ฐานะว่า " **อิริยาบถ** " ได้แก่ อิริยาบถ มีอาทิอย่างนี้ คือ การเดิน หรือนั่ง ของผู้ที่จะพึงถูกฆ่าให้ตาย.

ฐานะว่า " **กิริยาพิเศษ** " ได้แก่ กิริยาที่ทำ มีอาทิอย่างนี้ คือ แทง ตัด ทำลาย ถลกหนังศีรษะทำให้เกลี้ยงเหมือนสังข์.[๑]

๑. ความหมายของศัพท์นี้ ในสารัตถทีปนี ๒/๔๐๕ อธิบายไว้ว่า ต้องตัดหนังออก (จากศีรษะ) กำหนดเพียงหมวกหู และหลุมคอ แล้วเอาก้อนกรวดขัดกะโหลกศีรษะให้มีสีขาวเหมือนสังข์.

[อธิบายวัตถุที่จะพึงถูกฆ่า]

ก็ ถ้าหากว่า ภิกษุผู้รับสั่งทำให้วัตถุพลาดไป ไพล่ไปฆ่าคนอื่น จากบุคคลที่ผู้สั่ง สั่งให้ฆ่า, หรือถูกสั่งว่า " ท่านจงประหารข้างหน้าฆ่าให้ตาย " ไพล่ไปประหารข้างหลัง หรือข้าง ๆ หรือที่อวัยวะแห่งใดแห่งหนึ่งให้ตายไป, ข้อผูกพันทางกรรมย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้สั่ง, ข้อผูกพันทางกรรม ย่อมมีแก่ภิกษุผู้รับสั่งเท่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุผู้รับสั่งไม่ทำวัตถุให้พลาดไป ฆ่าผู้นั้นตายตามที่สั่งไว้, ข้อผูกพันทางกรรมย่อมมีแก่เธอทั้ง ๒ รูป คือ แก่ผู้สั่งในขณะที่สั่ง ผู้รับสั่งในขณะที่ประหาร. ก็ในเรื่องวัตถุนี้ ความแปลกกันแห่งกรรมและความแปลกกันแห่งอาบัติย่อมมี เพราะความแปลกกันแห่งวัตถุ. บัณฑิตพึงทราบความถูกที่หมายและผิดที่หมาย ในวัตถุอย่างนี้ก่อน.

[อธิบายกาลที่สั่งให้ทำการฆ่า]

ส่วนในกาล มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุรูปใด ได้รับคำสั่งว่า " ท่านจงฆ่าให้ตายในเวลาเช้า " ไม่กำหนดว่า " วันนี้ หรือพรุ่งนี้, " ภิกษุผู้รับสั่งนั้น ฆ่าเขาตายเวลาเช้า ในกาลใดกาลหนึ่ง ความผิดที่หมายย่อมไม่มี. ส่วนภิกษุรูปใด ได้รับสั่งว่า " ท่านจงฆ่าให้ตายในเวลาเช้าวันนี้, " ภิกษุผู้รับสั่งนั้น ฆ่าเขาตายในเวลาเที่ยงวัน หรือเวลาเย็น หรือเวลาเช้าพรุ่งนี้, ย่อมผิดที่หมาย ; สำหรับภิกษุผู้สั่ง ไม่มีความผูกพันทางกรรม. แม้ในเมื่อภิกษุพยายามจะฆ่าให้ตายในเวลาเช้า แต่กลายเป็นเที่ยงวันไป ก็มีนัยเหมือนกัน. บัณฑิต พึงทราบถูกที่หมายและผิดที่หมาย ในประเภทแห่งกาลทั้งปวงโดยนัยนี้.

[อธิบายโอกาสที่สั่งให้ทำการฆ่า]

แม้ในโอกาส มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุรูปใด ถูกสั่งว่า " ท่านจงฆ่าบุคคลนั่น ผู้ยืนอยู่ในบ้านให้ตาย, " แต่ภิกษุผู้รับสั่งนั้น ฆ่าบุคคลนั้นตายในที่ใดที่หนึ่ง, ย่อมไม่ผิดที่หมาย. ส่วนภิกษุรูปใด ถูกสั่งกำหนดไว้ว่า " จงฆ่าให้ตายในบ้านเท่านั้น, " แต่ภิกษุผู้รับสั่งนั้นฆ่าเขาตายในป่า, อนึ่ง เธอถูกสั่งว่า " จงฆ่าให้ตายในป่า, " แต่เธอฆ่าเขาตายในบ้าน, ถูกสั่งว่า " จงฆ่าให้ตายที่ประตูภายในบ้าน " ฆ่าเขาตายตรงท่ามกลางเรือน ; " ย่อมผิดที่หมาย. บัณฑิตพึงทราบความถูกที่หมายและผิดที่หมายในความต่างกันแห่งโอกาสทั้งปวง โดยนัยนี้.

[อธิบายอาวุธที่เป็นเครื่องมือใช้ให้ฆ่า]

แม้ในอาวุธ มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุรูปใด ถูกสั่งว่า " ท่านจงเอาอาวุธฆ่าให้ตาย " ไม่ได้กำหนดไว้ว่า " ดาบ หรือ ลูกศร, " ภิกษุผู้รับสั่งนั้น เอาอาวุธชนิดใดชนิดหนึ่งฆ่าให้ตาย; ย่อมไม่ผิดที่หมาย. ส่วนภิกษุรูปใด ถูกสั่งว่า " จงใช้ดาบฆ่า " แต่ภิกษุผู้รับสั่งนั้น ใช้ลูกศรฆ่า, หรือถูกสั่งว่า " จงใช้ดาบเล่มนี้ฆ่า " ผู้รับสั่งใช้ดาบเล่มอื่นฆ่า หรือถูกสั่งว่า " จงเอาคมดาบเล่มเดียวนี้เท่านั้น ฆ่า " แต่ภิกษุผู้รับสั่ง ใช้คมดาบนอกนี้ หรือใช้ฝ่ามือ หรือใช้จะงอยปาก หรือใช้ด้ามกระบี่ฆ่า, ย่อมผิดที่หมาย. บัณฑิตพึงทราบความถูกที่หมายและผิดที่หมายในความแตกต่างกันแห่งอาวุธทั้งปวง โดยนัยนี้.

[อธิบายอิริยาบถที่สั่งให้ทำการฆ่า]

ส่วนในอิริยาบถ มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุรูปใด ถูกสั่งว่า " ท่านจงฆ่าบุคคลผู้นั้น ซึ่งกำลังเดินให้ตาย, " แต่แม้ถ้าภิกษุผู้รับสั่งนั้น ฆ่าบุคคลผู้กำลังเดินไปตาย ย่อมไม่ผิดที่หมาย. เมื่อภิกษุผู้สั่ง สั่งว่า " ท่านจงฆ่าบุคคลผู้กำลังเดินอยู่เท่านั้น ให้ตาย " แต่ถ้าภิกษุผู้รับสั่ง ฆ่าบุคคลผู้นั่งอยู่ตาย, หรือภิกษุผู้สั่ง สั่งว่า " ท่านจงฆ่าบุคคลผู้นั่งอยู่เท่านั้นให้ตาย, " แต่ภิกษุผู้รับสั่ง ฆ่าบุคคลผู้กำลังเดินไปตาย, ย่อมผิดที่หมาย. บัณฑิตพึงทราบความถูกที่หมายและผิดที่หมาย ในความต่างแห่งอิริยาบถทั้งปวง โดยนัยนี้.

[อธิบายกิริยาพิเศษที่สั่งให้ทำการฆ่า]

แม้ในกิริยาพิเศษ มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุรูปใด ถูกสั่งว่า " ท่านจงแทงให้ตาย " ภิกษุผู้รับสั่งนั้น แทงให้ตาย, ย่อมไม่ผิดที่หมาย. ส่วนภิกษุรูปใด ถูกสั่งว่า " จงแทงให้ตาย, " แต่ภิกษุผู้รับสั่งนั้น ตัด (ฟัน) ให้ตายเทียว, ย่อมผิดที่หมาย. บัณฑิตพึงทราบความถูกที่หมายและผิดที่หมาย ในความต่างกันแห่งกิริยาพิเศษทั้งปวงโดยนัยนี้.

ส่วนภิกษุรูปใด สั่ง ไม่กำหนด ด้วยอำนาจเพศว่า " ท่านจงฆ่าคนผู้ที่ สูง ต่ำ ดำ ขาว ผอม อ้วน ให้ตาย, " และภิกษุผู้รับสั่งฆ่าคนใดคนหนึ่ง เช่นนั้นตาย, ย่อมไม่ผิดที่หมาย, เป็นปาราชิกด้วยกันทั้ง ๒ รูป. แต่ถ้าภิกษุผู้สั่งนั้น สั่งหมายเอาตนเอง, และภิกษุผู้รับสั่ง ฆ่าภิกษุผู้สั่งนั่นเองตาย ด้วยคิดว่า " ท่านผู้สั่งนี้แหละ เป็นเช่น

นี้, " สำหรับภิกษุผู้สั่ง เป็นทุกกฏ, ภิกษุผู้ฆ่าเป็นปาราชิก. ภิกษุผู้สั่ง สั่งหมายเอาตนเอง, ภิกษุผู้รับสั่งนอกนี้ ฆ่าคนอื่นเช่นนั้นตาย; ภิกษุผู้สั่ง ย่อมพ้น (จากอาบัติ), เป็นปาราชิกแก่ภิกษุผู้ฆ่าเท่านั้น. ถามว่า " เพราะเหตุไร ? " แก้ว่า " เพราะไม่ได้กำหนดโอกาสไว้. " แต่ถ้าภิกษุผู้สั่ง แม้เมื่อสั่งหมายเอาตนเอง ก็กำหนดโอกาสไว้ว่า " ท่านจงฆ่าบุคคลชื่อเห็นปานนี้ ซึ่งนั่งอยู่บนอาสนะพระเถระ หรือบนอาสนะพระมัชฌิมะ ในที่พักกลางคืนหรือที่พักกลางวัน ชื่อโน้นให้ตาย, " แต่ในโอกาสนั้น มีภิกษุรูปอื่นนั่งแทนอยู่, ถ้าภิกษุผู้รับสั่ง ฆ่าภิกษุผู้ที่มานั่นอยู่นั้นตาย, ภิกษุผู้ฆ่า ย่อมไม่พ้น (จากอาบัติ) แน่, ภิกษุผู้สั่งก็ไม่พ้น. ถามว่า " เพราะเหตุไร ? " แก้ว่า " เพราะได้กำหนดโอกาสไว้, " แต่ถ้าภิกษุผู้รับสั่ง ฆ่าเขาตาย เว้นจากโอกาสที่กำหนดไว้, ภิกษุผู้สั่งย่อมพ้น (จากอาบัติ), นัยดังอธิบายมานี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้เป็นหลักฐานดี ในมหาอรรถกถา; เพราะฉะนั้น ความไม่เอื้อเฟื้อในนัยนี้ บัณฑิตจึงไม่ควรทำ ฉะนี้แล.

อาณัตติกปโยคกถา ด้วยอำนาจมาติกาว่าอธิฏฐาย จบ.

กถาว่าด้วยการสั่งทูต

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยใน ๔ วาระมีว่า **" ภิกฺขุ ภิกฺขุํ อาณาเปติ "** เป็นต้น ที่พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ เพื่อแสดงไขบทมาติกาว่า **" ทูเตน "** นี้.

ข้อว่า **โส ตํ มญฺญมาโน** ความว่า ภิกษุรูปใด อันภิกษุผู้สั่งบอกว่า " บุคคลชื่อนี้, " ภิกษุผู้รับสั่งรูปนั้น เข้าใจว่าบุคคลนั้นแน่ จึงปลงบุคคลนั้นนั่นเองเสียจากชีวิต เป็นปาราชิกด้วยกันทั้ง ๒ รูป.

ข้อว่า **ตํ มญฺญมาโน อญฺญํ**ความว่า ภิกษุผู้รับสั่ง เข้าใจบุคคลที่ภิกษุผู้สั่ง สั่งให้ปลงเสียจากชีวิต แต่ไพล่ไปปลงบุคคลอื่นเช่นนั้นจากชีวิตเสีย, ภิกษุผู้เป็นต้นเดิมไม่เป็นอาบัติ.

ข้อว่า **อญฺญํ มญฺญมาโน ตํ** ความว่า ภิกษุรูปใด อันภิกษุผู้สั่งสั่งไว้แล้ว, เธอเห็นบุคคลผู้เป็นสหายที่มีกำลังของภิกษุผู้สั่งนั้น ซึ่งยืนอยู่ในที่ใกล้ จึงคิดว่า " บุคคลผู้นี้ ย่อมขู่ด้วยกำลังของภิกษุผู้สั่งนี้, เราจะปลงบุคคลนี้จากชีวิตเสียก่อน " เมื่อจะประหาร เข้าใจว่าเป็นบุคคลที่สั่งให้ฆ่านอกนี้แน่นอน ซึ่งเปลี่ยนกันมายืนอยู่ในที่นั้นแทนว่า " เป็นสหาย " จึงได้ปลงเสียจากชีวิต; เป็นปาราชิกด้วยกันทั้ง ๒ รูป.

ข้อว่า **อญฺญํ มญฺญมาโน อญฺญํ** ความว่า ภิกษุผู้รับสั่ง คิดโดยนัยก่อนนั่นแหละว่า " เราจะปลงบุคคลผู้เป็นสหายคนนี้ ของภิกษุผู้สั่งนั้นจากชีวิตเสียก่อน " แล้วก็ปลงบุคคลผู้เป็นสหายนั่นแลจากชีวิต เป็นปาราชิกแก่ภิกษุผู้รับสั่งนั้นเท่านั้น.

[อาณัตติกประโยคเรื่องสั่งทูตต่อ]

ในคำเป็นต้นว่า **" อิตฺถนฺนามสฺส ปาวท "** ในนิเทศวารแห่งบทว่าด้วยการนำคำสั่งสืบ ๆ กันมาแห่งทูต มีวินิจฉัยดังนี้ :- พึงเห็นว่าอาจารย์รูปหนึ่ง อันเตวาสิก ๓ รูป มีชื่อว่า พุทธรักขิต ธรรมรักขิต และสังฆรักขิต.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **ภิกฺขุ ภิกฺขุํ อาณาเปติ** ความว่า อาจารย์มีความประสงค์จะให้ฆ่าบุคคลบางคน จึงบอกเนื้อความนั้น แล้วสั่งพระพุทธรักขิต.

สองบทว่า **อิตฺถนฺนามสฺส ปาวท** ความว่า (อาจารย์สั่งว่า) " ดูก่อนพุทธรักขิต ! คุณจงไปบอกเนื้อความนั่นแก่พระธรรมรักขิต. "

ข้อว่า **อิตฺถนฺนาโม อิตฺถนฺนามสฺส ปาวทตุ** ความว่า แม้พระธรรมรักจิต ก็บอกแก่พระสังฆรักขิต (ต่อไป).

ข้อว่า **อิตฺถนฺนาโม อิตฺถนฺนามํ ชีวิตา โวโรเปตุ** ความว่า พระธรรมรักขิตถูกท่านสั่งไว้อย่างนั้นแล้ว ก็สั่งท่านพระสังฆรักขิต (ต่อไป) ว่า " จงปลงบุคคลชื่อนี้เสียจากชีวิต, เพราะว่าบรรดาเราทั้ง ๒ ตัวท่านเป็นคนผู้มีชาติกล้าหาญ สามารถในกรรมนี้. "

ข้อว่า **อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส** ความว่า เป็นอาบัติทุกกฏแก่อาจารย์ผู้สั่งอยู่อย่างนั้นก่อน.

ข้อว่า **โส อิตรสฺส อาโรเจติ** ความว่า พระพุทธรักขิตบอกพระธรรมรักขิต พระธรรมรักขิตบอกพระสังฆรักขิตว่า " อาจารย์ของพวกเราสั่งอย่างนี้ว่า ' ได้ยินว่า คุณจงปลงบุคคลชื่อนี้เสียจากชีวิต,

ได้ยินว่า บรรดาเราทั้ง ๒ ตัวท่านเป็นบุรุษผู้กล้าหาญ. " เป็นทุกกฏ แม้แก่เธอเหล่านั้น ด้วยการบอกต่อกันไปอย่างนั้นเป็นปัจจัย.

สองบทว่า **วธโก ปฏิคฺคณฺหาติ** ความว่า พระสังฆรักขิตรับว่า " ดีละ ผมจักปลง. "

ข้อว่า **มูลฏฺฐสฺส อาปตฺติ ถุลฺลจฺจยสฺส** มีความว่า ครั้นเมื่อคำสั่งนั้น พอพระสังฆรักขิตรับแล้ว เป็นถุลลัจจัยแก่อาจารย์, แต่มหาชนอันอาจารย์นั้นชักนำในความชั่วแล้วแล.

สองบทว่า **โส ตํ** ความว่า ถ้าภิกษุนั้น คือพระสังฆรักขิต ปลงบุคคลนั้นเสียจากชีวิตไซร้, เป็นปาราชิกทั้งหมด คือทั้ง ๔ คน และไม่ใช่เพียง ๔ คนอย่างเดียว, เมื่อทำไม่ให้ลักลั่น สั่งตามลำดับโดยอุบายนี้ สมณะตั้งร้อย หรือสมณะตั้งพันก็ตาม เป็นปาราชิกด้วยทั้งหมด.

ในนิเทศแห่งบทวิสักกิยทูต มีวินิจฉัยดังนี้ :-

ข้อว่า **โส อญฺญํ อาณาเปติ** ความว่า ภิกษุนั้น คือพระพุทธรักขิต ที่อาจารย์สั่งไว้ไม่พบพระธรรมรักขิต หรือเป็นผู้ไม่อยากบอก จึงเข้าไปหาพระสังฆรักขิตทีเดียว แล้วทำให้ลักลั่น สั่งว่า " อาจารย์ของเราสั่งไว้อย่างนี้ว่า ' ได้ยินว่า คุณจงปลงบุคคลชื่อนี้เสียจากชีวิต. " จริงอยู่ ภิกษุนี้ ท่านเรียกว่า **" วิสักกิยทูต "** เพราะทำให้ลักลั่นนั่นเอง.

ข้อว่า **อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส** คือ เป็นทุกกฏแก่พระพุทธรักขิต เพราะสั่งก่อน.

ข้อว่า **ปฏิคฺคณฺหาติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส** นั้น พึงทราบว่า เป็นทุกกฏแก่ภิกษุผู้เป็นต้นเดิมทีเดียว ในเมื่อพระสังฆรักขิตรับ. เมื่อ

เป็นอย่างนั้น อาบัติในเพราะรับ ไม่พึงมี, แต่แม้ในการรับชักสื่อ และพอใจในการตาย ก็ยังเป็นอาบัติ, อย่างไร จะไม่พึงเป็นอาบัติ เพราะรับฆ่าเล่า ? เพราะเหตุนั้น ทุกกฏ มีแก่ภิกษุผู้รับนั่นเอง; ด้วยเหตุนั่นแล พระผู้มีพระภาคจึงไม่ตรัสคำว่า **" มูลฏฺฐสฺส "** ในนัยนี้. และแม้ในนัยก่อน ก็พึงทราบทุกกฏนี้แก่ภิกษุผู้รับเหมือนกัน. แต่เพราะไม่มีโอกาส จึงไม่ตรัสทุกกฏนี้ไว้. เพราะฉะนั้น ภิกษุใด ๆ รับ เป็นอาบัติแก่ภิกษุนั้น ๆ เพราะมีการรับนั้นเป็นปัจจัยแท้, นี้เป็นความชอบใจของเราทั้งหลายในเรื่องนี้แล. เหมือนอย่างว่า ในมนุสสวิคคหะนี้ฉันใด แม้ในอทินนาทาน ก็ฉันนั้นแล. ก็ถ้าพระสังฆรักขิตนั้นปลงบุคคลนั้นจากชีวิตได้ไซร้, เป็นปาราชิกทั้ง ๒ รูป คือ พระพุทธรักขิตผู้สั่งและพระสังฆรักขิตผู้ฆ่า. ไม่เป็นอาบัติปาราชิกแก่พระอาจารย์ผู้เป็นต้นเดิม เพราะการสั่งลักลั่น. ไม่เป็นอาบัติโดยประการทั้งปวงแก่พระธรรมรักขิต เพราะไม่รู้. ส่วนพระพุทธรักขิตทำความสวัสดีแก่ภิกษุทั้ง ๒ รูปแล้วพินาศด้วยตนเอง ฉะนี้แล.

ในนิเทศแห่ง **คตปัจจาคตทูต** มีวินิจฉัยดังนี้ :-

ข้อว่า **โส คนฺตฺวา ปุน ปจฺจาคจฺฉติ** ความว่า ภิกษุผู้รับสั่งนั้นไปสู่ที่ใกล้แห่งบุคคลซึ่งตนจะพึงปลงเสียจากชีวิตนั้น เมื่อไม่อาจปลงบุคคลนั้นจากชีวิต เพราะเขาที่การอารักขาจัดไว้ดีแล้วจึงกลับมา.

ข้อว่า **ยทา สกฺโกสิ ตทา ตํ** มีความว่า ภิกษุผู้สั่งนั้น สั่งใหม่ว่า " ต้องฆ่าในวันนี้ทีเดียวหรือ จึงเป็นอันฆ่า ? ไปเถิด ท่านอาจเมื่อใด จงปลงเขาเสียจากชีวิตเมื่อนั้น. "

สองบทว่า **อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส** มีความว่า เพราะสั่งอีกอย่างนั้น

ย่อมเป็นทุกกฏเหมือนกัน ก็ถ้าบุคคลนั้น เป็นผู้จะพึงถูกปลงจากชีวิต แน่นอนไซร้, เจตนาที่ยังอรรถให้สำเร็จ ย่อมเป็นเช่นกับผลที่เกิดในลำดับแห่งมรรค; เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้สั่งนี้ จึงเป็นปาราชิกในขณะสั่งทีเดียว. ถ้าแม้ภิกษุผู้ฆ่า จะฆ่าบุคคลนั้นได้ โดยล่วงไป ๖๐ ปีไซร้, และภิกษุผู้สั่ง จะทำกาลกิริยา หรือสึกเสียในระหว่างนั้น, จักเป็นผู้ไม่ใช่สมณะทำกาลกิริยาหรือสึกแท้. ถ้าผู้สั่งหมายเอามารดาบิดา หรือพระอรหันต์ สั่งอย่างนั้นในเวลาเป็นคฤหัสถ์แล้วจึงบวช, คนผู้รับสั่งฆ่าบุคคลนั้นได้ ในเมื่อผู้สั่งนั้นบวชแล้ว, ผู้สั่ง ย่อมเป็นผู้ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์แต่ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ทีเดียว; เพราะเหตุนั้น บรรพชา อุปสมบทของเขา ย่อมไม่ขึ้นเลย, ถ้าแม้บุคคลที่จะพึงถูกฆ่าในขณะสั่งยังเป็นปุถุชนอยู่, แต่เป็นพระอรหันต์ในเวลาที่ถูกผู้รับสั่งฆ่า, อีกอย่างหนึ่ง บุคคลที่จะพึงถูกฆ่านั้น ได้การประหารจากผู้รับสั่งแล้ว อาศัยศรัทธามีทุกข์เป็นมูล เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหันต์ แล้วทำกาลกิริยาไปเพราะอาพาธนั้นนั่นเอง, ผู้สั่ง ย่อมเป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์ในขณะสั่งนั่นเอง, ส่วนผู้ฆ่าย่อมเป็นในขณะทำความพยายามในที่ทั้งปวงทีเดียวแล.

ก็ในบรรดาวาระทั้ง ๓ ที่พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ เพื่อแสดงความถูกที่หมายและผิดที่หมาย ในบทมาติกาที่ตรัสด้วยอำนาจทูตทั้งหมดนี้นั้น บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในปฐมวารก่อน. ภิกษุผู้เป็นต้นเดิมพูดคำนั้นเบา ๆ หรือเพราะภิกษุผู้รับสั่งนั้นเป็นคนหูหนวก จึงประกาศให้ได้ยินคำสั่งนี้ว่า " เธอจงอย่าฆ่า, " ไม่ได้; เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้ต้นเดิมจึงไม่พ้น. ในทุติยวาร พ้นได้ เพราะท่านประกาศให้ได้ยิน. ส่วนในตติยวาร

แม้ทั้ง ๒ รูป ก็พ้นได้ เพราะพระภิกษุที่เป็นต้นเดิมนั้น ประกาศให้ (ภิกษุผู้รับสั่ง) ได้ยิน และเพราะภิกษุผู้รับสั่งนอกนี้ ก็รับคำว่า " ดีละ " แล้วงดเว้นเสีย ฉะนี้แล

ทูตกถา จบ.

เรื่องที่ไม่ลับ สำคัญว่าที่ลับ

ใน **อรโห รโหสัญญินิเทส** เป็นต้น มีวินิจฉัยดังนี้ :-

บทว่า **อรโห** ได้แก่ ต่อหน้า. บทว่า **รโห** ได้แก่ ลับหลัง. บรรดาชน ๒ คน (คือ ผู้มีความสำคัญต่อหน้าว่าลับหลัง และผู้มีความสำคัญลับหลังว่าต่อหน้านั้น) ภิกษุใด เมื่อภิกษุผู้มีเวรกัน มาพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย แล้วนั่งอยู่ข้างหน้านั่นเอง ในเวลาอุปัฏฐาก ไม่ทราบข้อที่เธอมา เพราะโทษคือความมืด พอใจความตายของภิกษุผู้มีเวรกันนั้น จึงพูดจาถ้อยคำเช่นนี้ขึ้นมา " เจ้าพระคุณ ! ขอให้ภิกษุมีชื่ออย่างนี้ถูกฆ่า, ทำไม่พวกโจรจึงไม่ฆ่ามันเสีย, งูจึงไม่กัดมันเสีย, ใคร ๆ จึงไม่เอาศัสตราหรือยาพิษมาวางมันเสีย, " ภิกษุนี้ ชื่อว่าผู้มีความสำคัญต่อหน้าว่าลับหลังพูดจา. อธิบายว่า " ผู้มีความสำคัญในที่ต่อหน้านั้นว่าลับหลัง. " ฝ่ายภิกษุใด เห็นภิกษุผู้มีเวรกันนั้นนั่งอยู่ข้างหน้า เป็นผู้มีความสำคัญว่า " เธอยังนั่งอยู่ที่นี่เอง " พูดจาขึ้นตามนัยก่อนนั่นแล ในเมื่อเธอแม้ไปพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย ผู้ทำอุปัฏฐากแล้ว กลับไป, ภิกษุนี้ชื่อว่าผู้มีความสำคัญลับหลังว่าต่อหน้าพูดจา. บุคคลผู้มีความสำคัญในต่อหน้าว่าต่อหน้า และบุคคลผู้มีความสำคัญในลับหลังว่าลับหลัง ผู้ศึกษาพึงทราบโดยอุบายนี้แล. และพึงทราบว่า เป็นทุกกฏทุก ๆ คำพูดแก่ภิกษุเหล่านั้นแม้ทั้ง ๔ รูป.

[อธิบายการพรรณนาความตายกาย]

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในนิเทศแห่งมาติกา ๕ มีพรรณนาด้วย

กายเป็นต้น ที่ท่านพระอุบาลีกล่าวไว้ เพื่อแสดงวิภาคแห่งการพรรณนาความตาย.

ข้อว่า **กาเยน วิการํ ทสฺเสติ**[๑] มีความว่า เขาจะได้รู้ว่า "เนื้อความนี้ อันบุคคลนี้กล่าวว่า 'ผู้ใดใช้ศัสตราฆ่าตัวตาย หรือเคี้ยวกินยาพิษตาย หรือเอาเชือกผูกคอตาย หรือกระโดดบ่อเป็นต้นตาย, ได้ยินว่า ผู้นั้น จะได้ทรัพย์ จะได้ยศ หรือจะไปสวรรค์" ดังนี้ด้วยประการใด, ภิกษุแสดงด้วยประการนั้น ด้วยอวัยวะทั้งหลายมีหัวแม่มือเป็นต้น.

ข้อว่า **วาจาย ภณติ** ความว่า ภิกษุลั่นวาจา กล่าวเนื้อความนั้นนั่นแล. วาระที่ ๓ เป็นอันกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งวาระทั้ง ๒. ทุก ๆ วาระ ปรับเป็นทุกกฏทุก ๆ ประโยค แห่งการพรรณนา. เป็นถุลลัจจัยแก่ภิกษุผู้พรรณนา ในเพราะทุกข์เกิดขึ้นแก่เขา. เมื่อบุคคลที่ตนเจาะจงทำการพรรณนาตายไป เป็นปาราชิกแก่ภิกษุผู้พรรณนาในขณะที่พรรณนาทีเดียว. ผู้นั้น ย่อมไม่รู้ข้อความนั้น, ผู้อื่นรู้แล้วคิดว่า "เราได้อุบายเป็นเหตุเกิดความสุขแล้วหนอ" ดังนี้ ตายไปเพราะการพรรณนานั้น ไม่เป็นอาบัติ. เมื่อภิกษุเจาะจงทำการพรรณนาแก่คน ๒ คน รู้คนเดียวแล้วตายไป เป็นปาราชิก, ทั้ง ๒ คนตายเป็นปาราชิกด้วย เป็นกองอกุศลด้วย. ในบุคคลมากหลาย ก็นัยนี้, ภิกษุเที่ยวพรรณนาความตายไม่เจาะจง บุคคลใด ๆ รู้การพรรณนานั้นแล้วตายไป. บุคคลนั้น ๆ ทั้งหมด เป็นอันภิกษุรูปนั้น ฆ่าแล้ว.

๑. บาลี เป็น กโรติ.

[อธิบายพรรณนาความตายด้วนทูตและหนังสือ]

ในการพรรณนาด้วยทูต มีวินิจฉัยดังนี้ :- เป็นทุกกฏเมื่อภิกษุเพียงแต่บอกข่าวว่า " ท่านจงไปสู่เรือน หรือบ้านชื่อโน้น แล้วพรรณนาคุณความตาย แก่บุคคลมีชื่ออย่างนี้นั่นแล. " ทูตอันตนส่งไปเพื่อประโยชน์แก่บุคคลใด เพราะทุกข์เกิดแก่บุคคลนั้น เป็นถุลลัจจัยแก่ภิกษุผู้เป็นต้นเดิม, เพราะเขาตาย เป็นปาราชิก. ทูตคิดว่า " บัดนี้เรารู้ทางสวรรค์นี้แล้ว " ไม่บอกแก่บุคคลนั้น บอกแก่ญาติหรือสายโลหิตของตน, เมื่อเขาตาย เป็นผิดสังเกต, ภิกษุผู้เป็นต้นเดิมรอดตัวไป. ทูตคิดอย่างนั้นแล ทำกิจที่กล่าวไว้ในการพรรณนาเสียเองตายไป, ผิดที่หมายเหมือนกัน. แต่เมื่อภิกษุบอกข่าวไม่เจาะจง เป็นปาณาติบาตประมาณเท่าจำนวนมนุษย์ที่ตายไป ด้วยการพรรณนาของทูต. ถ้ามารดาและบิดาตายไป เป็นอนันตริยกรรมด้วย.

ในเลขาสังวรรณนา มีวินิจฉัยดังนี้ :-

ข้อว่า **เลขํ ฉินฺทติ** มีความว่า ภิกษุเขียนหนังสือลง (จารึกอักษรลง) ที่ใบไม้หรือที่ใบลานว่า " ผู้ใด ใช้ศัสตราฆ่าตัวตาย หรือกระโดดเหวตาย หรือตายด้วยอุบายอย่างอื่น มีการกระโดดเข้าไฟและกระโดดน้ำเป็นต้น, ผู้นั้น จะได้สิ่งนี้ และสิ่งนี้ " หรือว่า " ฯ ล ฯ เป็นความชอบของผู้นั้น. " แม้ในการเขียนหนังสือที่ไม่เจาะจงนี้ บัณฑิตก็พึงทราบว่า เป็นทุกกฏ ถุลลัจจัย และปาราชิก โดยนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล.

แต่เมื่อภิกษุเขียนหนังสือเจาะจง ตนเขียนเจาะจงบุคคลใด. เพราะ

ผู้นั้นนั่นแลตาย เป็นปาราชิก. เมื่อเขียนหนังสือเจาะจงบุคคลหลายคน เป็นปาณาติบาต มีประมาณเท่าจำนวนคนที่ตายไป. เพราะมารดาและบิดาตาย เป็นอนันตริยกรรม. แม้ในหนังสือที่เขียนไม่เจาะจง ก็นัยนี้แล. ภิกษุ เมื่อเกิดความเดือดร้อนขึ้นว่า " คนสัตว์เป็นอันมากจะตาย " จึงเผาใบลานนั้นเสีย หรือทำโดยประการที่อักษรทั้งหลายจะไม่ปรากฏ ย่อมพ้นได้. ถ้าใบลานนั้น เป็นของคนอื่น, ภิกษุจะเขียนหนังสือเจาะจงก็ตาม หรือเขียนไว้ไม่เจาะจงก็ตาม วางไว้ในที่ที่ตนถือเอามา ย่อมพ้น. ถ้าใบลานนั้น ย่อมเป็นของที่เขาซื้อมาด้วยมูลค่า, เธอให้ใบลานแก่เจ้าของใบลานแล้ว ให้มูลค่าแก่เหล่าชนผู้ที่ตนรับเอามูลค่าจากมือแล้ว ย่อมพ้นได้. ถ้าภิกษุมากรูปด้วยกันเป็นผู้อัธยาศัยร่วมกันว่า " พวกเราจักเขียนพรรณนาคุณความตาย ดังนี้. รูปหนึ่งขึ้นต้นตาลแล้ว ตัดใบตาล, รูปหนึ่งนำมา, รูปหนึ่งทำให้เป็นใบลาน, อีกรูปหนึ่งเขียน. อีกรูปหนึ่ง ถ้าเป็นการเขียนด้วยเหล็กจาร ก็เอาเขม่าทา ; ครั้นทาเขม่าแล้ว จัดใบลานนั้นเข้าเป็นผูก, เธอทั้งหมดเทียวเอาไปวางไว้ที่สภา หรือที่ร้านตลาด หรือในสถานที่ที่ประชาชนเป็นอันมากผู้แตกตื่นเพื่อดูหนังสือประชุมกัน. ประชาชนอ่านหนังสือนั้นแล้ว, ถ้าตายไปคนเดียวไซร้, เป็นปาราชิกแก่ภิกษุทั้งหมด. ถ้าตายไปมากคนไซร้, ก็มีนัยเช่นเดียวกันกับที่กล่าวแล้วนั่นแล. แต่เมื่อเกิดความเดือดร้อนขึ้น ถ้าภิกษุเหล่านั้น เอาใบลานนั้นเก็บไว้ในหีบ, และมีผู้อื่นพบเห็นใบลานนั้นแล้วนำออกมาแสดงแก่ชนเป็นอันมากอีก, เธอทั้งหมดนั้น จะไม่รอดตัวเลย, หีบจงยกไว้, ถ้าแม้นพวกเธอเหวี่ยงใบลานนั้นลงไป หรือล้างในแม่น้ำหรือทะเลเสีย หั่นเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ หรือใส่ไฟเผาเสีย ก็ยังไม่รอด

ตัวตราบเท่าที่ตัวหนังสือยังปรากฏอยู่ในใบลาน แม้ที่ยังเชื่อมต่อกันได้ ซึ่งล้างไม่ดี หรือเผาไม่ดี. แต่เมื่อกระทำโดยประการที่อักษรทั้งหลายจะไม่ปรากฏเลย จึงรอดตัวไปได้ แล.

[อธิบายขุดหลุมพรางให้คนตกตาย]

บัดนี้ จะวินิจฉัยในนิเทศแห่งมาติกามีหลุมพรางเป็นต้น ที่ท่านพระอุบาลีกล่าวไว้ เพื่อแสดงวิภาคแห่งถาวรประโยค.

ข้อว่า **มนุสฺสํ อุทฺทิสฺส โอปาตํ ขนติ** ความว่า ภิกษุขุดหลุมเจาะจงคนบางคนด้วยตั้งใจว่า " ผู้มีชื่อนี้ จะตกไปตาย ในที่ที่ผู้นั้นเที่ยวไปแต่ลำพัง. ก่อนอื่น ถ้าแม้ขุดชาตปฐพี เป็นทุกกฏทุก ๆ ประโยคแก่ภิกษุผู้ขุด เพราะเป็นประโยคแห่งปาณาติบาต. เป็นถุลลัจจัย เพราะก่อให้เกิดทุกข์แก่คนผู้ที่ตนเจาะจงขุดไว้, เป็นปาราชิก เพราะเขาตาย. เมื่อผู้อื่น แม้ตกไปตาย ไม่เป็นอาบัติ. ถ้าขุดไว้ไม่เจาะจงด้วยคิดว่า " ผู้ใดใครผู้หนึ่งจักตาย " เป็นปาณาติบาตเท่าจำนวนสัตว์ที่ตกไปตาย, เป็นอนันตริยกรรม ในเพราะวัตถุแห่งอนันตริยกรรม เป็นถุลลัจจัยและปาจิตตีย์ ในเพราะวัตถุแห่งถุลลัจจัยและปาจิตตีย์.

ถามว่า " เจตนาในการขุดหลุมนั้นมีมาก เป็นปาราชิกด้วยเจตนาไหน ? "

แก้ว่า " ท่านกล่าวไว้ในมหาอรรถกถาก่อนว่า ' เมื่อภิกษุขุดหลุมทั้งโดยส่วนลึกทั้งโดยส่วนยาวและกว้าง ได้ประมาณ (ขนาด) แล้วถากเซาะกองไว้ ใช้ปุ้งกี๋สำหรับใส่ฝุ่นโกยขึ้น เจตนาที่ยังอรรถให้สำเร็จซึ่งเป็นเหตุให้ตั้งขึ้น เป็นเช่นเดียวกันกับผลในลำดับแห่งมรรค, ถ้า

แม้นว่าโดยล่วงไปถึงร้อยปี จะมีสัตว์ตกลงตายแน่นอน, เป็นปาราชิก ด้วยเจตนาซึ่งเป็นเหตุให้ตั้งขึ้นนั่นเอง." ส่วนในมหาปัจจรีและในสังเขป อรรถกถา ท่านกล่าวไว้ว่า "เมื่อภิกษุใช้จอบประหาร (ฟัน) แม้ ครั้งเดียว 'บุคคลจักตกที่หลุมนั้นตาย ' ดังนี้ ถ้ามีใคร ๆ พลาดตกลง ไปที่หลุมนั้นตาย, เป็นปาราชิกเหมือนกัน ; ส่วนพวกพระเถระผู้ชำนาญ ในพระสูตร ยังยึดเอาเจตนาซึ่งเป็นเหตุให้ตั้งขึ้น (เป็นหลัก)."

ภิกษุรูปหนึ่งขุดหลุมพราง แล้วสั่งภิกษุรูปอื่นว่า "จงนำคนชื่อ โน้นมาแล้ว ผลักให้ตกตายในหลุมพรางนี้." ภิกษุอื่นนั้น ยังผู้นั้น ให้ตกตาย, เป็นปาราชิกทั้ง ๒ รูป. ยังผู้อื่นให้ตกตาย ตัวเองตกไปตาย คนอื่นตกไปตายตามธรรมดาของตน. ในทุกกรณีมีการผิดที่หมาย, ภิกษุ ผู้เป็นต้นเดิมรอดตัวไป. แม้ในหลุมพรางที่ภิกษุขุดไว้ ด้วยคิดว่า "ภิกษุชื่อโน้น จักนำคนชื่อโน้นมา ให้ (ตก) ตายในหลุมพรางนี้" ก็นัยนี้เหมือนกัน. ภิกษุขุดไว้ด้วยคิดว่า "คนทั้งหลายผู้อยากจะตาย จักตายในหลุมพรางนี้." เป็นปาราชิก เพราะคนคนเดียวตาย. เป็น กองอกุศล เพราะคนมากคนตาย. เป็นอนันตริยกรรม เพราะมารดา และบิดาตาย. เป็นถุลลัจจัยและปาจิตตีย์ ในเพราะวัตถุแห่งถุลลัจจัย และปาจิตตีย์. ภิกษุขุดไว้ด้วยคิดว่า "ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีความ ประสงค์จะฆ่าเขาให้ตาย จักผลักชนเหล่านั้น ให้ตกตายในหลุมพรางนี้" ดังนี้. พวกเขาผลัก ให้ตกตายในหลุมพรางนั้น. เมื่อตายคนเดียว เป็นปาราชิก. เมื่อมากคนตาย เป็นกองอกุศล. เป็นอนันตริยกรรม เป็นต้น ในเพราะวัตถุแห่งอนันตริยกรรมเป็นต้น. และแม้พระอรหันต์ ทั้งหลาย ก็ถึงความสงเคราะห์เข้าในนัยหลังนี้ด้วย. แต่นัยแรก กิริยา

ที่พระอรหันต์เหล่านั้นจะตกไปเพราะความเป็นผู้ใคร่จะตาย ย่อมไม่มี ; เพราะเหตุนั้น พระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านจึงไม่สงเคราะห์เข้าด้วย. แม้ในนัยทั้งสอง เมื่อบุคคลตกไปตายตามธรรมดาของตน ย่อมมีการผิดที่หมาย. ภิกษุคิดว่า " ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง จักผลักคนผู้มีเวรของตนให้ตกตายในหลุมพรางนี้ " แล้วขุดไว้. และเหล่าชนผู้มีเวรกัน. ก็ผลักคนมีเวรให้ตกตายในหลุมพรางนั้น. เมื่อถูกฆ่าตายคนเดียว เป็นปาราชิก, เมื่อถูกฆ่าตายมากคน เป็นกองอกุศล เมื่อมารดาหรือบิดา หรือพระ-อรหันต์ ถูกเหล่าชนผู้มีเวรนำมาฆ่าให้ตายในหลุมพรางนั้น เป็นอนันตริยกรรม, เมื่อมารดาเป็นต้นเหล่านั้น ตายตามธรรมดาของตน ย่อมผิดสังเกต.

ส่วนภิกษุรูปใด ขุดไว้มิได้เจาะจง แม้โดยประการทั้งปวงเลยว่า " ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ผู้อยากจะตายก็ดี ไม่อยากจะตายก็ดี ผู้ประสงค์จะฆ่าเขาก็ดี ไม่ประสงค์จะฆ่าก็ดี จักตกไปตาย หรือถูกผลักให้ตกไปตายในหลุมพรางนี้, " ภิกษุนั้น ย่อมถูกต้องกรรม และย่อมต้องอาบัติตามสมควร เพราะความตายของบุคคลผู้ที่ตายไปนั้น ๆ. ถ้าสตรีมีครรภ์ตกไปตายทั้งกลม[๑]เป็นปาณาติบาต ๒ กระทง. เฉพาะสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์เท่านั้นพินาศไป เป็นปาณาติบาตกระทงเดียว, สัตว์เกิดในครรภ์ไม่พินาศ แต่มารดาตาย เป็นปาณาติบาตกระทงเดียวเหมือนกัน. คนถูกพวกโจรไล่ติดตาม ตกไปตาย, เป็นปาราชิกแก่ภิกษุผู้ขุดหลุมพรางเช่นกัน. พวกโจรตกลงไปตายในหลุมพรางนั้น เป็นปาราชิกเหมือนกัน. พวกโจรนำผู้ตกไปในหลุมพรางนั้นออกไปภายนอก แล้วฆ่าให้ตาย,

๑. ตายพร้อมทั้งครรภ์ คือลูกในท้อง.

เป็นปาราชิกเหมือนกัน. ถามว่า " เพราะเหตุไร " แก้ว่า " เพราะเขาถูกพวกโจรจับได้ ก็เพราะประโยคที่ตกไปในหลุมพราง. " ผู้ที่ตกหลุมพรางออกมาจากหลุมพรางได้แล้วตายไป ด้วยความเจ็บไข้นั้นนั่นแลเป็นปาราชิกเหมือนกัน. ครั้นล่วงเลยมาหลายปีแล้ว จึงตายเพราะความเจ็บไข้นั้นนั่นเองซึ่งกำเริบขึ้นอีก เป็นปาราชิกเหมือนกัน. โรคชนิดอื่นเกิดแทรกขึ้นแก่บุคคลผู้ป่วยไข้ ด้วยโรคที่เกิดขึ้น เพราะมีการตกไปในหลุมพรางนั้นเป็นปัจจัยนั่นแล, แต่โรคที่เกิดขึ้นเพราะหลุมพราง เป็นของมีกำลังกว่า, แม้เมื่อผู้ตายเพราะโรคที่เกิดขึ้นนั้น ภิกษุขุดหลุมพราง ย่อมไม่พ้น. ถ้าโรคที่เกิดขึ้นภายหลัง เป็นของมีกำลังไซร้, เมื่อผู้นั้นตายเพราะโรคที่เกิดขึ้นภายหลัง เธอรอดตัว. เมื่อผู้นั้นตายด้วยโรคทั้ง ๒ ชนิด ไม่พ้น. มนุษย์ผู้ผุดเกิด ในหลุมพราง ครั้นเกิดแล้วไม่สามารถจะขึ้นได้ ก็ตายไป, เป็นปาราชิกเหมือนกัน.

[มติพระเถระสองรูปในการขุดหลุมพราง]

พระอุปติสสเถระ กล่าวว่า " เมื่อยักษ์เป็นต้น ตกไปตายในหลุมพรางที่ภิกษุขุดไว้เจาะจงมนุษย์ ไม่เป็นอาบัติ. ในมนุษย์เป็นต้นแม้ตายอยู่ในหลุมพราง ที่ภิกษุขุดไว้เจาะจงยักษ์เป็นต้น ก็นัยนั่นแล. แต่เป็นทุกกฏทีเดียว แก่ภิกษุผู้ขุดเจาะจงยักษ์เป็นต้น เพราะการขุดบ้างเพราะก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ยักษ์เป็นต้นเหล่านั้นบ้าง, เพราะ (ยักษ์เป็นต้น) ตาย เป็นถุลลัจจัยหรือปาจิตตีย์ ตามอำนาจแห่งวัตถุทีเดียว. สัตว์ตกลงในหลุมพรางที่ภิกษุขุดไว้มิได้เจาะจง โดยรูปยักษ์ หรือรูปเปรตตายไป โดยรูปสัตว์ดิรัจฉาน, ก็รูปที่ตกไป ย่อมเป็นประมาณ ; เพราะ

ฉะนั้น จึงเป็นถุลลัจจัย."

พระปุสสเทวเถระ กล่าวว่า "รูปที่ตายเป็นประมาณ ; เพราะ-ฉะนั้น จึงเป็นปาจิตตีย์." แม้ในสัตว์ตกไปด้วยรูปสัตว์ดิรัจฉาน แล้วตายด้วยรูปยักษ์และรูปเปรต ก็นัยนั่นเหมือนกัน. ภิกษุผู้ขุดหลุมพรางขายหรือให้เปล่าซึ่งหลุมพรางแก่ภิกษุอื่น, ภิกษุนั้นแลยังต้องอาบัติ และมีข้อผูกพันทางกรรม เพราะมีผู้ตกตายเป็นปัจจัย, ผู้ที่ได้หลุมพรางไปไม่มีโทษแล. ภิกษุผู้ได้ไปแล้วคิดว่า "หลุมอย่างนี้ สัตว์ผู้ตกไปยังอาจขึ้นได้ จักไม่พินาศ จักทรงตัวขึ้นได้ง่าย" จึงทำหลุมพรางนั้นให้ลึกลงไป หรือให้ตื้นขึ้น ให้ยาวออกไป หรือให้สั้นเข้า ในกว้างออกไป หรือให้แคบเข้า, ต้องอาบัติ และมีข้อผูกพันทางกรรมด้วยกันแม้ทั้ง ๒ รูป. เมื่อเกิดวิปฏิสารขึ้นว่า "คนสัตว์จะตายกันมาก" จึงกลบหลุม-พรางให้เต็มด้วยดิน. ถ้าสัตว์ไร ๆ ยังตกไปในดินตายได้, แม้กลบให้เต็มแล้ว ก็ไม่พ้น. เมื่อฝนตกมีโคลน, แม้เมื่อสัตว์ไร ๆ ติดตามในโคลนนั้น, ต้นไม้ล้มก็ดี ลมพัดก็ดี น้ำฝนตกก็ดี พัดพาดินไป หรือพวกขุดแผ่นดินเพื่อเหง้ามัน ขุดเป็นหลุมบ่อไว้ในที่นั้น, ถ้าสัตว์ไร ๆ ติดหรือตกไปตายในหลุมนั้น ภิกษุผู้เป็นต้นเดิมยังไม่พ้น. แต่ในโอกาสนั้นภิกษุให้ทำบึงหรือสระบัวใหญ่ให้ประดิษฐานเจดีย์ ปลูกต้นโพธิ์หรือให้สร้างวัด หรือให้ทำทางเกวียนแล้วจึงพ้นได้. แม้ในกาลใด ต้นไม้เป็นต้น ในหลุมพรางอันถูกกลบเต็มทำให้แน่นแล้ว รากต่อรากเกี่ยวพันกัน, เกิดชาตปฐพี, แม้ในกาลนั้นก็พ้นได้. ถ้าแม้นแม่น้ำหลากมาลบล้างหลุมพรางเสีย. แม้อย่างนั้น จึงพ้นได้แล.

กถาว่าด้วยหลุมพรางเท่านี้ก่อน.

[ว่าด้วยการดักบ่วงของภิกษุ]

ก็พึงทราบวินิจฉัย แม้ในบ่วงเป็นต้น อันอนุโลมแก่หลุมพรางนั่นแล ดังต่อไปนี้ :- ภิกษุรูปใด ดักบ่วงไว้ก่อน ด้วยคิดว่า " สัตว์ทั้งหลายจักติดในบ่วงนี้ตาย " เมื่อบ่วงพอพ้นไปจากมือ พึงทราบว่าเป็นปาราชิก อนันติยกรรม ถุลลัจจัย และปาจิตตีย์ แก่ภิกษุรูปนั้นแน่นอน ด้วยอำนาจสัตว์ที่ติด (บ่วง).

ในบ่วงที่ภิกษุทำเจาะจงไว้ มีวินิจฉัยดังนี้ :- บ่วงที่ภิกษุดักเจาะจงสัตว์ตัวใดไว้ เพราะสัตว์เหล่าอื่นจากสัตว์ตัวนั้นมาติด ไม่เป็นอาบัติ. แม้เมื่อภิกษุจำหน่ายบ่วงไป ด้วยมูลค่าหรือให้เปล่าก็ตาม ข้อผูกพันทางกรรม ย่อมมีแก่ภิกษุผู้เป็นต้นเดิมเช่นกัน. ถ้าภิกษุผู้ได้บ่วงไป ดักบ่วงเคลื่อนที่ได้ไว้ หรือเห็นพวกสัตว์เดินไปข้าง ๆ จึงทำรั้วกั้นไว้ ต้อนสัตว์ให้เข้าไปตรงหน้า หรือจัดคันบ่วงไว้ให้แข็งแรง หรือผูกเชือกบ่วงไว้ให้มั่นขึ้น หรือตอกหลักไว้ให้มั่นคง ; เธอทั้ง ๒ รูป ไม่พ้น ถ้าเมื่อเกิดความเดือดร้อนขึ้น เธอจงรูดบ่วงให้หลุดออกแล้ว ไปเสีย. คนเหล่าอื่นพบเห็นบ่วงที่รูดออกแล้วนั้น เอาดักไว้อีก, สัตว์ทั้งหลายที่ติด (บ่วง) แล้ว ๆ ตายไป ; ภิกษุผู้เป็นต้นเดิม ไม่พ้นไปได้. แต่ถ้าคันบ่วง อันเธอผู้เป็นต้นเดิมนั้นไม่ได้ทำไว้เอง, แต่วางไว้ในที่ที่ตนรับมา ย่อมพ้น. เธอตัดไม้คันบ่วงซึ่งเกิดอยู่ในสถานที่นั้นเสีย ย่อมพ้น. แต่แม้เมื่อเธอเก็บรักษาไม้คันบ่วงที่ตนทำเองไว้ ย่อมไม่พ้น. จริงอยู่ ถ้าภิกษุรูปอื่นถือเอาไม้คันบ่วงนั้น ไปดักบ่วงไว้อีกไซร้, เมื่อสัตว์ทั้งหลายตายไปเพราะมีการดักบ่วงนั้นเป็นปัจจัย ภิกษุผู้เป็นต้นเดิม ย่อมไม่พ้น, ถ้าเธอ

เผาคันบ่วงนั้น ทำให้เป็นดุ้นไฟแล้วทิ้งเสีย, แม้เมื่อสัตว์ทั้งหลาย ได้การประหารด้วยดุ้นไฟนั้นตายไป ย่อมไม่พ้น. แต่เผาหรือทำให้เสียหายไปโดยประการทั้งปวง ย่อมพ้น. เธอวางแม้เชือกบ่วงที่คนเหล่าอื่นฟั่นเสร็จแล้วไว้ในที่ที่ตนรับมา ย่อมพ้น. เธอได้เชือกมาแล้ว คลี่เกลียวที่เขาฟั่นไว้ออกเสียเอง (หรือ) ทำเชือกที่ตนได้ปอมาแล้วฟั่นไว้ ให้เป็นชิ้นน้อยและชิ้นใหญ่ ย่อมพ้น. แต่แม้เมื่อเธอเก็บรักษาเชือกที่ตนเองนำปอมาจากป่าฟั่นไว้ ย่อมไม่พ้น. แต่เผาหรือทำให้เสียหายไปโดยประการทั้งปวง ย่อมพ้น.

[ว่าด้วยการใช้ฟ้าถล่มดักสัตว์ของภิกษุ]

ภิกษุเมื่อจักแจงฟ้าถล่ม วางเตียงฟ้าถล่มไว้บนเท้าทั้ง ๔ ยกหินขึ้น เป็นทุกกฏทุก ๆ ประโยค. เมื่อทำการตระเตรียมทุกอย่างแล้ว พอฟ้าถล่มพ้นไปจากมือ พึงทราบว่าเป็นปาราชิกเป็นต้น ตามสมควรแก่ประโยคที่ทำเจาะจงและไม่เจาะจง ด้วยอำนาจแห่งพวกสัตว์ที่จะพึงถูกทับแน่นอน. แม้เมื่อภิกษุจำหน่ายฟ้าถล่ม ด้วยมูลค่า หรือให้เปล่าก็ตาม ข้อผูกพันทางกรรม ย่อมมีแก่ภิกษุผู้เป็นต้นเดิมทีเดียว. ถ้าภิกษุผู้ได้ฟ้าถล่มไป ยกฟ้าถล่มที่ตกขึ้นไว้ หรือยกหินแม้ก้อนอื่นขึ้น ทำให้มีน้ำหนักกว่า หรือเห็นพวกสัตว์เดินไปข้าง ๆ ทำรั้วกั้นไว้ต้อนสัตว์ให้เข้าไปที่ฟ้าถล่ม ; เธอทั้ง ๒ รูป ย่อมไม่พ้น. ถ้าเมื่อเกิดความเดือดร้อนขึ้น เธอจงทำฟ้าถล่มให้ตกแล้ว ไปเสีย, ภิกษุรูปอื่นพบเห็นฟ้าถล่มที่ตกแล้วนั้น ก็ตั้งดักไว้อีก, ภิกษุผู้เป็นต้นเดิม ไม่พ้น. ภิกษุวางก้อนหินไว้ในที่ที่ตนรับมา และวางขาฟ้าถล่มไว้ในที่ที่ตนรับมา หรือเผาเสีย

โดยนัยดังกล่าวไว้แล้วในคันบ่วง ย่อมพ้น.

แม้เมื่อภิกษุปักหลาว พอทำการตระเตรียมทุกอย่างเสร็จแล้ว พ้นจากมือ พึงทราบว่า เป็นปาราชิกเป็นต้น โดยสมควรแก่ประโยคที่ทำเจาะจงและไม่เจาะจง ด้วยอำนาจแห่งพวกสัตว์ที่จะตกไปตายบนคมหลาวแน่นอน. แม้เมื่อภิกษุจำหน่ายหลาว ด้วยมูลค่า หรือให้เปล่าก็ตาม ข้อผูกพันทางกรรม ย่อมมีแก่ภิกษุผู้เป็นต้นเดิมเช่นกัน. ถ้าภิกษุผู้ได้หลาวไปแต่งหลาวให้คมกริบ ด้วยคิดว่า " สัตว์ทั้งหลาย จักตายด้วยการประหารครั้งเดียวเท่านั้น " หรือแต่งหลาวให้ทื่อเข้า ด้วยคิดว่า " สัตว์ทั้งหลาย จักตายเป็นทุกข์ " หรือกำหนดว่า " หลาวสูงไป " ปักให้ต่ำลง หรือกำหนดว่า " หลาวต่ำไป " ปักให้สูงขึ้นอีก หรือดัดที่คดให้ตรง หรือดัดที่ตรงเกินไปให้โค้งนิดหน่อย ; เธอทั้ง ๒ รูปไม่พ้น. ก็ถ้าเธอเห็นว่า " ไว้ในที่ไม่เหมาะ แล้วเอาไปปักไว้ในที่อื่น, ถ้าหลาวนั้น ย่อมเป็นของที่เธอแสวงหามาทำไว้ตั้งแต่ต้นเพื่อต้องการฆ่าให้ตาย; ภิกษุผู้เป็นต้นเดิม ไม่พ้น. แต่เมื่อมิได้แสวงหาได้ของที่เขาทำไว้แล้วนั่นแล ยกขึ้นไว้, ภิกษุผู้เป็นต้นเดิม ย่อมพ้น. เมื่อเกิดความเดือดร้อนขึ้น เธอวางหลาวไว้ในที่ที่ตนรับมา หรือเผาเสีย โดยนัยดังกล่าวไว้แล้วในคันบ่วง ย่อมพ้น.

[ลอบวางศัสตราไว้ในวัตถุสำหรับพิง]

ในคำว่า **" อปสฺเสน สตฺถํ วา "** นี้ มีวินิจฉัยดังนี้ :- ชื่อว่าที่พิง ได้แก่ เตียง หรือตั่ง หรือกระดานสำหรับพิง ที่ใช้เป็นนิจ หรือเสาสำหรับพิง ของภิกษุผู้นั่งพักอยู่ในที่พักกลางวัน หรือต้นไม้ซึ่งเกิดอยู่

ในที่นั้น หรือต้นไม้สำหรับยึดเหนี่ยว ของภิกษุผู้ยืนพิงอยู่ในที่จงกรม หรือกระดานสำหรับยึดเหนี่ยว ; วัตถุมีเตียงเป็นต้นนั้นแม้ทั้งหมด ชื่อว่า ที่พิง เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งการพิง (เป็นที่ตั้งแห่งการมองไม่เห็น). ภิกษุทำเหมือนอย่างคนแทงหรือฟันบุคคลที่ไม่เห็น วางบรรดาศัสตราชนิดใดชนิดหนึ่ง มีมีด ขวาน หอก เหล็กแหลม และหนาม เป็นต้นไว้ในที่สำหรับพิงนั้น เป็นทุกกฏ. เมื่อผู้หมดความสงสัย นั่งหรือนอน หรือพิงอยู่ในสถานที่ใช้ประจำ เป็นถุลลัจจัย เพราะก่อนทุกข์ให้เกิดขึ้น ซึ่งมีความถูกต้องศัสตราเป็นปัจจัย, เป็นปาราชิก ในเพราะเขาตาย. ถ้าภิกษุผู้มีเวรของเธอนั้นแม้รูปอื่น เที่ยวจาริกไปในวิหาร พบเห็นศัสตรานั้นแล้ว ยินดีอยู่ว่า " ชะรอยศัสตรานี้เป็นของที่เธอรูปนี้วางไว้ เพื่อเป็นเครื่องสังหาร, ดีละ จงตายให้สนิทเถิด " เดินไป เป็นทุกกฏ. แต่ถ้าภิกษุผู้มีเวรแม้รูปนั้น คิดว่า " เมื่อเธอทำศัสตรานั้นไว้อย่างนั้นแล้ว จักเป็นอันเธอทำไว้ดีแล้ว " จึงทำกรรมบางอย่าง ด้วยการทำศัสตราให้คมกริบเป็นต้น, เป็นปาราชิกแม้แก่เธอผู้มีเวรรูปนั้น. แต่ถ้าภิกษุผู้มีเวรเห็นว่า " เธอรูปนั้นวางศัสตราไว้ในที่ไม่เหมาะ " จึงยกขึ้นมาวางไว้ในที่อื่น, เมื่อเธอทำแล้ววางไว้ เพื่อประโยชน์นั้น ๆ เอง ภิกษุผู้เป็นต้นเดิม ย่อมไม่พ้น. ภิกษุได้ศัสตราแล้ววางไว้ตามปกติเดิม ย่อมพ้น. ภิกษุนำศัสตรานั้นออกไปเสีย แล้วจึงเอาศัสตราอย่างอื่นที่คมกว่ามาวางไว้แทน; ภิกษุผู้เป็นต้นเดิม ย่อมไม่พ้นเหมือนกัน.

[ลอบวางยาพิษแทรกไว้ในเภสัช]

แม้ในการทายาพิษไว้ มีวินิจฉัยดังนี้ :- เป็นทุกกฏ เพราะเขา

ยินดีความตาย จนกระทั่งถึงนัยนี้เหมือนกัน. ก็ ถ้าภิกษุแม้รูปนั้น กำหนดได้ว่า " ก้อนยาพิษเล็กไป " จึงทำให้เขื่องขึ้น หรือกำหนดได้ว่า " ก้อนยาพิษเขื่องไป หรือเขื่องเกินไป " จึงทำให้เล็กลง หรือบางไป จึงทำให้หนา หรือหนาไป จึงทำให้บางลง แล้วลนให้ร้อนด้วยไฟ ทำให้แล่นไปข้างล่างหรือข้างบน ; เป็นปาราชิกแม้แก่ภิกษุรูปนั้น. เธอเห็นว่า " ก้อนยาพิษนี้ วางไว้ในที่ไม่เหมาะ จึงถากไสให้บางทุกส่วนทีเดียว แล้วเช็ดถู (ให้เกลี้ยง) เอาวางไว้ในที่อื่น. เมื่อภิกษุปรุงเภสัชด้วยตนเอง แล้วแทรกยาพิษเข้าด้วย ภิกษุผู้เป็นต้นเดิม ย่อมไม่พ้น เมื่อตนเองไม่ได้ทำ ย่อมพ้น. แต่ถ้าภิกษุรูปนั้นเห็นว่า " ยาพิษนี้มีน้อยเกินไป " จึงนำเอายาพิษแม้อื่นมาเติมใส่ไว้, เป็นปาราชิกแก่ภิกษุเจ้าของยาพิษซึ่งเป็นเหตุให้เขาตาย. ถ้าเขาตายไปเพราะยาพิษซึ่งเป็นของภิกษุแม้ทั้ง ๒ รูป ก็เป็นปาราชิกแก่เธอแม้ทั้ง ๒ รูป. ภิกษุเห็นว่า " ยาพิษนี้ หมดฤทธิ์กล้าแล้ว " จึงนำยาพิษนั้นออกเสีย แล้ววางยาพิษของตนเองไว้แทน; เป็นปาราชิกแก่ภิกษุนั้นเท่านั้น, ภิกษุผู้เป็นต้นเดิม รอดตัวไป.

[ลอบวางอาวุธไว้ใต้เตียงหรือตั่ง]

สองบทว่า **ทุพฺพลํ วา กโรติ** ความว่า ภิกษุตัดเตียงและตั่งภายใต้แม่แคร่ หรือตัดหวายและเชือกที่เขาร้อยไว้ ทำให้เหลือไว้นิดหน่อยเท่านั้น จึงสอดอาวุธไว้ภายใต้. เธอตัดส่วนอื่นแม้แห่งวัตถุ มีกระดานสำหรับพิงเป็นต้น ซึ่งมีต้นไม้และกระดานสำหรับยึดเหนี่ยวในที่จงกรมเป็นที่สุดออก แล้วเอาอาวุธสอดไว้ภายใต้ ด้วยหวังว่า " คน

จักตกตายที่อาวุธนี้." ภิกษุนำเตียงตั่ง หรือกระดานสำหรับพิงมาวางไว้ใกล้บ่อเป็นต้น โดยประการที่คนพอนั่งหรือพิงที่เตียงเป็นต้นนั้นก็จะตกลงไป. หรือทำสะพานสำหรับเดินไปมาบนบ่อเป็นต้นให้ชำรุดไว้. เมื่อภิกษุทำอยู่อย่างนั้น เป็นทุกกฏ เพราะทำ, เป็นถุลลัจจัย เพราะก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่คนนอกนี้, เป็นปาราชิก ในเพราะเขาตาย. ภิกษุนำเอาภิกษุด้วยกันไปแล้วพักไว้บนริมปากบ่อเป็นต้น ด้วยคิดว่า "เธอเห็นแล้ว สะทกสะท้าน เพราะกลัว จักตกตาย" ดังนี้ เป็นทุกกฏ. เธอตกไปอย่างนั้นจริง ๆ. เป็นถุลลัจจัย เพราะก่อทุกข์ให้เกิดขึ้น, เป็นปาราชิก ในเพราะเขาตาย. ตนเองผลักภิกษุรูปนั้นให้ตกไป, ให้ผู้อื่นให้ผลักตกไป, ผู้อื่นมิได้สั่งเลยผลักให้ตกไปตามธรรมดาของตน, อมนุษย์ผลักให้ตกลงไป, ตกไปเพราะถูกลมพัด, ตกไปตามธรรมดาของตน; เป็นปาราชิก ในเพราะผู้นั้นตายทุกกรณี. เพราะเหตุไร. เพราะผู้ตายอยู่ใกล้ริมปากบ่อเป็นต้น ด้วยประโยคของภิกษุผู้เป็นต้นเดิมนั้น.

[ว่าด้วยการลอบวางดาบไว้]

การวาง (ดาบเป็นต้น) ไว้ในที่ใกล้ ชื่อว่า การลอบวาง. ในการลอบวางนั้น มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุใดพรรณนาคุณแห่งความตายโดยนัยเป็นต้นว่า " ผู้ใด ตายด้วยดาบนี้, ผู้นั้น จะได้ทรัพย์ " ก็ดี พูดว่า " ผู้ต้องการตาย จงตายด้วยดาบนี้ " ก็ดี พูดว่า " ผู้ต้องการตาย จงให้เขาฆ่าด้วยดาบนี้ " ก็ดี แล้วลอบวางดาบไว้, เป็นทุกกฏแก่ภิกษุรูปนั้น ในการลอบวางไว้. บุคคลผู้อยากจะตาย จะใช้ดาบนั้นประหารตนเองก็ตาม ผู้มีความประสงค์จะใช้ให้คนอื่นฆ่า จะเอาดาบนั้น

ประหารคนอื่นก็ตาม, แม้ด้วยการประหารทั้ง ๒ วิธี เป็นถุลลัจจัยแก่ภิกษุผู้ลอบวาง เพราะก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลอื่น, เป็นปาราชิก ในเพราะเขาตาย. เมื่อภิกษุวางไว้ไม่เจาะจงเป็นกองอกุศล ในเพราะคนสัตว์เป็นอันมากตาย, เป็นปาราชิกเป็นต้น ในเพราะวัตถุแห่งปาราชิกเป็นต้น. ภิกษุนั้น เมื่อเกิดความเดือดร้อนขึ้นจึงเก็บดาบไว้ในที่ที่ตนรับมา ย่อมพ้น. ดาบเป็นของที่เธอรับซื้อมา, เธอคืนดาบให้แก่เจ้าของดาบ ให้มูลค่าแก่เหล่าชนผู้ที่ตนรับเอามูลค่ามาจากมือของเขาแล้ว ย่อมพ้น. ถ้าภิกษุเอาแท่งโลหะ ผาลไถหรือจอบไปให้ช่างทำเป็นดาบไซร้, ถือเอาภัณฑะใดมาให้ทำดาบ ครั้นทำกลับให้เป็นภัณฑะนั้นอย่างเดิมแล้วจึงจะพ้น. ถ้าภิกษุยังดาบที่เอาจอบมาให้ช่างทำ ให้เสียหายไป แล้วทำให้เป็นผาลไซร้, แม้เมื่อสัตว์มากหลาย ได้การประหารด้วยผาลตายไป ภิกษุนั้น ย่อมไม่พ้นจากปาณาติบาต. แต่ถ้าเธอให้หลอมโลหะขึ้นมาแล้วให้ช่างทำเป็นดาบ เพื่อการลอบวางนั่นเอง, เมื่อดาบที่เธอเอาปลายเหล็กครูดถูแล้วทำให้แหลกละเอียดกระจัดกระจายไป เธอจึงจะพ้น. แม้ถ้าเป็นดาบที่ภิกษุมากรูปร่วมอัธยาศัยกันทำไว้ เป็นเหมือนใบลานที่เขียนพรรณนา (คุณความตาย) ไว้ฉะนั้น, วินิจฉัยถึงข้อผูกพันทางกรรมพึงทราบโดยนัยดังที่กล่าวแล้วในใบลานนั่นแล. ในหอกและฉมวกก็นัยนี้. ในหลาวและไม้ค้อน มีวินิจฉัยเช่นกับที่กล่าวแล้วในไม้ค้นบ่วง. ในหินก็อย่างนั้น. ในศัสตราก็มีวินิจฉัยเหมือนดาบนั่นเอง.

[ว่าด้วยการลอบวางยาพิษไว้เป็นต้น]

บทว่า **วิสํ วา** ความว่า เมื่อภิกษุลอบวางยาพิษไว้ พึงทราบว่า

เป็นปาราชิกเป็นต้น ในวัตถุแห่งปาราชิกเป็นต้น โดยควรแก่การเจาะจง และไม่เจาะจง ด้วยอำนาจแห่งวัตถุ. ในยาพิษที่ภิกษุซื้อมาเก็บไว้ เธอทำให้เป็นปกติเดิมโดยนัยก่อนแล้ว จึงจะพ้น. เมื่อภิกษุผสมยาพิษเข้ากับเภสัชเสียเอง เธอทำไม่ให้เป็นยาพิษแล้วจึงจะพ้นได้. ในเชือกมีวินิจฉัยเช่นกับด้วยเชือกบ่วงนั่นแล.

ในเภสัช มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุใด เมื่อภิกษุผู้มีเวรเกิดเป็นไข้เชื่อม หรือโรคมีส่วนเป็นพิษขึ้น มีความประสงค์จะให้ตายเรียกว่า " วัตถุมีเนยใสเป็นต้น เป็นที่สบาย " ดังนี้ จึงถวายเภสัชแม้อันเป็นที่ไม่สบาย หรือเหง้าบัวรากไม้และผลไม้ชนิดอื่นบางอย่าง. พึงทราบว่า เป็นทุกกฏแก่ภิกษุนั้น ในเพราะถวายเภสัชอย่างนั้น. เป็นถุลลัจจัยและปาราชิก ในเพราะก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น และในเพราะเขาตาย, เป็นอนันตริยกรรม ในวัตถุแห่งอนันตริยกรรม.

[การนำรูปและเสียงเป็นต้นเข้าไป]

ในการนำรูปเข้าไป มีวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **อุปสํหรติ** ความว่า ภิกษุพักคนอื่นผู้มีรูปไม่น่าพอใจ ไว้ในที่ใกล้ ๆ บุคคลนั้น หรือเธอแปลงเพศเป็นยักษ์และเปรตเป็นต้น ด้วยตนเองแล้วยืนอยู่ พอเมื่อนำรูปเข้าไป เป็นทุกกฏแก่ภิกษุนั้น. เป็นถุลลัจจัย ในการก่อภัยให้เกิดขึ้นแก่คนอื่น เพราะเห็นรูปนั้น, เป็นปาราชิก ในเพราะเขาตาย. แต่ถ้ารูปนั้นเอง ย่อมเป็นที่ชอบใจของคนบางคนไซร้, และเขาย่อมซูบผอมตายเพราะไม่ได้ (รูปนั้น), ย่อมผิดสังเกต. แม้ในรูปซึ่งเป็นที่ชอบใจ ก็มีนัยเหมือนกันนี้.

ก็บรรดารูปซึ่งเป็นที่ชอบใจเหล่านั้น ว่าโดยพิเศษ รูปบุรุษ ย่อมเป็นที่ชอบใจของเหล่าสตรี และรูปสตรี ย่อมเป็นที่ชอบใจของเหล่าบุรุษ ภิกษุตกแต่งรูปนั้นแล้วก็นำเข้าไป คือทำเพียงให้เขาเห็นเท่านั้น, แต่ไม่ยอมให้แม้เพื่อจะดูนาน ๆ. คนนอกนี้ย่อมซูบผอมตาย เพราะไม่ได้ (รูปนั้น), ภิกษุเป็นปาราชิก. ถ้าเขาตกใจตาย, ย่อมผิดสังเกต. แต่ถ้าภิกษุไม่พิจารณาเลยว่า " เขาจักตกใจตาย หรือจักซูบผอมตาม เพราะไม่ได้ " นำเข้าไปด้วยคิดอย่างเดียวว่า " เขาเห็นแล้ว จักตาย " ดังนี้, เมื่อเขาตกใจตาย หรือซูบผอมตาย เป็นปาราชิกเหมือนกัน. แม้กิจทั้งหลายมีการนำเสียงเข้าไปเป็นต้น ก็พึงทราบโดยอุบายนี้นั่นแล.

จริงอยู่ ในเสียงเป็นต้นนี้ (มีความแปลกกัน) อย่างเดียว คือ (อารมณ์ภายนอก) มีเสียงของอมนุษย์เป็นต้น พึงทราบว่า เป็นเหตุให้เกิดความสะดุ้ง เป็นสิ่งที่ไม่ชอบใจ, เสียงสตรีและเสียงของนักฟ้อนที่ไพเราะเป็นต้น พึงทราบว่า ทำความชื่นจิตให้ เป็นเสียงที่ชอบใจ, กลิ่นแห่งรากไม้เป็นต้น ของต้นไม้ที่มีพิษ ในป่าหิมพานต์ และกลิ่นแห่งซากศพ พึงทราบว่า เป็นกลิ่นที่ไม่ชอบใจ, กลิ่นอันเกิดแต่รากไม้มีกฤษณาและกำยานเป็นต้น พึงทราบว่า เป็นกลิ่นที่ชอบใจ รสอันเกิดแต่รากไม้ที่ปฏิกูลเป็นต้น พึงทราบว่า เป็นรสที่ไม่ชอบใจ, รสอันเกิดแต่รากไม้ที่ไม่ปฏิกูลเป็นต้น พึงทราบว่า เป็นรสที่ชอบใจ, ความสัมผัสยาพิษ และสัมผัสหมามุ้ยใหญ่เป็นต้น พึงทราบว่า เป็นโผฏฐัพพะที่ไม่ชอบใจ, ความสัมผัสผ้าที่ทอในเมืองจีน ขนปีกหงส์และนุ่นสำลีเป็นต้น พึงทราบว่า เป็นโผฏฐัพพะที่ชอบใจ.

[การนำธรรมารมณ์เข้าไป]

ในการนำธรรมเข้าไป มีวินิจฉัยดังนี้ :- เทศนาธรรม พึงทราบว่า " ธรรม. " อีกอย่างหนึ่ง ธรรมารมณ์แล อันต่างกันด้วยความวิบัติในนรก และสมบัติในสวรรค์ ด้วยอำนาจแห่งเทศนา (ก็พึงทราบว่า " ธรรม. ")

บทว่า **เนรยิกสฺส** ได้แก่ กล่าวกถาพรรณนาเรื่องนรก มีเครื่องจองจำ ๕ อย่าง และเครื่องกรรมกรณ์เป็นต้น แก่สัตว์ผู้เสียสังวร ทำบาปไว้ ซึ่งควรเกิดในนรก. ถ้าเขาฟังนิรยกถานั้นตกใจตาย, เป็นปาราชิกแก่ภิกษุผู้กล่าว. แต่ถ้าแม้เขาฟังแล้ว ตายไปตามธรรมดาของตน, ไม่เป็นอาบัติ. ภิกษุแสดงนิรยกถาด้วยตั้งใจว่า " ผู้นี้ได้ฟังนิรยกถานี้แล้ว จักไม่ทำกรรมเห็นปานนี้ จักงด จักเว้น " บุคคลนอกนี้ฟังนิรยกถานั้นตกใจตาย, ไม่เป็นอาบัติง

บทว่า **สคฺคกถํ** ได้แก่ กล่าวกถาพรรณนาสมบัติแห่งของมีวิญญาณมีเทพนาฏกาเป็นต้น และแห่งของไม่มีวิญญาณมีสวนนันทวันเป็นต้น. บุคคลนอกนี้ได้ฟังสัคคกถานั้น น้อมใจไปในสวรรค์ต้องการได้สมบัตินั้นเร็ว ๆ ยังทุกข์ให้เกิดขึ้น ด้วยใช้ศัสตราประหาร กินยาพิษ อดอาหาร และกลั้นลมอัสสาสะปัสสาสะเป็นต้น, เป็นถุลลัจจัยแก่ภิกษุผู้กล่าว, เขาตายไป เป็นปาราชิกแก่ภิกษุผู้กล่าว. แต่ถ้าแม้เขาฟังแล้ว ตั้งอยู่ตลอดอายุแล้วจึงตายตามธรรมดาของตน, ไม่เป็นอาบัติ. ภิกษุกล่าวด้วยตั้งใจว่า " ผู้นี้ได้ฟังสัคคกถานี้แล้วจักทำบุญ " บุคคลนอกนี้ฟังสัคคกถานั้นแล้ว กลั้นใจทำกาลกิริยา, ไม่เป็นอาบัติ (แก่ผู้กล่าว).

ในการบอก มีวินิจฉัยดังนี้ :- สองบทว่า **ปุฏฺโฐ ภณติ** มีความว่า ภิกษุถูกเขาถามอย่างนี้ว่า " ท่านขอรับ; บุคคลตายอย่างไร จึงจะได้ทรัพย์ หรือจะเกิดขึ้นในสวรรค์ ? " ดังนี้ จึงบอก.

ในการพร่ำสอน มีวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **อปุฏฺโฐ** ได้แก่ ไม่ถูกเขาถามอย่างนั้น บอกเสียเองนั่นแล.

สังเกตกรรมและนิมิตกรรม พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้ว ในอทินนาทานกถา.

[ว่าด้วยอนาปัตติวาร]

พระอุบาลีเถระ ครั้นแสดงประเภทของอาบัติโดยประการต่าง ๆ อย่างนั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงอนาบัติ จึงกล่าวคำว่า **" อนาปตฺติ อสญฺจิจฺจ "** เป็นอาทิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสญฺจิจฺจ** ได้แก่ ไม่ได้คิดว่า " เราจักฆ่าผู้นี้ ด้วยความพยายามนี้. " จริงอยู่ เมื่อผู้อื่นแม้ตายไป ด้วยความพยายามที่ตนไม่ได้คิดทำอย่างนั้น ไม่เป็นอาบัติ. ประหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **" ดูก่อนภิกษุ ! ไม่เป็นอาบัติเพราะไม่แกล้ง. "**

บทว่า **อชานนฺตสฺส** ได้แก่ ไม่รู้ว่า " ผู้นี้ จักตายด้วยความพยายามนี้. " เมื่อผู้อื่นแม้ตายไปด้วยความพยายาม ไม่เป็นอาบัติ. ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในเรื่องบิณฑบาตเจือด้วยยาพิษว่า **" ดูก่อนภิกษุ ! ไม่ต้องอาบัติแก่เธอผู้ไม่รู้. "**

ข้อว่า **น มรณาธิปฺปายสฺส** ได้แก่ ไม่ปรารถนาจะให้ตาย.

จริงอยู่ ผู้อื่นจะตายด้วยความพยายามใด, ครั้นเมื่อผู้นั้น แม้ถูกฆ่าตายด้วยความพยายามนั้น ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ไม่ประสงค์จะให้ตาย ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **" ดูก่อนภิกษุ ! ไม่เป็นอาบัติแก่เธอผู้ไม่ประสงค์จะให้ตาย. "** ภิกษุบ้าเป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วในก่อนนั่นแล.

ก็แล ภิกษุทั้งหลายผู้ฆ่ากันและกัน เป็นต้นบัญญัติในสิกขาบทนี้ ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุเหล่านั้น. แต่คงเป็นอาบัติแก่ภิกษุทั้งหลายที่เหลือ มีภิกษุผู้พรรณนาคุณความตายเป็นต้นแล.

ปทภาชนียวรรณนา จบ.

[ตติยปาราชิกสิกขาบท มีสมุฏฐาน ๓]

ในสมุฏฐานเป็นต้น มีวินิจฉัยดังนี้ :- สิกขาบทนี้ มีสมุฏฐาน ๓ คือ เกิดแต่กายกับจิต ๑ เกิดแต่วาจากับจิต ๑ เกิดแต่กายวาจากับจิต ๑, เป็นกิริยา เป็นสัญญาวิโมกข์ เป็นสจิตตกะ เป็นโลกวัชชะ เป็นกายกรรม วจีกรรม เป็นอกุศลจิต เป็นทุกขเวทนา. จริงอยู่ ถ้าแม้นพระราชาเสด็จขึ้นสู่พระที่บรรทมอันทรงสิริ เสวยสุขในราชสมบัติอยู่ เมื่อราชบุรุษกราบทูลว่า " ข้าแต่สมมติเทพ ! โจรถูกนำมาแล้ว " ตรัสทั้งที่ทรงรื่นเริงแลว่า " จงไปฆ่ามันเสียเถิด " พระราชานั้น บัณฑิตพึงทราบว่า " ตรัสด้วยพระหฤทัยอิงโทมนัสนั่นแล. " แต่พระหฤทัยที่อิงโทมนัสนั้น อันปุถุชนทั้งหลายรู้ได้ยาก เพราะเจือด้วยความสุข และเพราะไม่ติดต่อกัน (ในวิถีแห่งโทมนัส) ด้วยประการฉะนี้แล.

วินีตวัตถุในตติยปาราชิก

[เรื่องพรรณนาคุณความตาย]

ในเรื่องแรก (ซึ่งมีอยู่) ในคาถาแห่งวินีตวัตถุทั้งหลาย มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **การุญฺเญน** ความว่า ภิกษุเหล่านั้น เห็นความทุกข์เพราะความเป็นไข้อย่างมากของเธอแล้ว เกิดความกรุณาขึ้น ทั้งเป็นผู้มีความต้องการจะให้ตายด้วย แต่ไม่ทราบว่าเธอมีความต้องการจะตาย จึงได้พรรณนาคุณความตายอย่างนี้ว่า " ท่านเป็นผู้มีศีล ได้ทำกุศลไว้แล้ว เพราะเหตุไร เมื่อจะตายจึงกลัวเล่า ? ขึ้นชื่อว่า สวรรค์ของผู้มีศีล เป็นของเนื่องด้วยเหตุเพียงความตายเท่านั้น มิใช่หรือ ? " ภิกษุแม้นั้นก็ตัดอาหาร เพราะการพรรณนา (คุณความตาย) ของภิกษุเหล่านั้น แล้วก็มรณภาพไปในระหว่างนั้นเอง เพราะเหตุนั้น ภิกษุเหล่านั้น จึงต้องอาบัติ. แต่ท่านพระอุบาลีเถระกล่าวไว้ด้วยอำนาจโวหารว่า " ภิกษุเหล่านั้น ได้พรรณนาคุณความตายด้วยความกรุณา, " เพราะฉะนั้น ถึงในบัดนี้ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ก็ไม่ควรพรรณนาคุณความตายอย่างนั้น แก่ภิกษุผู้อาพาธ. จริงอยู่ ถ้าภิกษุผู้อาพาธนั้นได้ฟังการพรรณนาของภิกษุนั้นแล้ว มรณภาพลงในระหว่าง ในเมื่ออายุแม้ยังเหลืออยู่ชั่วชวนวาระเดียว ด้วยความพยายามมีการอดอาหารเป็นต้นไซร้, เธอเป็นผู้ชื่อว่าอันภิกษุนี้แลฆ่าแล้ว. แต่ควรให้คำพร่ำสอนโดยนัยนี้ว่า " ความเกิดขึ้นแห่งมรรคและผลของท่านผู้มีศีล เป็นของไม่น่าอัศจรรย์เลย; เพราะฉะนั้น ท่านไม่ควรทำความเกี่ยวข้องใน

สถานที่มีวิหารเป็นต้น ควรตั้งสติให้ไปในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และในกาย ทำความไม่ประมาทในมนสิการ. และแม้เมื่อภิกษุพรรณนาคุณความตายแล้ว ภิกษุใดไม่ทำความพยายามอะไร ๆ เพราะการพรรณนานั้น มรณภาพไปตามธรรมดาของตนตามอายุ และตามความสืบต่อ (แห่งอายุ), ภิกษุผู้พรรณนา อันพระวินัยธรไม่ควรปรับอาบัติ เพราะความตายของภิกษุนั้นเป็นปัจจัย ฉะนี้แล.

[เรื่องภิกษุนั่งทับเด็กตาย]

ในคำว่า **" น จ ภิกฺขเว อปฏิเวกฺขิตฺวา "** เป็นต้นนี้ (ซึ่งมีอยู่) ในเรื่องที่ ๒ มีวินิจฉัยดังนี้ :-

ถามว่า " อาสนะ เช่นไรต้องพิจารณา เช่นไรไม่ต้องพิจารณา ? "

แก้ว่า " อาสนะล้วน ๆ ไม่มีเครื่องปูลาดข้างบน และอาสนะที่เขาปูลาดต่อหน้าพวกภิกษุผู้มายืนดูอยู่ ไม่ต้องพิจารณา, ควรนั่งได้. แม้บนอาสนะที่ชาวบ้านเขาเอามือปรบ ๆ เองแล้วถวายว่า ' ขอนิมนต์นั่งบนอาสนะนี้เถิด ขอรับ ! ดังนี้ ก็ควรนั่งได้. ถ้าแม้นว่า ภิกษุหลายรูปมานั่งอยู่ก่อนแล้ว, ภายหลังจึงขยับขึ้นไปข้างบนหรือถอยร่นลงมาข้างล่าง, ไม่มีกิจที่จะต้องพิจารณา. แม้บนอาสนะที่เขาเอาผ้าบาง ๆ คลุมไว้ให้มองเห็นพื้น (อาสนะ) ได้ ไม่มีกิจที่จะต้องพิจารณา. ส่วนอาสนะใดซึ่งเป็นของที่เขาเอาผ้าปาวารและผ้าโกเชาว์เป็นต้น ปูลาดไว้ก่อนทีเดียว, ภิกษุควรเอามือลูบคลำกำหนดดูอาสนะนั้นเสียก่อนจึงนั่ง. แต่ในมหาปัจจรี ท่านกล่าวไว้ว่า ในอาสนะใด แม้ที่เขาเอาผ้าสาฎกที่หนาปูลาดไว้รอยย่นย่อมไม่ปรากฏ, อาสนะนั้น ไม่ต้องพิจารณา. "

[เรื่องภิกษุทำสากล้มฟาดถูกเด็กตาย]

ในเรื่องสาก มีวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **อสญฺจิจฺโจ** ได้แก่ ผู้ไม่มีเจตนาจะฆ่า. จริงอยู่ ภิกษุนั้นมีความประกอบผิดพลาดไป; เพราะ-ฉะนั้น เธอจึงกราบทูลว่า " ข้าพระพุทธเจ้ามิได้แกล้ง " เรื่องครกมีเนื้อความชัดเจนแล้วแล.

[เรื่องภิกษุผู้บุตรผลักภิกษุผู้บิดาล้มตาย]

ในเรื่องแรก (ซึ่งมีอยู่) ในเรื่องพวกพระขรัวตา มีวินิจฉัยดังนี้ :- (ภิกษุผู้บุตรได้กล่าวกะภิกษุผู้บิดา) ว่า " ท่านอย่าได้ทำให้ภิกษุสงฆ์เป็นกังวล " ดังนี้ จึงผลัก (ภิกษุผู้บิดา) ไป.

ในเรื่องที่ ๒ มีวินิจฉัยดังนี้ :- (ภิกษุผู้บุตรถูกเพื่อนพรหมจารี) กล่าวล้อเลียนอยู่ทั้งในท่ามกล่างสงฆ์บ้าง ในท่ามกลางคณะบ้างว่า " บุตรของพระเถระแก่ " อึดอัดอยู่ด้วยคำพูดนั้น จึงได้ผลัก (ภิกษุผู้บิดา) ไปด้วยคิดว่า " พระขรัวตานี้ จงตายเสียเถิด. "

ในเรื่องที่ ๓ มีวินิจฉัยดังนี้ :- เป็นถุลลัจจัยแก่ภิกษุผู้บุตรเพราะก่อทุกข์ให้เกิดแก่ภิกษุผู้บิดานั้น. ๓ เรื่องถัดจากนั้นไป มีเนื้อความชัดเจนทั้งนั้น.

[เรื่องภิกษุฉันบิณฑบาตเจือยาพิษตาย]

ในเรื่องบิณฑบาตเจือด้วยยาพิษ มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุผู้บำเพ็ญสาราณียธรรมนั้น ถวายบิณฑบาตส่วนเลิศแก่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายเสียก่อนจึงฉัน. เพราะเหตุนั้น. ท่านพระอุบาลีเถระ จึงกล่าวไว้ว่า " ได้ถวายบิณฑบาตนั้น ทำให้เป็นส่วนเลิศ. "

บทว่า **อคฺคการิกํ** ได้แก่ บิณฑบาตที่ตนได้มาครั้งแรก ซึ่งทำให้เป็นส่วนเลิศ, อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า " บิณฑบาตที่ยอดเยี่ยม คือที่ประณีต ๆ. " ก็กิริยาที่ทำให้เป็นส่วนเลิศ กล่าวคือการให้ของภิกษุนั้นใคร ๆ ไม่อาจถวายได้. จริงอยู่ ถึงบิณฑบาต (ตามปกติ) เธอก็ได้ถวายตั้งต้นแต่อาสนะพระเถระลงไป.

สองบทว่า **เต ภิกฺขู** ได้แก่ ภิกษุเหล่านั้น คือ ผู้ฉันบิณฑบาตตั้งต้นแต่อาสนะพระเถระลงไป, ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้น ได้มรณภาพทั้งหมอทุกรูป. คำที่เหลือในเรื่องนี้ ชัดเจนทั้งนั้น. อันภิกษุได้บิณฑบาตที่ประณีตโดยเคารพ ในตระกูลพวกมิจฉาทิฐิผู้ไม่มีศรัทธายังไม่ได้พิจารณา ตนเองไม่ควรฉันด้วย ทั้งไม่ควรถวายแก่ภิกษุเหล่าอื่นด้วย. ภิกษุได้ภัตตาหารหรือของควรขบฉันแม้สิ่งใด ที่เป็นของค้างคืนมาจากตระกูลมิจฉาทิฐินั้น, ภัตตาหารเป็นต้นแม้นั้น ไม่ควรฉัน เพราะว่า ตระกูลเหล่านั้น ย่อมถวายแม้วัตถุที่เขาไม่ได้เอาอะไรปิดไว้ ซึ่งมีงูและแมลงป่องเป็นต้นนอนทับอยู่ เป็นของที่จะต้องทิ้งเป็นธรรมดา, ภิกษุไม่ควรรับบิณฑบาตแม้ที่เปื้อนด้วยวัตถุ มีของหอมและขมิ้นเป็นต้นจากตระกูลมิจฉาทิฐินั้น. จริงอยู่ ตระกูลมิจฉาทิฐิเหล่านั้น ย่อมสำคัญซึ่งภัตตาหารอันตนเอาเช็ดถูที่มีโรคในร่างกายแล้วเก็บไว้ว่า เป็นของควรถวายแล.

[เรื่องภิกษุทดลองยาพิษ]

ในเรื่องทดลองยาพิษ มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุเมื่อจะทดลองจึงทดลองทั้ง ๒ อย่าง (ทดลองยาพิษและบุคคล) คือ ทดลองยาพิษ

ด้วยคิดว่า " ยาพิษขนานนี้ จะสามารถฆ่าบุคคลคนนี้ตายหรือไม่หนอ ? " หรือทดลองบุคคลด้วยคิดว่า " บุคคลคนนี้ ดื่มยาพิษขนานนี้แล้วจะพึงตายหรือไม่หนอ ? " เมื่อภิกษุให้ยาพิษด้วยความประสงค์จะทดลองแม้ทั้ง ๒ อย่าง เขาจะตายหรือไม่ก็ตาม เป็นถุลลัจจัย. แต่เมื่อภิกษุให้ยาพิษด้วยคิดอย่างนี้ว่า " ยาพิษขนานนี้ จงฆ่าบุคคลนี้ให้ตาย) หรือว่า " บุคคลคนนี้ ดื่มยาพิษขนานนี้แล้ว จงตาย " ดังนี้, ถ้าบุคคลนั้นตาย เป็นปาราชิก, ถ้าไม่ตาย เป็นถุลลัจจัย.

เรื่องการส่งศิลา ๓ เรื่อง ถัดจากเรื่องทดลองยาพิษนี้ไป และเรื่องก่ออิฐ เรื่องส่งมีด และเรื่องส่งกลอนอย่างละ ๓ เรื่อง มีเนื้อความชัดเจนทั้งนั้น. ก็ความแตกต่างแห่งอาบัติและอนาบัตินี้ หามีด้วยอำนาจแห่งศิลาเป็นต้นอย่างเดียวเท่านั้นไม่. แต่ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแม้แห่งวัตถุมีไม้พลอง ค้อน สิ่ว และฟืนเป็นต้นเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น วัตถุมีไม้พลอยเป็นต้นนั้น แม้มิได้มาในพระบาลี ก็พึงทราบโดยนัยที่มาแล้วนั่นเอง.

[เรื่องภิกษุผูกร่างร้าน]

ในเรื่องผูกร่างร้าน มีวินิจฉัยดังนี้ :- เตียงเหิน๑ฟ้า ซึ่งเป็นของที่พวกชนผูกไว้ เพื่อประโยชน์แก่การงาน มีเสตกรรม (ฉาบทาสีขาว) มาลากรรม (เขียนลายดอกไม้) และลดากรรม (เขียนลายเถาวัลย์) เป็นต้น เขาเรียกว่า " ร่างร้าน. " ในเรื่องผูกร่างร้านนั้น ภิกษุผู้มีความประสงค์จะให้ตาย กล่าวหมายเอาสถานที่ซึ่งภิกษุผู้ยืนอยู่แล้วจะพึง

๑. เตียงที่ผูกไว้บนอากาศ หรือขัดห้างที่เขาทำไว้บนต้นไม้สำหรับพักเพื่อดักยิงสัตว์ เรียกว่า เตียงเหินฟ้า หรือขัดห้าง.

พลัดตกลงกระทบตอ หรือจะพึงมรณภาพไป ในบ่อและเหวเป็นต้นว่า " อาวุโส ! คุณจงยืนผูกที่ตรงนี้. "

ก็บรรดาสถานที่เหล่านี้ ภิกษุบางรูป ย่อมกำหนดที่ข้างบนไว้ด้วยคิดว่า " เขาจักพลัดตกจากที่นี่ตาย " บางรูป ย่อมกำหนดที่ข้างล่างไว้ด้วยคิดว่า " เขาจักพลัดตกตายจากที่นี้ " บางรูป ย่อมกำหนดที่แม้ทั้ง ๒ แห่ง ด้วยคิดว่า " เขาจักพลัดตกตายจากที่นี้ แล้วตายในที่นี้. " บรรดาสถานที่ที่ภิกษุกำหนดไว้นั้น ผู้ใดไม่พลัดตกไปจากที่ที่ภิกษุกำหนดข้างบน พลัดตกไปจากที่อื่นก็ดี, ไม่พลัดตกไปในที่ภิกษุกำหนดไว้ข้างล่าง พลัดตกไปในที่อื่นก็ดี. พลัดตกพลาดไปในบรรดาที่กำหนดไว้ทั้ง ๒ แห่ง แห่งใดแห่งหนึ่งก็ดี, เมื่อผู้นั้นตาย ชื่อว่าไม่เป็นอาบัติเพราะมีความลักลั่น. แม้ในเรื่องมุงวิหารก็นัยนี้.

[เรื่องภิกษุโจนลงเหวทับช่างสานตาย]

ในเรื่องภิกษุกระสัน มีวินิจฉัยดังนี้ :- ได้ยินว่า ภิกษุนั้นเห็นความฟุ้งขึ้นแห่งอกุศลวิตกทั้งหลาย มีกามวิตกเป็นต้น เมื่อไม่อาจห้ามได้ทั้งไม่ยินดีในพระศาสนา จึงเป็นผู้มุ่งหน้าไปเพื่อเป็นคฤหัสถ์ แต่ภายหลังคิดได้ว่า " เราจักตาย ตราบเท่าที่เรายังไม่เสียศีล. " คราวนั้นเธอจึงขึ้นภูเขานั้น แล้วโจนลงไปในเหว ทับช่างสานคนใดคนหนึ่งตาย.

บทว่า **วิลิวการํ** แปลว่า ช่างสานไม้ไผ่.

หลายบทว่า **น จ ภิกฺขเว อตฺตานํ ปาเตตพฺพํ**ความว่า ตนอันภิกษุไม่พึงให้ตกลงไป. ก็บทว่า **" อตฺตานํ "** นั่น พระผู้มีพระ-ภาคเจ้าตรัสด้วยวิภัตติเปลี่ยนแปลงไป. แต่ในอธิการว่าด้วยการยังตนให้

ตกไปนี้ ภิกษุไม่ควรยังตนให้ตกไปอย่างเดียวก็หาไม่, ถึงบุคคลอื่นก็ไม่ควรฆ่าด้วยความพยายามอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่สุดแม้ด้วยการอดอาหาร. จริงอยู่ แม้ภิกษุใด อาพาธ มีความประสงค์จะตาย เมื่อเภสัชและผู้อุปัฏฐากมีอยู่ ก็ตัดอาหารเสีย, ภิกษุต้องทุกกฏทีเดียว. ส่วนภิกษุใดอาพาธหนักเป็นเครื่องผูกพันอยู่นาน (ต้องรักษาพยาบาลอยู่นาน) ภิกษุทั้งหลาย ผู้อุปัฏฐากอยู่ ย่อมลำบาก เกลียดชัง คืออึดอัดอยู่ ด้วยคิดว่า " เมื่อไรหนอ ? พวกเราจักพ้นจากภิกษุอาพาธ. " ถ้าภิกษุนั้น คิดว่า " อัตภาพนี้ แม้ถูกประคับประคองไว้ก็ไม่ดำรงอยู่, และภิกษุทั้งหลายก็ลำบาก " แล้วตัดอาหารเสีย ไม่เสพเภสัช. ข้อที่เธอตัดอาหารเสียนั้นย่อมควร. ส่วนภิกษุใดคิดว่า " โรคนี้ร้ายแรง. อายุสังขาร ย่อมไม่ดำรงอยู่, และการบรรลุคุณวิเศษของเรานี้ ย่อมปรากฏ เหมือนอยู่ในเงื้อมมือแล้ว " จึงตัดอาหารเสีย; ข้อที่เธอตัดอาหารเสียนั้น ย่อมควรเหมือนกัน. แม้เมื่อภิกษุผู้ไม่อาพาธ เกิดความสังเวชขึ้นแล้ว ตัดอาหารเสียด้วยหัวข้อกรรมฐาน เพราะคิดได้ว่า " ชื่อว่าการแสวงหาอาหารเป็นที่เนิ่นช้า. เราจักตามประกอบกรรมฐานเท่านั้น " ดังนี้, ข้อที่เธอตัดอาหารเสียนั้น ย่อมควร ภิกษุพยากรณ์การบรรลุคุณวิเศษ แล้วตัดอาหารเสีย; ข้อนั้น ย่อมไม่ควร. แต่จะบอกแก่ลัชชีภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสภาคกันควรอยู่.

[เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์กลิ้งศิลาเล่นทับคนเลี้ยงโคตาย]

ในเรื่องศิลา มีวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **ทวาย** แปลว่า ด้วยการเล่น คือด้วยการหัวเราะ, อธิบายว่า " ด้วยการเล่นคะนอง. " ที่ชื่อว่า **ศิลา** ได้แก่ก้อนหิน. และไม่ใช่แต่หินอย่างเดียว ถึงท่อนไม้หรือก้อนอิฐ

อย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ภิกษุจะใช้มือหรือเครื่องยนต์กลิ้ง ย่อมไม่ควร. พวกภิกษุพากันหัวเราะเสสรวลกลิ้งอยู่ก็ดี ยกขึ้นอยู่ก็ดี ซึ่งวัตถุมีหินเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่พระเจดีย์เป็นต้น, จัดเป็นคราวทำการงาน; เพราะเหตุนั้น กิจมีการกลิ้งเป็นต้น จึงควร พวกภิกษุ เมื่อจะทำนวกรรมแม้อย่างอื่นเช่นนี้ หรือจะชักสิ่งของ ยกต้นไม้หรือท่อนไม้สำหรับชักขึ้นแล้ว กลิ้งไป, ข้อนั้น ย่อมควร. ในเวลาทำภัตกิจเป็นต้น ภิกษุขว้างท่อนไม้หรือกระเบื้องถ้วยไปไล่ฝูงกา และเหล่าสุนัขให้หนีไป; ข้อนั้นย่อมควร.

เรื่องทั้งหลายมีเรื่องนั่งตัวเป็นต้น มีเนื้อความชัดเจนทั้งหมดแล้วแล. อนึ่ง ในวิสัยแห่งเรื่องนั่งตัวเป็นต้นนี้ อันภิกษุไม่ควรทำคิลานุ-ปัฏฐาก ด้วยคิดว่า " เรามีความรังเกียจ " ทุกอย่าง พึงเข้าไปกำหนดกำลังหรือไม่มีกำลัง ความชอบใจและความสบายของภิกษุอาพาธ แล้วทำโดยความเป็นผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล.

[เรื่องภิกษุทำยาให้หญิงมีครรภ์กับชู้ตกไปเป็นต้น]

ในเรื่องหญิงมีครรภ์กับชู้มีวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **ปวุฏฺฐปติกา** แปลว่า หญิงผู้มีสามีหย่าร้างไปนานแล้ว. บทว่า **คพฺภปาตนํ** ได้แก่เภสัชเช่นกับขนานที่หญิงบริโภคแล้ว เป็นเหตุให้ครรภ์ตกไป. เรื่องหญิงร่วมผัว ๒ คน มีเนื้อความชัดเจนแล้วแล.

ในเรื่องรีดลูก มีวินิจฉัยดังนี้ :- หญิงมีครรภ์นั้น เมื่อภิกษุบอกว่า " จงรีดให้ตกไปเองเถิด " วานให้ผู้อื่นรีด ทำให้ตกไป; เป็นผิดความมุ่งหมาย. แม้เมื่อภิกษุบอกว่า " จงวานผู้อื่นรีดทำให้ตกไปเถิด " แต่นางรีดทำให้ตกไปเสียเอง; เป็นผิดความมุ่งหมายเหมือนกัน. ชื่อว่า

ปริยาย ในมนุสสวิคคหะ ย่อมไม่มี; เพราะเหตุนั้น เมื่อภิกษุพูดว่า " ขึ้นชื่อว่าครรภ์ถูกรีดแล้ว จะตกไปเอง, " หญิงมีครรภ์นั้น จงรีดเอง หรือจงวานให้ผู้อื่นรีดให้ตกไปก็ตาม, ไม่มีความลักลั่น เป็นปาราชิก ทีเดียว แม้ในเรื่องนาบครรภ์ให้ร้อนก็นัยนี้เหมือนกัน.

[เรื่องภิกษุทำยาให้หญิงหมันมีบุตรตาย]

ในเรื่องหญิงหมัน มีวินิจฉัยดังนี้ :- หญิงผู้ไม่ตั้งครรภ์ ชื่อว่า หญิงหมัน. ธรรมดาหญิงไม่ตั้งครรภ์ ย่อมไม่มี, แต่ว่าครรภ์แม้ที่หญิง ตนใดตั้งขึ้นแล้ว ไม่ดำรงอยู่, ข้อนี้ ท่านกล่าวหมายเอาหญิงนั้น. ได้ ยินว่า ในคราวมีระดู หญิงทุกจำพวก ย่อมตั้งครรภ์, แต่กุศลวิบากมา ประจวบเข้า แก่พวกสัตว์ผู้เกิดในท้องของหญิงที่เรียกกันว่า " เป็นหมัน " นี้. สัตว์เหล่านั้น ถือปฏิสนธิมาด้วยกุศลวิบากเพียงเล็กน้อย ถูกอกุศล-วิบากครอบงำ จึงพินาศไป. จริงอยู่ ในขณะปฏิสนธิใหม่ ๆ นั่นเอง ครรภ์ตั้งอยู่ไม่ได้ ด้วยอาการ ๒ อย่าง คือด้วยลมหรือสัตว์เล็ก ๆ เพราะ กรรมานุภาพ ลมพัด (ครรภ์) ให้แห้งแล้ว ทำให้อันตรธานไป. สัตว์เล็ก ๆ ทั้งหลาย กัดกิน (ครรภ์ ทำให้อันตรธานไป.) แต่เมื่อ แพทย์ประกอบเภสัช เพื่อกำจัดลมและพวกสัตว์เล็กนั้นแล้ว ครรภ์พึง ตั้งอยู่ได้. ภิกษุนั้น ไม่ได้ปรุงเภสัชขนานนั้น ได้ให้เภสัชที่ร้ายแรง ขนานอื่น. นางได้ตายไป เพราะเภสัชขนานนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงบัญญัติทุกกฏไว้ เพราะภิกษุปรุงเภสัช. แม้ในเรื่องที่ ๒ ก็นัยนี้ เหมือนกัน.

[ภิกษุไม่ควรทำยาแก่ชนอื่น แต่ควรทำให้สหธรรมิกทั้ง ๕]

เพราะฉะนั้น ภิกษุไม่ควรทำเภสัชแก่ชนอื่นผู้มาแล้ว ๆ. เมื่อทำต้องทุกกฏ. แต่ควรทำให้แก่สหธรรมิกทั้ง ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี. จริงอยู่ สหธรรมิกทั้ง ๕ เหล่านั้นเป็นผู้มีศีล ศรัทธาและปัญญาเสมอกัน ทั้งประกอบในไตรสิกขาด้วย ภิกษุจะไม่ทำเภสัชให้ย่อมไม่ได้. และเมื่อจะทำ ถ้าสิ่งของของสหธรรมิกเหล่านั้นมีอยู่, พึงถือเอาสิ่งของของสหธรรมิกเหล่านั้น ปรุงให้. ถ้าไม่มี, ควรเอาของของตนทำให้ ถ้าแม้ของของตนก็ไม่มี พึงแสวงหาด้วยภิกขาจารวัตร หรือจากที่แห่งญาติและคนปวารณา (ของตน). เมื่อไม่ได้ ควรนำสิ่งของมาทำให้ แม้ด้วยการไม่ทำวิญญัติ (คือขอในที่ที่เขาไม่ได้ทำปวารณาไว้) เพื่อประโยชน์แก่คนไข้. ควรทำยาให้แก่คน ๕ จำพวก แม้อื่นอีก คือ มารดา ๑ บิดา ๑ คนบำรุงมารดาบิดานั้น ๑ ไวยาวัจกรของตน ๑ คนปัณฑุปลาส ๑. คนผู้ที่ชื่อว่าปัณฑุปลาส ได้แก่ คนผู้เพ่งบรรพชายังอยู่ในวิหารตลอดเวลาที่ยังตระเตรียมบาตรและจีวร. บรรดาชน ๕ จำพวกเหล่านั้น ถ้ามารดาและบิดาเป็นใหญ่ ไม่หวังตอบแทนไซร้, จะไม่ทำให้ ก็ควร. เมื่อท่านทั้ง ๒ หวังเภสัช ควรให้เภสัช. แทนอยู่, จะไม่ทำ ไม่ควร. เมื่อท่านทั้ง ๒ หวังเภสัช ควรให้เภสัช. เมื่อท่านทั้ง ๒ ไม่รู้วิธีประกอบยา ควรประกอบยาให้. ควรแสวงหาเภสัชเพื่อประโยชน์แก่ชน ๕ จำพวก มีมารดาเป็นต้นแม้ทั้งหมด โดยนัยดังที่กล่าวแล้วในสหธรรมิกานั่นแล. ก็ถ้าภิกษุนำมารดาปรนนิบัติอยู่ในวิหาร, อย่าถูกต้อง พึงบริกรรมทุกอย่าง. พึงให้ของเคี้ยวของบริโภคด้วยมือตนเอง. ส่วนบิดาพึงบำรุงทำกิจทั้งหลายมีการให้อาบน้ำและการนวดเป็นต้น

ด้วยมือตนเอง เหมือนอย่างสามเณรฉะนั้น. ชนเหล่าใดย่อมบำรุง ประคับประคองมารดาและบิดา, ภิกษุควรทำเภสัชแม้แก่ชนเหล่านั้น อย่างนั้นเหมือนกัน. คนผู้ที่ชื่อว่า ไวยาจักร ได้แก่ ผู้รับเอาค่าจ้างแล้วตัดฟืนในป่า หรือทำการงานอะไร ๆ อย่างอื่น. เมื่อเกิดเป็นโรคขึ้นแก่เขา ภิกษุควรทำเภสัชให้จนกว่าพวกญาติจะพบเห็น. ส่วนผู้ใดเป็นเพียงคนอาศัยภิกษุ ทำการงานทุกอย่าง, ภิกษุควรทำเภสัชให้แก่คนคนนั้นเหมือนกัน. แม้ในปัณฑุปลาส ก็ควรปฏิบัติเหมือนในสามเณรฉะนั้น.

[ภิกษุควรทำยาให้คน ๑๐ จำพวก]

ภิกษุควรทำยาให้แก่ชน ๑๐ จำพวก แม้อื่นอีก คือ พี่ชาย ๑ น้องชาย ๑ พี่หญิง ๑ น้องหญิง ๑ น้าหญิง ๑ ป้า ๑ อาชาย ๑ ลุง ๑ อาหญิง ๑ น้าชาย ๑. ก็เมื่อจะทำให้แก่ชนมีพี่ชายเป็นต้นนั้นแม้ทั้งหมด ควรเอาเภสัชอันเป็นของของคนเหล่านั้นนั่นแล ปรุงให้อย่างเดียว. แต่ถ้าสิ่งของของชนเหล่านั้น ไม่เพียงพอ และชนเหล่านั้นก็ขอร้องอยู่ว่า " ท่านขอรับ ! โปรดให้พวกกระผมเถิด พวกกระผมจักถวายคืนแก่พระคุณท่าน, " ควรให้เป็นของยืม. ถึงหากพวกเขาไม่ขอร้อง, ภิกษุควรพูดว่า " อาตมา มีเภสัชอยู่. พวกท่านจงถือเอาเป็นของยืมเถิด " หรือควรทำความผูกใจไว้ว่า " สิ่งของของชนเหล่านั้นจักมีเมื่อใด เขาจักให้เมื่อนั้น " ดังนี้ แล้วพึงให้ไป. ถ้าเขาคืนให้ ควรรับเอา. ถ้าไม่คืนให้ไม่ควรทวง. เว้นญาติ ๑๐ จำพวกเหล่านั้นเสีย ไม่ควรให้เภสัชแก่ชนเหล่าอื่น. ก็เมื่อภิกษุใช้ให้ญาตินำจตุปัจจัยมาตราบเท่าจนถึง ๗ ชั่วเครือสกุล โดยสืบ ๆ กันมาแห่งบุตรของญาติ ๑๐ จำพวก มีพี่ชายเป็นต้น

เหล่านั้น ไม่เป็นการทำวิญญัติ เมื่อทำเภสัช (แก่ชนเหล่านั้น) ก็ไม่เป็นเวชกรรม หรือไม่เป็นอาบัติ เพราะประทุษร้ายสกุล. ถ้าพี่สะใภ้ น้องสะใภ้ หรือพี่เขย น้องเขย เป็นไข้, ถ้าเขาเป็นญาติ, จะทำเภสัชแก่ญาติแม้เหล่านั้น ก็ควร. ถ้าเขามิใช่ญาติ พึงทำให้แก่พี่ชาย และพี่หญิงด้วยสั่งว่า " จงให้ในที่ปฏิบัติของพวกท่าน. " อีกอย่างหนึ่ง พึงทำให้แก่บุตรของเขา ด้วยสั่งว่า " จงให้แก่มารดาและบิดาของพวกเจ้าเถิด. " พึงทราบวินิจฉัยในบททั้งปวงโดยอุบายนี้. อันภิกษุเมื่อจะใช้สามเณรทั้งหลาย ให้นำเภสัชมาจากป่า เพื่อประโยชน์แก่พี่สะใภ้ น้องสะใภ้เป็นต้นเหล่านั้น ควรใช้พวกสามเณรที่เป็นญาติให้นำมา หรือพึงให้นำมาเพื่อประโยชน์แก่ตนแล้วจึงให้ไป. แม้พวกสามเณรผู้ไม่ใช่ญาติเหล่านั้นก็ควรนำมาด้วยหัวข้อวัตรว่า " พวกเราจะนำมาถวายพระอุปัชฌายะ. " โยมมารดาและบิดาของพระอุปัชฌายะ เป็นไข้ มายังวิหาร. และพระอุปัชฌายะหลีกไปสู่ทิศเสีย. สัทธิวิหาริก ควรให้เภสัชอันเป็นของของพระอุปัชฌายะ. ถ้าไม่มี, ควรบริจาคเภสัชของตน ถวายพระอุปัชฌายะให้ไป. แม้เมื่อของของตน ก็ไม่มี ควรแสวงหาทำให้เป็นของของพระอุปัชฌายะแล้วให้ไป โดยนัยดังกล่าวแล้ว. ในโยมมารดาและบิดาของสัทธิวิหาริก แม้พระอุปัชฌายะ ก็ควรปฏิบัติเหมือนอย่างนั้นเหมือนกัน. ในอาจารย์และอันเตวาสิกก็นัยนี้.

[ภิกษุควรทำยาให้แก่คน ๕ จำพวก]

บุคคลแม้อื่นใด คือ คนจรมา ๑ โจร ๑ นักรบแพ้ ๑ ผู้เป็นใหญ่ ๑ คนที่พวกญาติสละเตรียมจะไป ๑ เป็นไข้เข้าไปสู่วิหาร. ภิกษุผู้ไม่หวัง

ตอบแทน ควรทำเภสัชแก่คนทั้งหมดนั้น. ตระกูลที่มีศรัทธา บำรุงด้วยปัจจัย ๔ ย่อมตั้งอยู่ในฐานเป็นมารดาและบิดาของภิกษุสงฆ์. ถ้าในตระกูลนั้น มีคนบางคนเป็นไข้, ชนทั้งหลายเรียนขอเพื่อประโยชน์แก่ผู้เป็นไข้นั้นว่า " ท่านขอรับ ! ขอพระคุณท่านทำเภสัชให้ด้วยความวิสาสะเถิด. " ไม่ควรให้ ทั้งไม่ควรทำเลย. ก็ถ้าพวกเขารู้สิ่งที่ควร เรียนถามอย่างนี้ว่า " ท่านขอรับ ! เขาปรุงเภสัชอะไรแก้โรคชื่อโน้น ? ภิกษุจะตอบว่า " เขาเอาสิ่งนี้และสิ่งนี้ ทำ (เภสัช) " ดังนี้ ก็ควร. ก็ภิกษุถูกคฤหัสถ์เรียนถามอย่างนี้ว่า " ท่านขอรับ ! มารดาของกระผมเป็นไข้ ขอได้โปรดบอกเภสัชด้วยเถิด " ดังนี้ ไม่ควรบอก. แต่ควรสนทนาถ้อยคำกะกันและกันว่า " อาวุโส ! ในโรคชนิดนี้ของภิกษุชื่อโน้น เขาปรุงเภสัชอะไรแก้ ? " ภิกษุทั้งหลายเรียนว่า " เขาเอาสิ่งนี้และนี้ปรุงเภสัช ขอรับ ! " ฝ่ายชาวบ้าน ฟังคำสนทนานั้นแล้ว ย่อมปรุงเภสัชแก่มารดา; ข้อที่ภิกษุสนทนากันนั้น ย่อมสมควร.

[เรื่องพระมหาปทุมเถระสนทนาเรื่องยาแก้โรค]

ได้ยินว่า แม้พระมหาปทุมเถระ เมื่อพระเทวีของพระเจ้าวสภะเกิดประชวรพระโรคขึ้น ก็ถูกนางนักสนมคนหนึ่งมาเรียนถาม ท่านก็ไม่พูดว่า " ไม่รู้ " ได้สนทนากับพวกภิกษุเหมือนอย่างที่กล่าวมาแล้วนั่นแล. ข้าราชบริพารฟังคำสนทนานั้นแล้ว ได้ปรุงเภสัชถวายแด่พระเทวีพระองค์นั้น. และเมื่อพระโรคสงบลงแล้ว ข้าราชบริพารได้บรรทุกผอบเภสัชให้เต็มพร้อมทั้งไตรจีวรและกหาปณะ ๓๐๐ นำไปวางไว้ใกล้เท้าของพระเถระ แล้วเรียนว่า " ท่านเจ้าข้า ! โปรดทำการบูชาด้วยดอกไม้เถิด. "

พระเถระคิดว่า " นี้ชื่อว่าเป็นส่วนของอาจารย์ " แล้วให้ไวยาวัจกรรับไว้ด้วยอำนาจเป็นของกับปิยะ ได้ทำการบูชาด้วยดอกไม้แล้ว. ภิกษุควรปฏิบัติในเภสัชอย่างนี้ก่อน.

[เรื่องสวดพระปริตร]

ก็ในพระปริตร มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุถูกชาวบ้านอาราธนาว่า " โปรดทำพระปริตรแก่คนไข้เถิด ขอรับ ! " ดังนี้ ไม่ควรทำ. แต่เมื่อเขาอาราธนาว่า " โปรดสวดเถิด. " ควรทำ. ถ้าแม้ภิกษุนั้น มีความวิตกว่า " ธรรมดามนุษย์ทั้งหลาย ย่อมไม่รู้, เมื่อเราไม่ทำ จักเป็นผู้เดือดร้อน " ดังนี้. ก็ควรทำ. ส่วนภิกษุถูกอาราธนาว่า " โปรดทำน้ำพระปริตร เส้นด้ายพระปริตรให้เถิด " ควรเอามือ (ของตน) กวนน้ำลูบคลำเส้นด้าย ของมนุษย์เหล่านั้นนั่นแลให้ไป. ถ้าภิกษุให้น้ำจากวิหารหรือเส้นด้ายซึ่งเป็นของของตน เป็นทุกกฏ. พวกชาวบ้านนั่งถือน้ำและเส้นด้าย กล่าวอยู่ว่า " ขอนิมนต์สวดพระปริตร " ดังนี้ ควรทำ. ถ้าเขาไม่รู้ ควรบอกให้. พวกชาวบ้านกรวจน้ำทักษิโณทก[๑]ลง และวางเส้นด้ายไว้ใกล้เท้าทั้งหลายของพวกภิกษุผู้นั่งอยู่แล้ว ก็ไป ด้วยเรียนว่า " ขอนิมนต์ทำพระปริตรสวดพระปริตรเถิด " ดังนี้. ภิกษุไม่พึงชักเท้าออก. เพราะว่าพวกชาวบ้านจะเป็นผู้มีความเดือดร้อน. พวกชาวบ้านส่งคนไปยังวิหาร เพื่อประโยชน์แก่คนไข้ภายในบ้าน ด้วยสั่งว่า " ขอภิกษุทั้งหลาย โปรดสวดพระปริตร " ดังนี้. ภิกษุควรสวด. เมื่อโรคหรือความจัญไรเกิดขึ้นในพระราชมณเฑียรเป็นต้น ภายในบ้าน อิสรชนมีกษัตริย์เป็นต้น รับสั่งให้อาราธนาภิกษุมาแล้ว นิมนต์ให้สวด (พระ

๑. อุทกนฺติ ทกฺขิโณทกํ. บทว่า อุทกํ ได้แก่ น้ำทักษิโณทก. สารตฺถทีปนี ๒/๔๒๗.

ปริตรเป็นต้น). ภิกษุพึงสวดพระสูตรทั้งหลาย มีอาฏานาฏิยสูตรเป็นต้น. แม้เมื่อพวกชาวบ้านส่งคนไปนิมนต์ว่า " ขอภิกษุทั้งหลายจงมาให้สิกขาบท แสดงธรรมแก่คนไข้เถิด " หรือว่า " จงมนให้สิกขาบท แสดงธรรมที่พระราชวังหลวง หรือที่เรือนของอำมาตย์เถิด " ดังนี้ ภิกษุควรไปให้สิกขาบท ควรกล่าวธรรม. พวกชาวบ้านนิมนต์ว่า " ขอภิกษุทั้งหลายจงมาเพื่อเป็นบริวาร (เพื่อน) ของคนตาย, " ไม่ควรไป. ภิกษุจะไปด้วยมุ่งกรรมฐานเป็นหลักว่า " เราจักกลับได้มรณสติ เพราะเห็นกระดูกในป่าช้า และเพราะเห็นอสุภ " ดังนี้ ควรอยู่. ภิกษุควรปฏิบัติในปริตร ดังพรรณนามาฉะนี้.

[ว่าด้วยเรื่องอนากัฏฐบิณฑบาต]

ส่วนในบิณฑบาต มีวินิจฉัยดังนี้ :- ถามว่า " อนามัฏฐบิณฑบาตควรให้แก่ใคร ไม่ควรให้แก่ใคร ? " แก้ว่า " ควรให้แก่มารดาและบิดาก่อน. ก็หากว่า บิณฑบาตนั้น จะเป็นของมีราคาตั้งกหาปณะ ก็ไม่จัดว่าเป็นการศรัทธาไทยให้ตกไป. ควรให้แม้แก่คนเหล่านี้ คือ พวกคนบำรุงมารดาบิดา ไวยาวัจกร คนปัณฑุปลาส. บรรดาคนเหล่านั้น สำหรับคนปัณฑุปลาส จะใส่ในภาชนะให้ ก็ควร. เว้นคนปัณฑุปลาสนั้นเสีย จะใส่ในภาชนะให้แก่คฤหัสถ์เหล่าอื่นแม้เป็นมารดาบิดา ก็ไม่ควร. เพราะว่าเครื่องบริโภคของบรรพชิตตั้งอยู่ในฐานเป็นเจดีย์ของพวกคฤหัสถ์. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าอนามัฏฐบิณฑบาตนี้ พึงให้แก่โจรผู้ลือชื่อบ้าง ทั้งแก่อิสรชนบ้าง ผู้มาถึงเข้า. เพราะเหตุไร ? เพราเหตุว่าชนเหล่านั้นแม้เมื่อไม่ให้ ก็โกรธว่า " ไม่ให้ " แม้เมื่อจับต้องให้ ก็

โกรธว่า " ให้ของเป็นเดน. " ชนเหล่านั้น โกรธแล้ว ย่อมปลงจากชีวิตเสียบ้าง ย่อมทำอันตรายแก่พระศาสนาบ้าง. ก็ในข้อนี้ พึงแสดงเรื่องพระเจ้าโจรนาคผู้เที่ยวปรารถนาราชสมบัติ (เป็นอุทาหรณ์). ภิกษุควรปฏิบัติในบิณฑบาต ดังพรรณนามาฉะนี้.

[ว่าด้วยเรื่องปฏิสันถาร]

ส่วนในปฏิสันถาร มีวินิจฉัยดังนี้ :- ถามว่า " ปฏิสันถารควรทำแก่ใคร ไม่ควรทำแก่ใคร. แก้ว่า " ชื่อว่าปฏิสันถาร อันภิกษุควรทำทั้งนั้น แก่ผู้ใดผู้หนึ่งที่มาถึงวิหาร จะเป็นคนจรมา คนเข็ญใจ เป็นโจรหรือเป็นอิสรชนก็ตาม. " ถามว่า " พึงทำอย่างไร. " แก้ว่า " เห็นอาคันตุกะหมดเสบียงลง มาถึงวิหาร พึงให้น้ำดื่มก่อน ด้วยกล่าวว่า " เชิญดื่มน้ำเถิด. " พึงให้น้ำมันมาเท้า. อาคันตุกะมาในกาล พึงให้ข้าวยาคูและภัต. อาคันตุกะมาในเวลาวิกาล ถ้าข้าวสารมี พึงให้ข้าวสาร. ไม่ควรพูดว่า ' ท่านมาถึงในคราวมิใช่เวลา, จงไปเสีย. ' พึงให้ที่นอน. ไม่หวังความตอบแทนเลย ควรทำกิจทุกอย่าง. ไม่ควรให้ความคิดเกิดขึ้นว่า ' ธรรมดามนุษย์ผู้ให้ปัจจัย ๔, เมื่อเราทำการสงเคราะห์อยู่อย่างนี้ จักเลื่อมใสทำอุปการะบ่อย ๆ. " ถึงแม้วัตถุของสงฆ์ ก็ควรให้แก่พวกโจรได้. และเพื่อแสดงอานิสงส์ปฏิสันถาร พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวเรื่องไว้หลายเรื่อง ในมหาอรรถกถา โดยพิสดาร มีอาทิอย่างนี้ คือ เรื่องพระเจ้าโจรนาค เรื่องพระเจ้ามหานาคผู้เสด็จไปชมพูทวีปพร้อมกับพระราชภาดา เรื่องอำมาตย์ ๔ นาย ในรัชสมัยแห่งพระเจ้าปิตุราช เรื่องอภัยโจร.

[เรื่องพระอภัยเถระทำปฏิสันถารกับอภัยโจร]

บรรดาเรื่องเหล่านั้น จะแสดงเรื่องหนึ่งดังต่อไปนี้ :- ดังได้สดับมา ในเกาะสิงหล โจรชื่ออภัย มีบริวารประมาณ ๕๐๐ คน ตั้งค่ายอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง ทำประชาชนให้อพยพไปตลอด (ที่มีประมาณ) ๓ โยชน์ โดยรอบ. ชาวเมืองอนุราธบุรี ข้ามแม่น้ำกทัมพนทีไม่ได้. ในทางไป เจติยคิรีวิหาร ขาดการสัญจรไปมาของประชาชน. ต่อมาวันหนึ่ง โจร ได้ไปด้วยหมายใจว่า " จักปล้นเจติยคิรียวิหาร. " พวกคนวัดเห็นจึงบอกแก่ พระทีฆภาณกอภัยเถระ.

พระเถระถามว่า " เนยใสและน้ำอ้อยเป็นต้น มีไหม ! "

พวกคนวัด. มี ขอรับ !

พระเถระ. พวกท่านจงให้แก่พวกโจร.

พระเถระ. ข้าวสาร มีไหม ?

พวกคนวัด. มี ขอรับ ! ข้าวสาร ผักดอง และโครส ที่เข้านำ มาเพื่อประโยชน์แก่สงฆ์.

พระเถระ. พวกท่านจงจัดภัตให้แก่พวกโจร

พวกคนวัด ทำตามพระเถระสั่งแล้ว. พวกโจรบริโภคภัตแล้ว จึงถามว่า " ใครทำการต้อนรับ ! "

พวกคนวัด. พระอภัยเถระผู้เป็นเจ้าของพวกเรา.

พวกโจรไปยังสำนักของพระเถระ ไหว้แล้ว กราบเรียนว่า " พวกกระผมมาด้วยหมายใจว่า ' จักปล้นเอาของสงฆ์และของเจดีย์ ' แต่ กลับเลื่อมใสด้วยปฏิสันถารนี้ของพวกท่าน, ตั้งแต่วันนี้ไป การรักษาที่ ชอบธรรมในพระวิหาร จงเป็นหน้าที่ของพวกกระผม, พวกชาวเมืองจง

มาถวายทาน จงไหว้พระเจดีย์เถิด." และตั้งแต่วันนั้นมา เมื่อชาวเมือง มาถวายทาน พวกโจรก็ไปต้อนรับถึงริมฝั่งแม่น้ำทีเดียว คอยรักษานำไป พระวิหาร; เมื่อพวกชาวเมืองกำลังถวายทานอยู่แม้ในพระวิหาร ก็พากัน ยืนทำการรักษาอยู่. แม้ชาวเมืองเหล่านั้นก็ให้ภัตที่เหลือจากภิกษุทั้งหลาย ฉันแล้วแก่พวกโจร. แม้ในเวลากลับไป พวกโจรเหล่านั้น ก็ช่วยส่ง ชาวเมืองถึงริมฝั่งแม่น้ำแล้วจึงกลับ.

[พระเถระถูกพวกภิกษุโพนทะนา]

ต่อมาวันหนึ่ง เกิดคำค่อนขอดขึ้นในหมู่ภิกษุว่า " พระเถระได้ให้ ของ ๆ สงฆ์แก่พวกโจร เพราะถือว่าตัวเป็นใหญ่. " พระเถระสั่งให้ ทำการประชุม (สงฆ์) แล้ว กล่าวว่า " พวกโจรพากันมา ด้วยหมาย ใจว่า ' จักปล้นเอาทรัพย์ค่าอาหารตามปกติของสงฆ์ และของเจดีย์; เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจึงได้ทำปฏิสันถารแก่พวกโจรเหล่านั้น ซึ่งมีประมาณ เท่านี้ ด้วยคิดเห็นว่า ' พวกโจรจักไม่ปล้นด้วยอาการอย่างนี้; พวกท่าน จงประมวลสิ่งของนั้นแม้ทั้งหมด รวมกันเข้าแล้วให้ตีราคา, จงประมวล สิ่งของที่พวกโจรไม่ปล้นไป ด้วยเหตุนั้นรวมกันเข้าแล้วให้ตีราคา (เทียบกันดู). " ทรัพย์ที่พระเถระให้ไปแม้ทั้งหมดจากทรัพย์ของสงฆ์นั้น มีราคาไม่เท่าเครื่องลาดอันวิจิตรด้วยรูปภาพอันงามผืนหนึ่ง ในเรือนพระ-เจดีย์. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า " ปฏิสันถารที่พระเถระทำแล้ว เป็นอันทำชอบแล้ว, ใคร ๆ ไม่ได้เพื่อจะโจทหรือเพื่อทำให้ท่านให้การ, ไม่มีสินใช้ หรืออวหาร. " ปฏิสันถารมีอานิสงส์มากอย่างนี้ ภิกษุผู้ บัณฑิต กำหนดดังกล่าวมานี้แล้ว ควรทำปฏิสันถาร ฉะนี้แล.

[เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์จี้ภิกษุสัตตรสวัคคีย์เป็นต้น]

ในเรื่องจี้ด้วยนิ้วมือ มีวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **อุตฺตสนฺโต** ได้แก่ ผู้เหน็ดเหนื่อย. บทว่า **อนสฺสาสโก** ได้แก่ ผู้หายใจออกไม่ทัน. ก็แล อาบัติที่จะพึงมีในเรื่องนี้ ทรงแสดงไว้แล้ว ในพวกขุททกสิกขาบท; เพราะเหตุนั้น จึงไม่ตรัสไว้ในสิกขาบทนี้.

ในเรื่องอันมีในลำดับแห่งเรื่องจี้ด้วยนิ้วมือนั้น มีวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **โอตฺถริตฺวา** แปลว่า เหยียบแล้ว. ได้สดับมาว่า ภิกษุรูปนั้น ล้มลง ถูกพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์เหล่านั้นฉุดลากไปอยู่. ภิกษุรูปหนึ่ง ขึ้นนั่งทับท้องเธอ. ภิกษุ ๑๕ รูปแม้ที่เหลือ ก็ช่วยกันทับลงไปที่แผ่นดิน จนตาย เหมือนหินฟ้าถล่มทับมฤคตายฉะนั้น. ก็เพราะภิกษุสัตตรสวัคคีย์ เหล่านั้น มีความประสงฆ์จะลงโทษ หามีความประสงค์จะฆ่าให้ตายไม่; ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ปรับเป็นปาราชิก.

[เรื่องภิกษุฆ่ายักษ์ต้องถุลลัจจัย]

ในเรื่องภิกษุหมอผี มีวินิจฉัยดังนี้ :- สองบทว่า **ยกฺขํ มาเรสิ** ความว่า พวกอาจารย์ผู้ขับไล่ภูตผี ต้องการจะปลดเปลื้องบุคคลผู้ถูก ยักษ์เข้าสิง จึงเรียกยักษ์ให้ออกมา แล้วพูดว่า " จงปล่อย, " ถ้ายักษ์ ไม่ปล่อย, อาจารย์หมอผี ก็เอาแป้งหรือดินเหนียว ทำเป็นรูปหุ่นแล้ว ตัดอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้นเสีย. อวัยวะใด ๆ ของรูปหุ่นนั้นขาดไป, อวัยวะนั้น ๆ ของยักษ์ ย่อมชื่อว่าเป็นอันหมอผีตัดแล้วเช่นกัน. เมื่อ ศีรษะ (ของรูปหุ่นนั้น) ถูกตัด แม้ยักษ์ก็ตาย. ภิกษุหมอผีแม้นั้น ได้ฆ่ายักษ์ตาย ด้วยวิธีดังกล่าวมานี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า

จึงปรับเป็นถุลลัจจัย. เป็นถุลลัจจัยแก่ภิกษุผู้ฆ่ายักษ์อย่างเดียวเท่านั้น ก็หาไม่. จริงอยู่ แม้ภิกษุใด พึงฆ่าท้าวสักกเทวราชตาย, ภิกษุแม้นั้น ก็ต้องถุลลัจจัยเหมือนกัน.

[เรื่องส่งภิกษุไปสู่ที่มีสัตว์ร้ายและยักษ์ดุ]

ในเรื่องยักษ์ดุร้าย มีวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **วาฬยกฺขวิหารํ** ความว่า (ส่งไป) สู่วิหารที่มียักษ์ดุร้ายอยู่, จริงอยู่ ภิกษุใด เมื่อไม่ทราบวิหารเห็นปานนั้น จึงได้ส่ง (ภิกษุบางรูป) ไป เพื่อต้องการให้พักอยู่อย่างเดียว, ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุใด มีความประสงค์จะให้ตาย จึงส่งไป, ภิกษุนั้นต้องปาราชิก ในเพราะภิกษุนอกนี้ตาย ต้องถุลลัจจัย เพราะไม่ตาย. บัณฑิตพึงทราบความต่างกันแห่งอาบัติและอนาบัติ แม้ของภิกษุผู้ส่ง (ภิกษุอีกรูปหนึ่ง) ไปสู่วิหารที่ดุร้าย ซึ่งมีพวกมฤคมีราชสีห์และเสือโคร่งที่ดุร้ายเป็นต้น หรือมีทีฆชาติทั้งหลายมีงูเหลือมและงูเห่าเป็นต้นอยู่อาศัย เหมือนอย่างภิกษุส่งภิกษุอีกรูปหนึ่งไปสู่วิหารที่ยักษ์ดุร้ายฉะนั้น.

นัยที่พ้นจากบาลี มีดังต่อไปนี้ :- บัณฑิตพึงทราบความต่างแห่งอาบัติและอนาบัติของภิกษุผู้ส่งแม้ยักษ์ที่ดุร้ายไปสู่สำนักของภิกษุ เหมือนอย่างภิกษุส่งภิกษุไปสู่วิหารที่มียักษ์ดุร้ายฉะนั้น. ในเรื่องทั้งหลายมีทางกันดารด้วยสัตว์ร้ายเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. จริงอยู่ ในเรื่องทางกันดารที่สัตว์ร้ายเป็นต้นนี้ มีเพียงใจความเฉพาะบทอย่างเดียวเท่านั้นเป็นชื่อ (ที่ต่างกัน) อย่างนี้คือ ทางกันดารที่มีพวกมฤคที่ดุร้าย หรือมีทีฆชาติอยู่ ชื่อวาฬกันดาร; ทางกันดาร ที่มีพวกโจรอยู่ ชื่อโจร-

กันดาร. อันธรรมดาว่า มนุสสวิคคหปาราชิกนี้ละเอียด ย่อมไม่พ้นด้วยปริยายกถา (กถาโดยทางอ้อม). เพราะฉะนั้น ภิกษุใด พึงกล่าวว่า " ผู้ใดตัดศีรษะของโจร ผู้นั่งอยู่ในโอกาสชื่อโน้นแล้วนำมา, ผู้นั้นย่อมได้สักการะวิเศษจากพระราชา " ดังนี้. ถ้ามีใคร ๆ ได้ฟังคำของภิกษุนั้นแล้วไปฆ่าโจรนั้นเสีย, ภิกษุนี้ย่อมเป็นปาราชิกแล.

[เรื่องสำคัญว่าเป็นภิกษุคู่เวรแน่จึงฆ่าเสีย]

ในคำมีอาทิว่า **" ตํ มญฺญมาโน "** มีวินิจฉัยดังนี้ :- ได้ยินว่าภิกษุนั้น ใคร่จะฆ่าภิกษุผู้มีเวรของตน จึงคิดว่า " การที่เราจะฆ่าภิกษุผู้คู่เวรนี้ในกลางวัน หนีไปโดยความปลอดภัย ไม่พึงเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย เราจักฆ่าภิกษุนั้นในกลางคืน, " ครั้งกำหนดไว้แล้ว มาในกลางคืน สำคัญว่าภิกษุผู้คู่เวรนั้นแน่ ในสถานที่ภิกษุมากรูปจำวัด จึงปลงภิกษุรูปนั้นนั่นเองจากชีวิต, อีกรูปหนึ่ง สำคัญว่าภิกษุผู้คู่เวรนั้นแน่ แต่ปลงภิกษุรูปอื่นจากชีวิต, อีกรูปหนึ่ง สำคัญว่าภิกษุอื่นแน่ ซึ่งเป็นสหายของภิกษุผู้คู่เวรนั้นนั่นเอง แต่ก็ปลงภิกษุผู้คู่เวรนั้นจากชีวิต, อีกรูปหนึ่ง สำคัญว่าภิกษุอื่นแน่ ซึ่งเป็นสหายของภิกษุผู้คู่เวรนั้นนั่นเอง แต่ก็ปลงภิกษุอื่น ซึ่งเป็นสหายของภิกษุผู้คู่เวรนั้นนั่นแลจากชีวิต; เป็นปาราชิกแก่เธอทั้งหมดเหมือนกัน.

[เรื่องผีเข้าสิงภิกษุ]

ในเรื่องของภิกษุผู้ถูกผีเข้าสิง มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุอีกรูปหนึ่งได้ให้การประหาร (แก่ภิกษุผู้ถูกผีเข้าสิงนั้น) ด้วยคิดว่า " จักขับไล่

ยักษ์ให้หนีไป." ภิกษุนอกนี้ คิดว่า "คราวนี้ ยักษ์นี้ ไม่สามารถจะทำพิรุธได้, เราจักฆ่ามันเสีย" ได้ให้การประหาร. และในเรื่องของภิกษุผู้ถูกผีเข้าสิงเรื่องแรกนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุ ผู้ไม่มีความประสงค์จะให้ตาย เพราะเหตุนั้น ด้วยพระพุทธดำรัสเพียงเท่านี้นั่นแล ภิกษุจึงไม่ควรให้การประหารแก่ภิกษุผู้ถูกผีสิง, แต่พึงเอาใบตาลหรือเส้นด้วยพระปริตรผูกไว้ที่มือหรือเท้า, พึงสวดพระปริตรทั้งหลาย มีรัตนสูตรเป็นต้น พึงทำธรรมกถาว่า "ท่านอย่าเบียดเบียนภิกษุผู้มีศีล" ดังนี้.

เรื่องพรรณนาสวรรค์เป็นต้น มีเนื้อความชัดเจนแล้ว. ก็คำที่จะพึงกล่าวในเรื่องพรรณนาสวรรค์เป็นต้นนี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วแล.

[เรื่องภิกษุตัดต้นไม้]

เรื่องตัดต้นไม้ ก็เช่นเดียวกับเรื่องผูกร่างร้าน. แต่มีความแปลกกันดังต่อไปนี้ :- ภิกษุใด แม้ถูกต้นไม้ล้มทับแล้ว ยังไม่มรณภาพ และเธอสามารถจะตัดต้นไม้ หรือขุดแผ่นดินแล้วออกไปโดยข้าง ๆ หนึ่งได้, และในมือของเธอก็มีมีดและจอบ๑อยู่, ภิกษุแม้นั้นควรสละชีวิตเสีย, และไม่ควรตัดต้นไม้ หรือไม่ควรขุดดิน. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่าภิกษุเมื่อทำอย่างนั้น ย่อมต้องปาจิตตีย์ ย่อมหักรานเสียซึ่งพุทธอาณา ย่อมไม่ทำศีลให้มีชีวิตเป็นที่สุด; เพราะเหตุนั้น ถึงแม้ชีวิตก็ควรสละเสีย แต่ไม่ควรสละศีล; ครั้นภิกษุคำนวณได้รอบคอบดังกล่าวมาแล้วนี้ ไม่พึงทำ (การตัดต้นไม้และขุดดิน) ด้วยอาการอย่างนี้. การตัดต้นไม้

๑. กุธารี ผึ่งถากไม้, ขวานโยน, จอบ.

หรือขุดดิน แล้วนำภิกษุนั้นออก ย่อมควรแก่ภิกษุรูปอื่น. ถ้าเธอจะพึงถูกเขากลิ้งต้นไม้ไปด้วยครกยนต์นำออก, ควรตัดเอาต้นไม้นั้นนั่นเองใช้เป็นครกแล. พระมหาสุมัตเถระกล่าวว่า " จะตัดเอาต้นไม้แม้อื่นก็ควร. " พระมหาปทุมเถระกล่าวว่า " ในการผูกพะอง (บันได) ช่วยคนแม้ผู้ตกลงไปในบ่อเป็นต้นให้ขึ้นได้ก็นัยนี้เหมือนกัน, ภิกษุไม่ควรตัดภูตคามทำพะองด้วยตนเอง. การทำ (พะอง) แล้วยกขึ้น ย่อมสมควรแก่ภิกษุเหล่าอื่น.

[เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์เผาป่า]

ในเรื่องเผาป่า มีวินิจฉัยดังนี้ :- สองบทว่า **ทายํ ลิมฺเปสุํ**[๑] ความว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ได้จุดไฟในป่า. ก็ในเรื่องเผาป่านี้ บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นปาราชิกเป็นต้น โดยสมควรแก่วัตถุแห่งปาราชิก อนันตริยกรรม ถุลลัจจัย และปาจิตตีย์ ด้วยอำนาจประโยคที่เจาะจงและไม่เจาะจง และความเป็นกองกุศล โดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อนนั่นแล. พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในสังเขปอรรถกถาว่า " ก็เมื่อภิกษุเผาด้วยคิดว่า ' หญ้าสดและไม้เจ้าป่าทั้งหลาย จงถูกไฟไหม้ ' เป็นปาจิตตีย์, เมื่อเผาด้วยคิดว่า ' เครื่องอุปกรณ์ไม้ทั้งหลาย จงพินาศไป ' เป็นทุกกฏ, เมื่อเผาแม้ด้วยความประสงค์จะเล่น ก็เป็นทุกกฏ. " เมื่อเผาด้วยคิดว่า " ไม้สดและไม้แห้งชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งมีอินทรีย์และไม่มีอินทรีย์ก็ตาม จงถูกไฟไหม้ " พึงทราบว่าเป็นปาราชิก ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ และทุกกฏด้วยอำนาจแห่งวัตถุ. ก็การจุดไฟรับและทำการป้องกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตไว้แล้ว. เพราะฉะนั้น การที่ภิกษุเห็นไปที่พวก

๑. บาลี เป็น อาลิมฺเปสุํ.

วนกรรมิกชนจุด หรือเกิดขึ้นเองในป่ากำลังลุกลามมา แล้วจุดไฟรับไฟซึ่งจะเป็นเหตุให้ไฟลุกลามมาบรรจบกันเข้าไหม้เชื้อหมดแล้วดับไปด้วยตั้งใจว่า " กระท่อมหญ้าทั้งหลาย จงอย่าพินาศ " ดังนี้ ย่อมควร. การที่ภิกษุจะทำแม้เครื่องป้องกัน คือการถากพื้นดิน หรือขุดคูไว้โดยรอบกระท่อมมุงหญ้า โดยประการที่ไฟซึ่งลุกลามมา ไม้ได้เชื้อแล้วจะดับไปเอง ก็ควร. และเมื่อไฟลุกลามขึ้นแล้วเท่านั้น จึงควรทำกิจมีจุดไฟรับเป็นต้นทั้งหมดนั้น. เมื่อไฟยังไม่ลุกลามขึ้น พึงใช้อนุปสัมบันให้ทำด้วยกัปปิยโวหาร. และเมื่อจะให้ดับด้วยน้ำ ควรใช้น้ำที่ไม่มีตัวสัตว์เท่านั้นรด.

[เรื่องภิกษุสั่งนายเพชฌฆาตให้ประหารหนเดียว]

ในเรื่องตะแลงแกง มีวินิจฉัยดังนี้ :- เป็นปาราชิก เพราะว่าสั่งประหารครั้งเดียว ฉันใด, แม้ในคำสั่งเป็นต้นว่า **" ทฺวีหิ " ปหาเรหิ "** ก็พึงทราบว่า เป็นปาราชิก ฉะนั้น. ก็เมื่อภิกษุสั่งว่า **" ทฺวีหิ "** ดังนี้ แม้เมื่อนักโทษถูกนายเพชฌฆาตฆ่าตาย ด้วยการประหารครั้งเดียวชื่อว่าเป็นปาราชิก เพราะหยั่งลงสู่เขตแล้วนั่นเอง. แต่เมื่อนักโทษถูกนายเพชฌฆาตฆ่าตาย ด้วยการประหาร ๓ ครั้ง เป็นผิดที่หมาย. เมื่อถูกฆ่าตาย ในเขตตามที่กำหนดไว้ หรือในร่วมในที่กำหนดไว้ ย่อมไม่ผิดที่หมาย ด้วยประการฉะนี้. แต่ (เมื่อถูกฆ่าตาย) ในเมื่อล่วงเลยที่กำหนดไว้ ย่อมลักลั่น ในที่ทุกแห่ง, ภิกษุผู้สั่งย่อมพ้น, เพชฌฆาตผู้ฆ่าเท่านั้น มีโทษ. เหมือนอย่างว่านัยที่กล่าวไว้แล้วในการประหารหลายครั้ง เป็นฉันใด ข้อนี้ก็ฉันนั้น บัณฑิตพึงทราบว่า " เมื่อภิกษุสั่งว่า

' แม้บรรดาบุรุษทั้งหลาย บุรุษนายหนึ่ง จงฆ่าบุคคลคนหนึ่งให้ตาย ' ดังนี้. เมื่อบุคคลนั้น ถูกบุรุษนายหนึ่งนั่นเอง ฆ่าตาย ภิกษุต้องปาราชิก, เมื่อบุคคลนั้น ถูกบุรุษสองนายฆ่าตาย เป็นผิดสังเกต, เมื่อภิกษุสั่งว่า ' บุรุษสองคน จงพากันฆ่าบุรุษคนหนึ่งให้ตาย ' ดังนี้ เมื่อบุคคลนั้นถูก บุรุษนายหนึ่ง หรือสองนายฆ่าตาย ภิกษุต้องปาราชิก, เมื่อถูกบุรุษสาม นายฆ่าตาย เป็นผิดสังเกต. " เมื่อมีผู้ถาม กล่าวว่า " ภิกษุรูปหนึ่ง เอาดาบตัดศีรษะของบุรุษผู้วิ่งไปโดยเร็วในสนามรบขาด, ตัวกพันธ์ไม่มี ศีรษะ ย่อมวิ่งพล่านไป, ภิกษุรูปอื่นจึงประหารตัวกพันธ์ไม่มีศีรษะนั้น ให้ตกไป, ภิกษุรูปไหนเล่า เป็นปาราชิก ดังนี้, พระเถระจำนวนครึ่ง กล่าวแก้ว่า " เป็นปาราชิกแก่ภิกษุผู้ตัดการไป. " พระโคทัตตเถระ ผู้ ชำนาญพระอภิธรรม กล่าวแก้ว่า " เป็นปาราชิกแก่ภิกษุผู้ตัดศีรษะ. " ในการแสดงเนื้อความแห่งเรื่องนี้ บัณฑิตควรกล่าวเรื่องทั้งหลาย แม้ เห็นปานฉะนี้แล.

[เรื่องภิกษุสั่งให้บุรุษด้วนดื่มเปรียงตาย]

ในเรื่องเปรียง มีวินิจฉัยดังนี้ :- เมื่อภิกษุสั่งไม่กำหนดว่า " พวกท่านจงให้บุรุษผู้มีมือและเท้าด้วนนั้นดื่มเปรียง " ดังนี้, เมื่อบุรุษ นั้น ถูกพวกญาติให้ดื่มเปรียงชนิดใดชนิดหนึ่งตายไป, ภิกษุต้องปาราชิก, แต่เมื่อภิกษุสั่งกำหนดไว้ว่า " จงให้ดื่มเปรียงโค เปรียงกระบือ เปรียง- แพะ " หรือสั่งไว้ว่า " จงให้ดื่มเปรียงที่เย็น เปรียงที่ร้อน เปรียงที่ รมควัน ที่ไม่ได้รมควัน " เมื่อบุรุษนั้นถูกพวกญาติให้ดื่มเปรียงชนิดอื่น จากเปรียงที่ภิกษุสั่งไว้นั้นตายไป เป็นผิดสังเกต.

[เรื่องยาดองพิเศษชื่อโลณโสจิรกะ]

ในเรื่องยาดองโลณโสจิรกะ มีวินิจฉัยดังนี้ :- เภสัชขนานหนึ่ง ซึ่งปรุงด้วยข้าวทุกชนิด ชื่อว่า โลณโสจิรกะ. เมื่อเขาจะทำเภสัช ขนานนั้น เอาน้ำฝาดแห่งผลสมอ มะขามป้อม และสมอพิเภก ธัญชาติ ทุกชนิด อปรัณชาติทุกชนิด ข้าวสุกแห่งธัญชาติทั้ง ๗ ชนิด ผล ทุกชนิดมีผลกล้วยเป็นต้น ผลไม้ซึ่งงอกในหัวทุกชนิด มีผลแห่งหวาย การะเกด และเป้งเป็นต้น ชิ้นปลาและเนื้อ แลเภสัชหลายอย่างมีน้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือสินเธาว์ เกลือธรรมดา และเครื่องเผ็ดร้อน ๓ ชนิด เป็นต้น แล้วใส่รวมกันลง (ในหม้อ) ปิดฉาบไล้ปากหม้อไว้อย่างดี แล้วเก็บไว้ ๑ ปี ๒ ปี หรือ ๓ ปี ยาโลณโสจิรกะนั้น กลั่นให้มีสี เหมือนรสน้ำชมพู เป็นเครื่องบริโภคอย่างสนิท (เป็นยาแก้โรคอย่าง สงัด) แห่งบุคคลผู้เป็นโรคลม โรคไอ โรคเรื้อน โรคผอมเหลือง และบานทะโรคเป็นต้น และเป็นเครื่องดื่มภายหลัง แห่งบุคคลผู้รับ-ประทานอาหารแล้ว. เภสัชเป็นเครื่องย่อยอาหารที่บริโภคแล้ว เช่น ยาขนานนั้นย่อมไม่มี. ก็ยาโลณโสจิรกะนี้นั้น ย่อมควรแก่ภิกษุทั้งหลาย แม้ในปัจฉาภัต. สำหรับภิกษุผู้อาพาธ จัดเป็นยาตามปกติทีเดียว แต่ผู้ ไม่อาพาธต้องผสมกับน้ำ จึงควร โดยความเป็นเครื่องดื่มและเครื่อง บริโภคแล.

ตติยปาราชิกวรรณนา ในอรรถกถาพระวินัย

ชื่อสมันตปาสาทิกา จบ.

จตุตถปาราชิก วรรณนา

พระศาสดา ผู้ทรงรู้แจ้งสัจจะทั้ง ๔ ทรงประกาศ
จตุตถปาราชิกใดไว้แล้ว, บัดนี้ มาถึงลำดับ
สังวรรณนาแห่งจตุตถปาราชิกนั้นแล้ว; เพราะเหตุ-
นั้น คำใดที่จะพึงรู้ได้ง่าย และคำที่ข้าพเจ้าได้
ประกาศแล้วในเบื้องต้น, สังวรรณนานี้ แห่ง
จตุตถปาราชิกแม้นั้น จะเว้นคำนั้น ๆ เสีย.

[เรื่องภิกษุพวกจำพรรษาริมฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา]

คำว่า **" เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวสาลิยํ วิหรติ ฯเปฯ คิหีนํ กมฺมนฺตํ อธิฏฺเฐม "** ความว่า พวกเราจงช่วยกันอำนวยกิจการที่ควรทำ ในนาและในสวนเป็นต้น ของพวกคฤหัสถ์เถิด. มีคำอธิบายว่า " พวกเราจงบอก และจงพร่ำสอนว่า ' พวกท่านควรทำอย่างนี้ ไม่ควรทำอย่างนี้. "

บทว่า **ทูเตยฺยํ** ได้แก่ การงานของทูต.

บทว่า **อุตฺตริมนุสฺสธมฺมสฺส** ได้แก่ ธรรมที่ล่วงเลยพวกมนุษย์ไป. อธิบายว่า " ธรรมที่ล่วงเลยพวกมนุษย์ไป ให้ลุถึงความเป็นพรหม หรือพระนิพพาน. " อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ธรรมของมนุษย์ผู้ยวดยิ่ง คือบุรุษผู้ประเสริฐสุด ซึ่งเป็นผู้ได้ฌาน และเป็นพระอริยเจ้า.

ในคำว่า **" อสุโก ภิกฺขุ "** เป็นต้น มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุทั้งหลาย ปรึกษากับตนอย่างนั้นแล้ว ภายหลัง เมื่อกล่าวแก่พวกคฤหัสถ์ พึงทราบว่า " ได้กล่าวสรรเสริญด้วยอำนาจแห่งชื่อทีเดียว อย่างนี้ว่า ' ภิกษุชื่อพุทธรักขิต ได้ปฐมฌาน ชื่อว่าธรรมรักขิต ได้ทุติยฌาน ' ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ข้อว่า **เอโสเยว โข อาวุโส เสยฺโย** มีความว่า การช่วยอำนวยกิจการ และการนำข่าวสาสน์ไปด้วยความเป็นทูต มีข้าศึกมาก มีการแข่งดีกันมาก ทั้งเป็นของไม่สมควรแก่สมณะ, ส่วนข้อที่พวกเราพากันกล่าวชมอุตริมนุสธรรมของกันและกันแก่พวกคฤหัสถ์ นี้แล เป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญกว่า คือยอดเยี่ยมกว่า ได้แก่ดีกว่ากิจทั้งสองนี้เป็นไหน ๆ. ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ? กล่าวไว้ว่า " ข้อที่พวกเราจักพากันกล่าวชมอุตริมนุสธรรมของกันและกันแก่พวกคฤหัสถ์ผู้ถามถึง หรือผู้มิได้ถามถึงภิกษุผู้นั่งพักอิริยาบถอยู่ หรือโดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ' ภิกษุชื่อโน้นนี้ ได้ปฐมฌาน ' นี้แลประเสริฐที่สุด. "

[อธิบายศัพท์กริยาอนาคต]

ก็เมื่อความสัมพันธ์ด้วยกริยาอนาคต ไม่มี ภิกษุเหล่านั้นจักกล่าวชมคุณนั้น ในขณะนั้นไม่ได้เลย, เพราะเหตุนั้น เนื้อความที่ท่านมิได้แต่งปาฐะที่เหลือ กล่าวไว้ว่า **" ภาสิโต ภวิสฺสติ "** จึงไม่ถูก; เพราะ-ฉะนั้น ในบทว่า **" ภาสิโต "** นี้ บัณฑิตควรทำให้มีความสัมพันธ์ด้วยกริยาอนาคต แล้วพึงทราบอรรถอย่างนี้ว่า " คุณอย่างใด จักเป็นสิ่งที่พวกเรากล่าวชมเชยอย่างนั้น คุณอย่างนั้นต้องประเสริฐที่สุด. " แต่นักศึกษา ควรแสวงหาลักษณะจากคัมภีร์ศัพท์ศาสตร์.

สองบทว่า **วณฺณวา[1] อเหสุํ** ความว่า วรรณะแห่งสรีระที่ใหม่เอี่ยมอย่างอื่นแล เกิดขึ้นแก่ภิกษุเหล่านั้น, ภิกษุเหล่านั้น ได้เป็นผู้มีน้ำนวล ด้วยวรรณะนั้น.

บทว่า **ปีณินฺทฺริยา** ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้มีอินทรีย์อิ่ม โดยความที่อินทรีย์ทั้งหลายมีใจเป็นที่ ๖ ไม่เหี่ยวแห้ง เพราะโอกาสที่ประสาททั้ง ๕ ตั้งมั่น เป็นของบริบูรณ์.

บทว่า **ปสนฺนมุขวณฺณา** มีความว่า เป็นผู้มีน้ำนวลโดยไม่แปลกกัน แม้ก็จริง, ถึงกระนั้น สีหน้าของภิกษุเหล่านั้น ก็ผ่องในเกิดไป กว่าวรรณะแห่งสรีระ. อธิบายว่า " ผ่องใสไม่หม่นหมอง คือบริสุทธิ์. "

บทว่า **วิปฺปสนฺนจฺฉวิวณฺณา** มีความว่า ก็ภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้มีน้ำนวลด้วยวรรณะใด ซึ่งเป็นเช่นกับดอกกรรณิการ์, วรรณะเช่นนั้นของมนุษย์ทั้งหลายแม้เหล่าอื่น ก็มีอยู่.[2] เหมือนอย่างว่า (วรรณะเช่นนั้น) ของมนุษย์เหล่านี้ เป็นฉันใด, ของภิกษุเหล่านั้น ไม่เป็นฉันนั้น คือ ผิวพรรณของภิกษุเหล่านั้น ผุดผ่อง. เพราะเหตุนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวไว้ว่า " มีผิวพรรณผุดผ่อง. " ด้วยประการอย่างนี้แล ภิกษุเหล่านั้น ไม่หมั่นประกอบอุเทศและปริปุจฉาเลย ทั้งไม่หมั่นประกอบพระกรรมฐานด้วย, โดยที่แท้ ครั้นฉันโภชนะที่ประณีต ซึ่งได้มาด้วยการพรรณนาคุณที่ไม่เป็นจริง เป็นการหลอกลวง แล้วตามประกอบอยู่ซึ่งความเป็นผู้ยินดีในความหลับตามสบาย และความ

๑. บาลีเป็น วณฺณวนฺโต. ๒. น่าจะเป็น นตฺถิ ตามในอัตถโยชนา ๒/๔๑๔. เพราะรูปเรื่องก็เป็นเช่นนั้น คือพวกภิกษุมีสีหน้าผ่องใส แต่พวกมนุษย์ไม่ผ่องใสเหมือนพวกภิกษุ.

เป็นผู้ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่ จึงถึงความโสภาทางสรีระนี้ มีส่วนเปรียบเหมือนพวกพาลมฤคคึกคะนอง ฉะนี้แล.

[พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุที่อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา]

บทว่า **วคฺคุมิทาตีริยา** ได้แก่ พวกภิกษุผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา.

ข้อว่า **กจฺจิ ภิกฺขเว ขมนียํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สรีรยนต์นี้ของพวกเธอ ซึ่งมีจักร ๔ มีทวาร ๙ ยังพอทนได้แลหรือ ? คือพวกเธอยังอาจเพื่ออดทนอดกลั้น เพื่อบริหารได้ละหรือ ? สรีรยนต์ของพวกเธอ ไม่ให้ทุกข์อะไร ๆ เกิดขึ้นบ้างหรือ ? "

ข้อว่า **กจฺจิ ยาปนียํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า " พวกเธอยังอาจเพื่อให้สรีรยนต์เป็นไป คือให้ดำเนินไปในกิจทั้งปวงบ้างหรือ ? สรีรยนต์ของพวกเธอไม่แสดงอันตรายอะไร ๆ บ้างหรือ ? "

สองบทว่า **กุจฺฉิ ปริกนฺโต** ความว่า ท้องอันพวกเธอคว้านแล้วพึงเป็นของดีกว่า. ปาฐะว่า " **กุจฺฉิ ปริกตโถ** " บ้าง ก็ใช้ได้.

[โจรภายนอกศาสนาเที่ยวปล้นบ้านชายแดนเป็นต้น]

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงติเตียนพวกภิกษุผู้อยู่ริมฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา โดยอเนกปริยายอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา, ก็แล ครั้นตรัสเรียกมาแล้ว จึงตรัสว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! มหาโจร ๕ จำพวกเหล่านี้ " เป็นต้น เพื่อมิให้ภิกษุแม้เหล่าอื่นกระทำกรรมเห็นปานนั้นต่อไป เพราะกรรมที่ภิกษุผู้อยู่ริมฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทาเหล่านั้นกระทำ จัดเป็นโจรกรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **สนฺโต สํวิชฺชมานา** มีคำอธิบายว่า " มีอยู่ และหาได้อยู่. "

บทว่า **อิธ** คือ ในสัตว์โลกนี้.

สองบทว่า **เอวํ โหหิ** ความว่า ความปรารถนาในส่วนเบื้องต้น ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้. ศัพท์ว่า **" สุ "** ในคำว่า **" กทาสุ นามาหํ "** นี้ เป็นนิบาต. ความว่า " ชื่อ เมื่อไรหนอ ? "

ข้อว่า **โส อปเรน สมเยน** ความว่า มหาโจรนั้น ครั้นคิดในส่วนเบื้องต้นอย่างนั้นแล้ว. ก็เพิ่มพูนบริษัทขึ้นโดยลำดับ กระทำกรรมมีอาทิอย่างนี้คือ กรรมเป็นเหตุประทุษร้ายคนเดินทาง ปล้นสะดมชาวบ้านที่อยู่ชายแดน เป็นบุรุษผู้ถึงความเจริญไพบูลย์ขึ้นแล้ว ทำบ้านมิให้เป็นบ้านบ้าง ทำชนบทมิให้เป็นชนบทบ้าง ฆ่าเอง ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ให้ผู้อื่นตัด เผาผลาญเอง ให้ผู้อื่นเผาผลาญ.

[มหาโจรในพระศาสนาเที่ยวย่ำยีสิกขาบทน้อยใหญ่]

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงโจรภายนอกอย่างนี้แล้ว จึงตรัสพระดำรัสว่า **" เอวเมว โข "** เป็นต้น เพื่อทรงแสดงมหาโจร ๕ จำพวกในพระศาสนา ผู้เช่นกับโจรภายนอกนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาปภิกฺขุโน** ความว่า ในที่อื่น ๆ ภิกษุต้องปาราชิก มีมูลขาดแล้ว ท่านเรียกว่า " ภิกษุผู้เลวทราม. " ส่วนในสิกขาบทนี้ ภิกษุผู้มิได้ต้องปาราชิก แต่ตั้งอยู่ในอิจฉาจาร เที่ยวย่ำยีสิกขาบทน้อยใหญ่ ท่านประสงค์เอาว่า " ภิกษุผู้เลวทราม. " ความปรารถนาในส่วนเบื้องต้น ย่อมเกิดขึ้นแม้แก่ภิกษุผู้เลวทรามนั้น เหมือน

เกิดขึ้นแก่มหาโจรภายนอก อย่างนี้ว่า " **เมื่อไรหนอ ? เราจึงจักเป็นผู้อันภิกษุร้อยหนึ่งหรือพันหนึ่งแวดล้อมแล้ว เที่ยวจาริกไปในคามนิคมและราชธานี อันคฤหัสถ์และบรรพชิตสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร**[๑]**.** "

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกฺกโต** ได้แก่ ผู้ประสบสักการะ.

บทว่า **ครุกโต** ได้แก่ ผู้ได้รับความเคารพ.

บทว่า **มานิโต** ได้แก่ ผู้อันเขารักด้วยน้ำใจ.

บทว่า **ปูชิโต** ได้แก่ ผู้อันเขาบูชาแล้ว ด้วยการบูชา คือนำมาเฉพาะซึ่งปัจจัยทั้ง ๔.

บทว่า **อปจิโต** ได้แก่ ผู้ลุถึงความยำเกรง. บรรดาบุคคลเหล่านั้น ชนทั้งหลายสักการะปัจจัย ๔ คือ ทำปัจจัย ๔ ที่ตกแต่งไว้อย่างดีให้ประณีต ๆ แล้วจึงถวายแก่ท่านผู้ใด, ท่านผู้นั้น ชื่อว่าอันเขาสักการะแล้ว. ชนทั้งหลายให้ความเคารพเข้าไปตั้งอยู่เฉพาะในท่านผู้ใด แล้วจึงถวาย, ท่านผู้นั้น ชื่อว่าอันเขาเคารพแล้ว. ชนทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ท่านผู้ใด ด้วยน้ำใจ, ท่านผู้นั้น ชื่อว่าอันเขานับถือแล้ว. ชนทั้งหลาย ย่อมทำกิจ มีการสักการะเป็นต้นนั่น แม้ทั้งหมด แก่ท่านผู้ใด, ท่านผู้นั้น ชื่อว่า อันเขาบูชาแล้ว. ชนทั้งหลายย่อมทำความนบนอบอย่างยิ่ง ด้วยอำนาจแห่งจิต มีการกราบไหว้ ลุกรับและประณมมือไหว้เป็นต้น แก่ท่านผู้ใด, ท่านผู้นั้น ชื่อว่า อันเขายำเกรงแล้ว. ก็ความปรารถนาอย่างนี้ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้เลวทรามนี้ ผู้ปรารถนาอยู่ซึ่งโลกามิส แม้ทั้งหมดนี้.

๑. วิ. มหา. ๑/๑๔.๑๖๙-๑๗๐.

ข้อว่า **โส อปเรน สมเยน** มีความว่า ภิกษุผู้เลวทรามนั้น ครั้งคิดในส่วนเบื้องต้น อย่างนั้นแล้ว สงเคราะห์พวกภิกษุเลวทราม ผู้ไม่มีความเคารพกล้าในสิกขา ฟุ้งซ่าน จองหอง หลุกหลิก ปากจัด พูดพร่ำเพื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีอินทรีย์เปิด (ผู้ไม่สำรวมอินทรีย์) ที่พระอาจารย์และอุปัชฌาย์ละทิ้งแล้ว ผู้หนักในลาภ โดยลำดับ แล้วให้สำเหนียก ธรรมเนียมของคนหลอกลวงทั้งหลาย มีการวางกิริยาท่าทางเป็นต้น เป็นผู้มีคุณอันพวกภิกษุเลวทราม ผู้ทำความสั่งสม ในนิทานชาดกเป็นต้น สมบูรณ์ด้วยกระแสเสียง สามารถเพื่อลวงต้มชาวโลก สรรเสริญอยู่ ด้วยอุบายทั้งหลาย มีการพรรณนาถึงเสนาสนะที่ชาวโลกสมมติเป็นต้น อย่างนี้ว่า " พระเถระรูปนี้ เข้าจำพรรษาอยู่ในเสนาสนะชื่อโน้น บำเพ็ญวัตรปฏิบัติอยู่ ออกพรรษาแล้วก็จะออกไป " เป็นผู้อันภิกษุร้อยหนึ่ง หรือพันหนึ่ง แวดล้อม เที่ยวจาริกไปในคามนิคม และราชธานี อันคฤหัสถ์และพรรพชิต สักการะเคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร.

[มหาโจรในพระศาสนามี ๕ จำพวก]

ข้อว่า **อยํ ภิกฺขเว ปฐโม มหาโจโร** มีความว่า ภิกษุผู้เลวทราม เป็นเหมือนโจรผู้ตัดที่ต่อเป็นต้น นี้ พึงทราบว่า " เป็นมหาโจรจำพวกที่ ๑ " เพราะมิใช่จะหลอกลวงตระกูลหนึ่ง หรือสองตระกูลเท่านั้นก็หาไม่, โดยที่แท้ ยังหลอกลวงมหาชน ถือเอาปัจจัย ๔ ด้วย. ส่วนภิกษุเหล่าใด ผู้เชี่ยวชาญในพระสูตร เชี่ยวชาญในพระอภิธรรม

หรือทรงพระวินัย เมื่อภิกษาจารไม่สมบูรณ์ เที่ยวจาริกไปตามชนบท บอกบาลี กล่าวอรรถกถา ยังชาวโลกให้เลื่อมใสด้วยอนุโมทนา ด้วยธรรมกถา และด้วยความเรียบร้อยแห่งกิริยาท่าทาง, ภิกษุเหล่านั้นเขาสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรงแล้ว พึงทราบว่า " เป็นผู้ยังพระศาสนาให้รุ่งเรือง สืบต่อแบบแผนและประเพณีไว้. "

บทว่า **ตถาคตปฺปเวทิตํ** ความว่า อันพระตถาคตแทงตลอดแล้ว คือ กระทำให้ประจักษ์แล้ว หรือยังผู้อื่นให้รู้แล้ว.

สองบทว่า **อตฺตโน ทหติ** มีความว่า ภิกษุผู้เลวทราม เทียบเคียงบาลีและอรรถกถา อยู่ในท่ามกลางบริษัท กล่าวพระสูตรอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ด้วยเสียงอันไพเราะ ถูกวิญญูชนผู้เกิดมีความอัศจรรย์ใจไต่ถามในที่สุดแห่งธรรมกถาว่า " โอ ! ท่านผู้เจริญ บาลีและอรรถกถา บริสุทธิ์, พระคุณเจ้าเรียนเอาในสำนักของใคร ? " ดังนี้ กล่าวว่า " ใครจะสามารถให้คนเช่นเราเรียน " แล้วไม่แสดง อาจารย์ ประกาศธรรมวินัยที่ตนแทงตลอดเอง คือ ที่ตนได้บรรลุด้วยสยัมภูญาณ. ภิกษุผู้ขโมยธรรมที่พระตถาคตทรงบำเพ็ญบารมีสิ้น ๔ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป ได้ตรัสรู้โดยแสนยากลำบาก นี้ จัดเป็นมหาโจรจำพวกที่ ๒.

ข้อว่า **สุทฺธํ พฺรหฺมจารึ** ได้แก่ ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว.

ข้อว่า **ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตํ** ได้แก่ เพื่อนพรหมจารีผู้ประพฤติจริยาที่ประเสริฐ อันหาอุปกิเลสมิได้. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เดือดร้อนเป็นต้นแม้อื่น ตั้งต้นแต่พระอนาคามีตราบเท่าถึงปุถุชนผู้มีศีล.

ข้อว่า **อมูลเกน อพฺรหฺมจริเยน อนุทฺธํเสติ** มีความว่า ภิกษุผู้เลวทราม ย่อมกล่าวหา คือโจท ด้วยอันติมวัตถุ ซึ่งไม่มีอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุผู้ลบหลู่คุณที่มีอยู่ ขโมยอริยคุณ นี้ จัดเป็นมหาโจรจำพวกที่ ๓.

ในสองบทว่า " **ครุภณฺฑานิ ครูปริกฺขารานิ** " นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :- ในอทินนาทานสิกขาบท ภัณฑะมีราคา ๕ มาสก ท่านจัดว่า " **ครุภัณฑ์** " ในคำว่า " ชน ๔ คน ชวนกันลักครุภัณฑ์[๑] " นี้ฉันใด, ในสิกขาบทนี้ จะได้จัดฉันนั้น หามิได้, โดยที่แท้ ภัณฑะที่จัดเป็นครุภัณฑ์ ก็เพราะเป็นของที่ไม่ควรจำหน่าย โดยพระบาลีว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภัณฑะ ๕ หมวดนี้ ไม่ควรจำหน่าย อย่าจำหน่าย. สงฆ์ หรือคณะ หรือบุคคล แม้จำหน่ายไป ก็ไม่เป็นอันจำหน่าย; ภิกษุใดพึงจำหน่าย ปรับอาบัติถุลลัจจัยแก่ภิกษุนั้น; ภัณฑะ ๕ หมวด คืออะไรบ้าง ? คือ อาราม อารามวัตถุ ฯ ล ฯ ภัณฑะไม้ ภัณฑะดิน[๒] " บริขารที่จัดเป็นครุบริขาร โดยความเป็นบริขารสาธารณะ เพราะเป็นของไม่ควรแจก โดยพระบาลีว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บริขาร ๕ หมวดนี้ ก็ไม่ควรแจก อย่าแจก, สงฆ์ หรือคณะ หรือบุคคล แม้แจกไปแล้ว ไม่เป็นอันแจก, ภิกษุใดพึงแจก ปรับอาบัติถุลลัจจัยแก่ภิกษุนั้น; บริขาร ๕ หมวด คืออะไรบ้าง ? คือ อาราม อารามวัตถุ ฯ ล ฯ ภัณฑะไม้ ภัณฑะดิน[๓]. " คำใดที่ควรกล่าวในบทว่า **อาราโม อารามวตฺถุ** เป็นต้น ข้าพเจ้าจักกล่าวคำนั้นทั้งหมดในวรรณนาแห่งสูตร ซึ่งมาในขันธกะว่า **ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว อวิสชฺชิยานิ**

๑. วิ. ปริวาร. ๘/๕๓๐. ๒-๓. วิ. จุล. ๗/๑๓๓-๔.

นั่นเทียว.

ข้อว่า **เตหิ คิหี สงฺคณฺหาติ** มีความว่า ให้ครุภัณฑ์ ครุบริขาร มีอารามเป็นต้นเหล่านั้น สงเคราะห์ คืออนุเคราะห์พวกคฤหัสถ์.

บทว่า **อุปลาเปติ** มีความว่า ทำให้พวกคฤหัสถ์บ่นถึง คือ ให้เป็นผู้ติดใจ ได้แก่ให้มีความรักใคร่ อย่างนี้ว่า " ดีจริง ! พระผู้เป็นเจ้าของพวกเรา. " ภิกษุผู้ลักครุบริขาร ที่ไม่ควรจำหน่าย และไม่ควรแจกโดยความเป็นอย่างนั้น สงเคราะห์คฤหัสถ์ นี้ จัดเป็นมหาโจรพวกที่ ๔. ก็แล ภิกษุนี้นั้น เมื่อจำหน่ายครุภัณฑ์นี้ เพื่อสงเคราะห์สกุล ย่อมต้องกุลทูสกทุกกฏด้วย ย่อมเป็นผู้ควรแก่ปัพพาชนียกรรมด้วย, เมื่อจำหน่ายด้วยความเป็นผู้มีความเป็นใหญ่เหนือภิกษุสงฆ์ ย่อมต้องถุลลัจจัย, เมื่อจำหน่ายด้วยไถยจิต พึงให้ตีราคาสิ่งของ ปรับอาบัติแล.

ข้อว่า **อยํ อคฺโค มหาโจโร** มีความว่า ภิกษุที่ลักฉ้อโลกุตรธรรมซึ่งสุขุมละเอียดนัก เป็นไปล่วงการถือเอาด้วยอินทรีย์ ๕ นี้ จัดเป็นโจรใหญ่ที่สุดของมหาโจรเหล่านี้, ขึ้นชื่อว่าโจรผู้เช่นกับภิกษุนี้ ย่อมไม่มี.

ถามว่า " ก็โลกุตรธรรม บุคคลอาจลวง คือลักฉ้อเอา เหมือนทรัพย์มีเงินและทองเป็นต้นหรือ ? "

แก้ว่า " ไม่อาจ. " ด้วยเหตุนั้นนั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า " ภิกษุใด กล่าวอวดอุตริมนุสธรรม ที่ไม่มีอยู่ ไม่เป็นจริง. " แท้จริง ภิกษุนี้ ย่อมกล่าวอวดธรรมที่ไม่มีอยู่ในตนอย่างเดียวว่า " ธรรมนี้ของเรา มีอยู่. " แต่ไม่อาจให้อุตริมนุสธรรมนั้น เคลื่อนไปจากที่ได้ หรือไม่อาจทำให้มีอยู่ในตนได้.

ถามว่า " เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่า เป็นโจรเล่า ? "

แก้ว่า " เพราะว่าภิกษุนี้ กล่าวอวดอุตริมนุสธรรมนั้นแล้ว ถือเอาปัจจัยที่เกิดขึ้น เพราะการอวดคุณที่ไม่มีอยู่; เพราะเหตุนั้น ปัจจัยเหล่านั้น ย่อมเป็นอันเธอผู้ถือเอา (ด้วยการอวดธรรมที่ไม่มีอยู่) อย่างนั้นล่อลวง คือลักฉ้อ เอาด้วยอุบายอันสุขุม. " ด้วยเหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า " ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะเหตุที่ก้อนข้าวของชาวแว่นแคว้น อันภิกษุนั้นฉันแล้ว ด้วยความเป็นขโมย. "

อันเนื้อความในคำว่า **" ตํ กิสฺส เหตุ "** นี้ พึงทราบดังต่อไปนี้ :- เราได้กล่าวคำใดว่า ' ภิกษุใด กล่าวอวดอุตรมนุสธรรมที่ไม่มีไม่จริง, ภิกษุนี้ เป็นยอดมหาโจร; ถ้าจะมีผู้โจทก์ท้วงว่า ' ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? คือ เราได้กล่าวคำนั้น ด้วยเหตุอะไร ?; เราพึงเฉลยว่า " เพราเหตุที่ก้อนข้าวของชาวแว่นแคว้น อันภิกษุนั้นฉันแล้วด้วยความเป็นขโมยแล ภิกษุทั้งหลาย ! อธิบายว่า ' ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะก้อนข้าวของชาวแว่นแคว้น เป็นอันภิกษุนั้นฉันแล้วด้วยไถยจิต; เพราะเหตุนั้น เราจึงได้กล่าวคำนั้น. "

จริงอยู่ **โว** ศัพท์ ในคำว่า **" เถยฺยาย โว "** นี้ เป็นนิบาตลงในอรรถสักว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม เหมือน **โว** ศัพท์ ในคำว่า **เย หิ โว อริยา อรญฺญวนปฏฺฐานิ** เป็นอาทิ แปลว่า " จริงอยู่พระอริยเจ้าทั้งหลายแล ย่อมเสพราวไพรในป่า. " เพราะเหตุนั้น ผู้ศึกษา

ไม่พึงเห็นเนื้อความแห่ง **โว** ศัพท์นั้น อย่างนี้ว่า **" ตุมฺเหหิ ภุตฺโต** แปลว่า อันท่านทั้งหลายฉันแล้ว " ดังนี้.

[แก้อรรถนิคมคาถา]

บัดนี้ พระผู้พระภาคเจ้า เมื่อจะทรงทำเนื้อความนั้นนั่นแล ให้แจ่มแจ้งขึ้นโดยคาถา จึงตรัสพระคาถาว่า **" อญฺญถา สนฺตํ "** เป็นต้น.

บรรดาเหล่านั้น สองบทว่า **อญฺญถา สนฺตํ** ความว่า อันมีอยู่โดยอาการอื่น ซึ่งมีกายสมาจารไม่บริสุทธิ์เป็นต้น.

บาทคาถาว่า **อญฺญถา โย ปเวทเย** ความว่า ภิกษุรูปใด พึงประกาศด้วยอาการอย่างอื่น ซึ่งมีกายสมาจารบริสุทธิ์เป็นต้น คือให้ชนอื่นเข้าใจอย่างนี้ว่า " เราเป็นผู้บริสุทธิ์อย่างยิ่ง โลกุตรธรรมมีอยู่ในภายในของเรา. " ก็แล ครั้งประกาศแล้ว (แสดงตน) ดุจพระอรหันต์ฉันโภชนะที่เกิดขึ้น เพราะการประกาศนั้น.

บทว่า **" นิกจฺจ "** ในสองบาทคาถาว่า **" นิกจฺจ กิตวสฺเสว ภุตฺตํ เถยฺเยน ตสฺส ตํ "** นี้ แปลว่า ล่อลวง คือแสดงตนอันมีอยู่โดยอาการอื่น ด้วยอาการอย่างอื่น ได้แก่แสดงตน ซึ่งไม่ใช่พุ่มไม้และไม่ใช่กอไม้เลย ให้เป็นเหมือนพุ่มไม้และให้เหมือนกอไม้ เพราะเอากิ่งไม้ ใบไม้ และใบอ่อนเป็นต้น ปิดบังไว้.

บทว่า **กิตวสฺเสว** ความว่า ดุจพรานนกผู้ลวง คือหลอกจับนกตัวที่มาแล้ว ๆ ในป่า ด้วยมีความสำคัญว่า เป็นพุ่มไม้และกอไม้ แล้วเลี้ยงชีวิตฉะนั้น.

บาทคาถาว่า **ภุตฺตํ เถยฺเยน ตสฺส ตํ** ความว่า เมื่อภิกษุแม้นั้น ผู้ไม่ใช่พระอรหันต์เลย แสดงว่าเป็นพระอรหันต์ ฉันโภชนะที่ตนได้มา, โภชนะที่เธอฉัน ชื่อว่าเป็นอันเธอฉันแล้ว ด้วยความเป็นขโมย เพราะเธอฉันโภชนะที่ตนล่อลวงมนุษย์ทั้งหลายแล้วได้มา เปรียบเหมือนนายพรานนกผู้มีเครื่องปกปิด ล่อ คือ ลวงจับนกฉะนั้น. ก็ภิกษุเหล่าใด เมื่อไม่รู้อำนาจแห่งประโยชน์นี้ ย่อมฉันด้วยอาการอย่างนั้น, ภิกษุเป็นอันมาก มีผ้ากาสาวะพันคอ มีกรรมเลวทราม ไม่สำรวมแล้ว, ภิกษุผู้เลวทรามเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงซึ่งนรกเพราะกรรมทั้งหลายที่เลวทราม.

บทว่า **กาสาวกณฺฐา** ได้แก่ ผู้มีคอที่พันด้วยผ้ากาสาวะ. มีคำอธิบายว่า " คุณเครื่องเป็นสมณะ คือ พระอรหัตผล ย่อมไม่มีแก่บุคคลเหล่าใด, บุคคลเหล่านั้น มีแต่การทรงไว้ซึ่งธงชัยแห่งพระอริยะเพียงนี้เท่านั้น. " คำว่า " ผู้มีผ้ากาสาวะพันคอ " นี้ เป็นชื่อแห่งบรรพชิตผู้ทุศีล ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนี้ว่า " ดูก่อนอานนท์ ! ก็แลโคตรภูสงฆ์ทั้งหลาย ผู้มีผ้ากาสาวะพันคอ จักมีในกาลอนาคต. "

บทว่า **ปาปธมฺมา** ได้แก่ ผู้มีธรรมลามก.

บทว่า **อสญฺญตา** ได้แก่ ผู้ไม่สำรวมทางกายเป็นต้น

บทว่า **ปาปา** ได้แก่ บุคคลลามก.

สองบทว่า **ปาเปหิ กมฺเมหิ** ความว่า เพราะกรรมที่เลวทรามทั้งหลาย มีการล่อลวงผู้อื่นเป็นต้นเหล่านั้น อันตนทำแล้ว เพราะไม่เห็นโทษในเวลากระทำ.

บาทคาถาว่า **นิรยนฺเต อุปปชฺชเร** ความว่า ภิกษุผู้เลวทราม เหล่านั้น ย่อมเข้าถึงทุคติ ที่หมดความแช่มชื่น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถาว่า **" เสยฺโย อโยคุโฬ "** เป็นต้น.

พึงทราบเนื้อความแห่งพระคาถานั้นว่า " ถ้าบุคคลผู้ทุศีล ไม่สำรวม ตั้งอยู่ในอิจฉาจาร เป็นผู้ลวงโลกด้วยกิริยาหลอกลวงนี้ พึงบริโภค คือพึงกลืนกินก้อนเหล็กแดงดังเปลวไฟ, การที่ผู้ทุศีลพึงฉันก้อนข้าวของชาวแว่นแคว้นนี้ ๑ การที่บุคคลพึงกินก้อนเหล็กแดงนี้ ๑ ใน ๒ อย่างนั้น ก้อนเหล็กเทียว อันภิกษุนั้นบริโภคแล้ว พึงเป็นของประเสริฐกว่า คือ ดีกว่า และประณีตกว่า; เพราะว่า ภิกษุนั้น จะไม่เสวยทุกข์ซึ่งมีการกำหนดรู้ได้ยาก แม้ด้วยสัพพัญญุตญาณ ในสัมปรายภพ เพราะบริโภคก้อนเหล็กแดง, แต่จะได้เสวยทุกข์มีประการดังกล่าวแล้วในสัมปรายภพ เพราะเธอบริโภคก้อนข้าวของชาวแว่นแคว้นซึ่งตนได้มาแล้วด้วยอาการอย่างนั้น. จริงอยู่ อาชีพนี้ จัดเป็นมิจฉาชีพขั้นสุดยอด.

[ปฐมบัญญัติจตุตถปาราชิก]

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งทรงแสดงโทษแก่พวกภิกษุผู้ไม่เห็นโทษในการกระทำความชั่วอย่างนั้นแล้ว จึงทรงติเตียนพวกภิกษุผู้อยู่ริมฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา โดยอเนกปริยาย แล้วตรัสโทษแห่งความเป็นผู้เลี้ยงยาก ความเป็นบำรุงยาก ฯ ล ฯ แล้วทรงรับสั่งว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็แล พวกเธอพึงแสดงสิกขาบทนี้ขึ้นอย่างนี้... " ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงบัญญัติจตุตถปาราชิก จึงตรัสว่า **โย ปน ภิกฺขุ อนภิชานํ** เป็นอาทิ แปลว่า " อนึ่ง ภิกษุใดไม่รู้เฉพาะ " ดังนี้เป็นต้น.

[อนุบัญญัติจตุตถปาราชิก]

ครั้งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบัญญัติจตุตถปาราชิก ทำให้หนักแน่นขึ้นด้วยอำนาจความขาดมูลอย่างนั้นแล้ว เรื่องสำคัญว่าได้บรรลุแม้อื่นอีก ก็เกิดขึ้น เพื่อประโยชน์แก่อนุบัญญัติ. เพื่อแสดงความเกิดขึ้นแห่งเรื่องสำคัญว่าได้บรรลุนั้น พระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลาย จึงได้กล่าวไว้อย่างนี้ว่า " ก็สิกขาบทนี้ ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติแล้วแก่ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการอย่างนี้. "

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **อทิฏฺเฐ ทิฏฺฐสญฺญิโน** ความว่า (ภิกษุทั้งหลาย) เป็นผู้มีความสำคัญในพระอรหัตผล อันตนยังมิได้เห็นด้วยญาณจักษุเลยว่าได้เห็น ด้วยคำว่า " พระอรหัตผล อันเราทั้งหลายเห็นแล้ว. " ในพระอรหัตผลที่ตนยังมิได้ถึงเป็นต้น ก็นัยนี้. แต่มีความแปลกกันดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อปฺปตฺเต** ความว่า ที่ตนยังมิได้ถึง ด้วยอำนาจความเกิดขึ้นในสันดานของตน.

บทว่า **อนธิคเต** ได้แก่ ที่ตนยังมิได้บรรลุ ด้วยมรรคภาวนา. ความว่า " อันตนยังไม่ได้ " บ้าง.

บทว่า **อสจฺฉิกเต** ได้แก่ ที่ตนยังมิได้แทงตลอด หรือยังมิได้ทำให้ประจักษ์ ด้วยอำนาจการพิจารณา.

บทว่า **อธิมาเนน** ได้แก่ ด้วยความสำคัญว่าตนได้บรรลุ อธิบายว่า " ด้วยความสำคัญที่เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ' เราได้บรรลุแล้ว " อีกอย่างหนึ่ง ความว่า " ด้วยความถือตัวยิ่ง คือ ด้วยมานที่แข็งกระด้าง. "

สองบทว่า **อญฺญํ พฺยากรึสุ** ความว่า ได้พยากรณ์พระอรหัตผล คือ ได้บอกแก่ภิกษุทั้งหลายว่า " อาวุโส ! พวกเราได้บรรลุพระ-อรหัตผลแล้ว กิจที่ควรทำ พวกเราได้ทำเสร็จแล้ว. " เพราะยังละกิเลสไม่ได้ด้วยมรรค จิตของเธอเหล่านั้น ผู้ข่มกิเลสไว้ได้ ด้วยอำนาจสมถะและวิปัสสนาอย่างเดียว โดยสมัยต่อมา คือ ในเวลาประกอบพร้อมด้วยปัจจัยเห็นปานนั้น ย่อมน้อมไปเพื่อความกำหนัดบ้าง อธิบายว่า " ย่อมน้อมไปเพื่อต้องการความกำหนัด. " ในบททั้งหลายนอกนี้ ก็นัยนี้.

ข้อว่า **ตญฺจ โข เอตํ อพฺโพหาริกํ** มีความว่า ก็แล การพยากรณ์พระอรหัตนี้นั้น ของเธอเหล่านี้นั้น เป็นอัพโพหาริก ยังไม่ถึงโวหารในการเป็นเหตุให้บัญญัติอาบัติ, อธิบายว่า " ยังไม่เป็นองค์แห่งอาบัติ. "

ถามว่า " ก็ ความสำคัญว่าได้บรรลุนี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่ใคร ? ไม่เกิดขึ้นแก่ใคร ? "

แก้ว่า " ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกก่อน. จริงอยู่ พระ-อริยสาวกนั้น มีโสมนัสเกิดขึ้นแล้วด้วยญาณเป็นเครื่องพิจารณา มรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละได้แล้ว และกิเลสที่ยังเหลือ เป็นผู้ไม่มีความสงสัยในการแทงตลอดอริยคุณ; เพราะเหตุนั้น มานะ (ความถือตัว) จึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกทั้งหลาย มีพระโสดาบันเป็นต้น ด้วยอำนาจความถือว่า ' เราเป็นพระสกทาคามี ' เป็นต้น. และไม่เกิดขึ้นแม้แก่บุคคลผู้ทุศีล. เพราะว่า บุคคลผู้ทุศีลนั้น เป็นผู้หมดความหวังในการบรรลุอริยคุณทีเดียว. ทั้งไม่เกิดขึ้นแม้แก่ผู้มีศีล ซึ่งสละกรรมฐานเสีย แล้วตามประกอบเหตุแห่งความเกียจคร้าน มีความเป็นผู้ยินดีใน

ความหลับนอนเป็นต้น. แต่จะเกิดขึ้นแก่ท่านผู้เริ่มเจริญวิปัสสนา มีศีลบริสุทธิ์ดี ไม่ประมาทในกรรมฐาน ข้ามพ้นความสงสัยแล้ว เพราะกำหนดนามรูป จับปัจจัยได้ ยกไตรลักษณ์ขึ้นพิจารณาสังขารทั้งหลายอยู่. และความสำคัญว่าได้บรรลุเกิดขึ้นแล้ว ย่อมพักบุคคลผู้ได้สมถะล้วน ๆ หรือผู้ได้วิปัสสนาล้วน ๆ เสียในกลางคัน. จริงอยู่ บุคคลนั้น เมื่อไม่เห็นความฟุ้งขึ้นแห่งกิเลส ตลอด ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ย่อมเข้าใจว่า " เราเป็นพระโสดาบัน " หรือว่า " เราเป็นพระ-สกทาคามี " หรือว่า " เราเป็นพระอนาคามี. " แต่ความสำคัญว่าได้บรรลุนั้น ย่อมตั้งบุคคลผู้ได้ทั้งสมถะและวิปัสสนาไว้ในพระอรหัตผลทีเดียว. จริงอยู่ บุคคลนั้นข่มกิเลสทั้งหลายได้ด้วยกำลังสมาธิ กำหนดสังขารทั้งหลายได้ดีด้วยกำลังวิปัสสนา; เพราะฉะนั้น กิเลสทั้งหลายจึงไม่ฟุ้งขึ้น ตลอด ๖๐ ปีบ้าง ๘๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง, ความเที่ยวไปแห่งจิตเป็นเหมือนของพระขีณาสพฉะนั้น. บุคคลนั้น เมื่อไม่เห็นความฟุ้งขึ้นแห่งกิเลสตลอดราตรีนานด้วยอาการอย่างนั้น ไม่หยุดในกลางคันเลย จึงสำคัญว่า " เราเป็นพระอรหันต์ " ฉะนี้แล.

บทว่า **อนภิชานํ** ได้แก่ ไม่รู้เฉพาะ. ก็เพราะเหตุที่ภิกษุนี้ไม่รู้จริง กล่าวอวดอยู่, อุตริมนุสธรรมนั้น ไม่เกิดขึ้นในสันดานของเธอ ทั้งเธอก็มิได้ทำให้แจ้งด้วยญาณ จึงชื่อว่าไม่มีจริง; เพราะฉะนั้น ในวาระแจกบทแห่งบทว่า **" อนภิชานํ "** นั้น ท่านพระอุบาลีกล่าวว่า " (อุตริมนุสธรรม) ไม่มีจริง ไม่เป็นจริง หาไม่ได้ " แล้วจึงกล่าวว่า " (ภิกษุ) ไม่รู้อยู่ ไม่เห็นอยู่ " ดังนี้.

บทว่า **อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ** แปลว่า ธรรมของมนุษย์ผู้ยวดยิ่ง

คือ ท่านผู้ได้ฌาน และพระอริยเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า **อตฺตูปนายิกํ** มีอรรถวิเคราะห์ว่า ภิกษุย่อมน้อมอุตริมนุสธรรมนั้นเข้ามาในตน หรือว่า ย่อมน้อมตนเข้าไปในอุตริมนุสธรรมนั้น; เพราะเหตุนั้น อุตริมนุสธรรมนั้น จึงชื่อว่า อัตตูปนายิกะ. (ภิกษุกล่าวอวด) อุตริมนุสธรรมนั้น เป็นที่น้อมเข้ามาในตน หรือว่าเป็นที่น้อมเข้าไปหา. เชื่อมความว่า " ภิกษุทำอย่างนี้ กล่าวอวด " แต่ในวาระแจกบท เพราะเหตุที่ท่านพระอุบาลีกล่าวธรรมหลายประการ มีฌานเป็นต้นไว้ อย่างนี้ว่า " ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ ฯ ล ฯ (การยังมรรคให้เจริญ การทำให้แจ้งซึ่งผล การละกิเลส ความที่จิตปราศจากนิวรณ์) ความยินดียิ่งในเรือนว่างเปล่า ชื่อว่าอุตริมนุสธรรม " ดังนี้; เพราะฉะนั้น เมื่อท่านจะแสดงความที่อุตริมนุสธรรมนั้นเป็นธรรมที่น้อมเข้ามาในตน ด้วยอำนาจแห่งธรรมเหล่านั้นทั้งหมด จึงได้กระทำนิเทศเป็นพหุวจนะว่า " ภิกษุย่อมน้อมกุศลธรรมเหล่านั้นเข้ามาในตน " ก็ดี. ในบรรดาการน้อม ๒ อย่างนั้น เมื่อภิกษุอวดว่า " ธรรมเหล่านี้ ย่อมปรากฏในข้าพเจ้า " พึงทราบว่า " ชื่อว่าน้อม (ธรรมเหล่านั้น) เข้ามาในตน, " เมื่ออวดว่า " ข้าพเจ้า ย่อมปรากฏในธรรมเหล่านี้ พึงทราบว่า " ชื่อว่าน้อมตนเข้าไปในธรรมเหล่านั้น. "

พึงทราบความเชื่อมอรรถแห่งบทในคำว่า **อลมริยญาณทสฺสนํ** นี้ อย่างนี้ คือ " ปัญญาทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ ชื่อว่า ญาณ เพราะอรรถว่ารู้, ชื่อว่า ทัสสนะ เพราะอรรถว่า เห็น เพราะกระทำซึ่งธรรมให้เป็นประดุจเห็นด้วยจักษุ; เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ญาณทัสสนะ. ญาณทัสสนะ อย่างประเสริฐ คือ อย่างบริสุทธิ์ อย่างสูงสุด; เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า อริยญาณทัสสนะ. ญาณทัสสนะอย่างประเสริฐ อย่างสามารถ คือ แกล้วกล้า สามารถกำจัดกิเลส มีอยู่ในอุตริมนุสธรรมต่างประเภท มีฌานเป็นต้นนี้ หรือว่าญาณทัสสนะอย่างประเสริฐ อย่างสามารถ เป็นของแห่งอุตริมนุสธรรมนั้น; เพราะเหตุนั้น อุตริมนุสธรรมนั้น จึงชื่อว่า มีความรู้เห็นอย่างประเสริฐ อย่างสามารถ. ภิกษุไม่รู้จริง กล่าวอวดอุตริมนุสธรรม อันมีความรู้เห็นอย่างประเสริฐ อย่างสามารถนั้น."

ในบทภาชนะนั้น อุตริมนุสธรรมนั้น ท่านเรียกว่า " อลมริยญาณทัสสนะ " ด้วยญาณทัสสนะใด, เพื่อแสดงญาณทัสสนะนั้นนั่นแล ท่านอุบาลีจึงกล่าวบทภาชนะ ด้วยวิชชาเป็นใหญ่ว่า " **ญาณ** นั้น ได้แก่ วิชชา ๓, **ทัสสนะ** นั้น คือ ญาณอันใด ทัสสนะก็อันนั้น ทัสสนะอันใด ญาณก็อันนั้น." แต่ในบทว่า **" ญาณํ "** นี้ ปัญญาแม้ทั้งหมดที่เป็นมหัคคตะและโลกุตะ พึงทราบว่า " ญาณ. "

บทว่า **สมุทาจเรยฺย** ความว่า พึงอวดอุตริมนุสธรรม มีประการดังกล่าวแล้วนี้ ทำให้น้อมเข้ามาในตน. ส่วนบทว่า **" อิตฺถิยา วา "** เป็นต้น ชี้ถึงบุคคลที่ภิกษุจะพึงอวด. จริงอยู่ เมื่ออวดอุตริมนุสธรรมแก่บุคคลเหล่านั้น ย่อมเป็นอันอวด. เมื่ออวดแก่เทวดา มาร พรม หรือแม้แก่เปรต ยักษ์ และสัตว์ดิรัจฉาน หาเป็นอันอวดไม่ แล.

คำว่า **" อิติ ชานามิ อิติ ปสฺสามิ "** นี้ แสดงอาการอวด. แต่ในบทภาชนะแห่งบทว่า **" อิติ ชานามิ อิติ ปสฺสามิ "** นั้น คำว่า " ข้าพเจ้ารู้ธรรมเหล่านี้ ข้าพเจ้าเห็นธรรมเหล่านี้ " นี้ แสดงถึงความเป็นไปแห่งความรู้และความเห็น ในธรรมมีฌานเป็นต้นเหล่านั้น. คำว่า " และธรรมเหล่านี้ มีแก่ข้าพเจ้า " เป็นตน แสดงความน้อมเข้ามาในตน.

คำว่า " โดยสมัยอื่นแต่สมัยนั้น " นี้ แสดงถึงสมัยที่ปฏิญญาว่าเป็นอาบัติ. แต่ภิกษุนี้ต้องปาราชิกในขณะที่อวดทีเดียว. และเธอต้องอาบัติแล้ว ถูกภิกษุอื่นโจทก็ตาม ไม่ถูกโจทก็ตาม ย่อมปฏิญญา; เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า " เธออันผู้ใดผู้หนึ่ง เชื่อก็ตาม ไม่เชื่อก็ตาม.

[เหตุที่ให้เชื่อถือมีฐานะ ๖ อย่าง]

บรรดาความเชื่อ และไม่เชื่อ นั้น ในความเชื่อ พึงทราบวินิจฉัยก่อน คือ :-

๑. ข้อว่า **ท่านได้บรรลุอะไร ?** คือ เป็นคำถามถึงธรรมที่ได้บรรลุ. มีคำอธิบายว่า บรรดาคุณธรรมมีฌานและวิโมกข์เป็นต้น หรือบรรดามรรค มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น ท่านได้บรรลุอะไร ? "

๒. ข้อว่า **ท่านได้บรรลุด้วยวิธีอะไร ?** คือ เป็นคำถามถึงอุบาย. ความจริงในข้อนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ คือ ท่านทำอนิจจ-ลักษณะให้เป็นธุระ แล้วจึงได้บรรลุ ? หรือท่านทำบรรดาทุกขลักษณะและอนัตตลักษณะ อย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นธุระแล้ว จึงได้บรรลุ ? ท่านตั้งมั่นแล้วด้วยอำนาจสมาธิ เหมือนตั้งมั่นแล้วด้วยอำนาจวิปัสสนาจึงได้บรรลุ ? อนึ่ง ท่านตั้งมั่นแล้วในรูปธรรม หรือตั้งมั่นแล้วในอรูปธรรม จึงได้บรรลุ ? ท่านตั้งมั่นแล้วในกายเป็นภายใน หรือตั้งมั่นแล้วในกายเป็นภายนอก จึงได้บรรลุ ?

๓. ข้อว่า **ท่านได้บรรลุเมื่อไร ?** คือ เป็นคำถามถึงกาล. มีคำอธิบายว่า " ในบรรดากาลเช้าและเที่ยงเป็นต้น กาลใดกาลหนึ่ง ? "

๔. ข้อว่า **ท่านได้บรรลุที่ไหน ?** คือ เป็นคำถามถึงโอกาส. มีคำอธิบายว่า " ในโอกาสไหน ? คือในที่พักกลางคืน ในที่พักกลางวัน ที่โคนต้นไม้ มีมณฑป หรือในวิหารหลังไหน ? "

๕. ข้อว่า **ท่านละกิเลสเหล่าไหนได้ ?** คือ เป็นคำถามถึงกิเลส ที่ละได้แล้ว. มีคำอธิบายว่า " กิเลสทั้งหลายมีมรรคจำพวกไหนฆ่า ท่านละได้แล้ว. "

๖. ข้อว่า **ท่านได้ธรรมเหล่าไหน ?** คือ เป็นคำถามถึงธรรม ที่ได้แล้ว มีคำอธิบายว่า " บรรดามรรคมีปฐมมรรคเป็นต้น ท่านได้ ธรรมเหล่าไหน ? "

[อรรถาธิบายฐานะ ๖ อย่าง]

เพราะฉะนั้น ในบัดนี้ ถ้าแม้ภิกษุรูปไร ๆ พึงพยากรณ์การบรรลุ อุตริมนุสธรรม, เธออันใคร ๆ ไม่ควรสักการะ ด้วยคำพยากรณ์มี ประมาณเพียงเท่านี้ก่อน. แต่เธอควรถูกทักท้วง เพื่อสอบสวนให้ ขาวสะอาด ในฐานะทั้ง ๖ เหล่านี้ว่า " ท่านได้บรรลุอะไร ? คือว่าท่าน ได้บรรลุฌาน หรือได้บรรลุบรรดาวิโมกข์เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งหรือ ? " จริงอยู่ ธรรมที่บุคคลใด ได้บรรลุแล้ว ย่อมเป็นของปรากฏแก่บุคคล นั้น. ถ้าเธอกล่าวว่า " ข้าพเจ้าได้บรรลุธรรมชื่อนี้, " ลำดับนั้น ควร สอบถามเธอว่า " ท่านได้บรรลุด้วยวิธีไร ? " คือควรซักถามว่า " ท่าน ทำอะไร ในบรรดาไตรลักษณ์ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น ให้เป็นธุระ หรือตั้งมั่นอยู่ด้วยหัวข้ออะไร ในบรรดาอารมณ์ ๓๘ อย่าง หรือใน

บรรดาธรรมอันต่างด้วยรูปธรรม อรูปธรรม กายเป็นภายในและกายเป็นภายนอกเป็นต้น จึงได้บรรลุ ? " แม้จริง ความตั้งมั่นใดของบุคคลใดมีความตั้งมั่นนั้นย่อมปรากฏแก่บุคคลนั้น. ถ้าภิกษุกล่าวว่า " ความตั้งมั่นชื่อนี้ของข้าพเจ้ามีอยู่, ข้าพเจ้าได้บรรลุด้วยวิธีอย่างนี้ " ดังนี้, ลำดับนั้นควรสอบถามเธอดูว่า " ท่านได้บรรลุเมื่อไร ? " คือ ควรซักถามเธอว่า " ท่านได้บรรลุในเวลาเช้า หรือในเวลาเที่ยงเป็นต้น เวลาใดเวลาหนึ่งหรือ ? " ความจริง กาลที่ตนได้บรรลุ ย่อมเป็นของปรากฏแก่ชนทุกจำพวก. ถ้าภิกษุกล่าวว่า " ข้าพเจ้าได้บรรลุในกาลชื่อโน้น, " ลำดับนั้น ควรสอบถามเธอดูว่า " ท่านได้บรรลุที่ไหน ? " คือ ควรซักถามเธอว่า " ท่านได้บรรลุในที่พักกลางวัน หรือในบรรดาที่พักกลางคืนเป็นต้น โอกาสใดโอกาสหนึ่งหรือ ? " ความจริง โอกาสที่ตนได้บรรลุย่อมปรากฏแก่ชนทุกจำพวก. ถ้าภิกษุกล่าวว่า " ข้าพเจ้าได้บรรลุในโอกาสชื่อโน้น, " ลำดับนั้น ควรสอบถามเธอดูว่า " ท่านละกิเลสเหล่าไหนได้ ? " คือ ควรซักถามเธอว่า " กิเลสทั้งหลาย ที่ปฐมมรรคพึงฆ่าหรือที่ทุติยมรรคเป็นต้นพึงฆ่า ท่านละได้แล้ว ? " ความจริง กิเลสอันมรรคที่ตนได้บรรลุละได้แล้ว ย่อมปรากฏแก่ชนทุกจำพวก. ถ้าภิกษุกล่าวว่า " กิเลสชื่อเหล่านี้ ข้าพเจ้าละได้แล้ว, " ลำดับนั้น ควรสอบถามเธอดูว่า " ท่านได้ธรรมเหล่าไหน ? " คือ ควรซักถามเธอดูว่า " ท่านได้โสดาปัตติมรรค หรือได้บรรดามรรคมีสกทาคามิมรรคเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งหรือ ? ความจริง ธรรมที่ตนได้บรรลุแล้ว ย่อมปรากฏแก่ชนทุกจำพวก. ถ้าภิกษุกล่าวว่า " ข้าพเจ้าได้ธรรมชื่อเหล่านี้, " ไม่ควรเชื่อถือคำพูดของเธอ แม้ด้วยคำพยากรณ์มีประมาณเพียงเท่านี้. จริงอยู่

ภิกษุทั้งหลาย ผู้พหูสูต เป็นผู้ฉลาดในการเรียนและการสอบถาม ย่อมสามารถสอบสวนฐานะทั้ง ๖ เหล่านี้ ให้ขาวสะอาดได้.

[เรื่องสอบสวนดูปฏิปทาของภิกษุผู้อ้างตนว่าได้บรรลุธรรม]

ส่วนอาคมนปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเป็นเหตุมาแห่งมรรค) ของภิกษุนี้ ควรสอบสวนให้ขาวสะอาด. ถ้าอาคมนปฏิปทา ไม่บริสุทธิ์, ภิกษุทั้งหลายควรกล่าวว่า " ขึ้นชื่อว่าโลกุตรธรรม ท่านจะไม่ได้ด้วยปฏิปทานี้ " แล้วนำเธอออกไปเสีย. แต่อาคมนปฏิปทาของภิกษุนั้นบริสุทธิ์, ถ้าภิกษุ° นั้น ปรากฏในปฏิปทานั้นว่า " เป็นผู้ไม่ประมาทในไตรสิกขา ทั้งหมั่นประกอบธรรมเป็นเครื่องตื่นอยู่ ตลอดราตรีนาน ไม่ข้องอยู่ในปัจจัยทั้ง ๔ อยู่ด้วยใจเสมอด้วยฝ่ามือในอากาศ " คำพยากรณ์ของภิกษุนั้น ย่อมเทียบเคียงกับข้อปฏิบัติได้ คือ เป็นเช่นกับพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า " น้ำแม่น้ำคงคากับน้ำแม่น้ำยมุนา เทียบเคียงกันได้ เข้ากันได้ ชื่อแม้ฉันใด, ปฏิปทาที่ให้ถึงพระนิพพานอันพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงบัญญัติดีแล้วแก่สาวกทั้งหลาย ก็ฉันนั้นเหมือนกัน, ทั้งพระนิพพานและปฏิปทาเทียบเคียงกันได้. " อีกอย่างหนึ่งแล สักการะอันใคร ๆ ไม่ควรทำ แม้ด้วยคำพยากรณ์มีประมาณเพียงเท่านี้. เพราะเหตุไร ? เพราะว่า แม้ภิกษุผู้เป็นปุถุชนบางรูปก็มีปฏิปทาเป็นเหมือนข้อปฏิบัติของพระขีณาสพ. เพราะฉะนั้น ภิกษุรูปนั้น อันใคร ๆ พึงทำให้หวาดสะดุ้งได้ด้วยอุบายนั้น ๆ. ธรรมดาพระขีณาสพ แม้เมื่ออสนีบาตผ่าลงมาบนกระหม่อม ก็หามีความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือขนพองสยองเกล้าไม่. ถ้าความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ขนพองสยองเกล้า

๑. แปลตามสารัตถทีปนี ๒/๔๔๑.

ก็ดี เกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น, เธออันภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวเตือนว่า " ท่านไม่ใช่เป็นพระอรหันต์ " แล้วพึงนำออกเสีย. แต่ถ้าภิกษุนั้น เป็นผู้ไม่กลัว เป็นผู้ไม่หวาดเสียว เป็นผู้ไม่สะดุ้ง ย่อมนั่งนิ่งเหมือนราชสีห์ฉะนั้น, ภิกษุนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีการพยากรณ์อย่างสมบูรณ์ ย่อมควรรับสักการะ ที่พระราชาและราชมหาอำมาตย์เป็นต้น ส่งไปถวายโดยรอบฉะนี้แล.

บทว่า **ปาปิจฺโฉ** ได้แก่ ภิกษุผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ปรารถนาลามก ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ โดยนัยเป็นต้นว่า " ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เป็นผู้ทุศีลแล ย่อมปรารถนาว่า ' ขอชนจงรู้เราว่าเป็นผู้มีศีล[๑] " ดังนี้.

บทว่า **อิจฺฉาปกโต** ได้แก่ ภิกษุผู้เป็นปาราชิก ถูกความปรารถนาลามกนั้นครอบงำ คือย่ำยี.

บทว่า **วิสุทฺธาเปกฺโข** ได้แก่ ผู้มุ่ง คือต้องการ ปรารถนาความบริสุทธิ์เพื่อตน. จริงอยู่ เพราะเหตุที่ภิกษุนี้ ต้องปาราชิกแล้ว; ฉะนั้นเธอยังดำรงอยู่ในความเป็นภิกษุ เป็นผู้ไม่ควร เพื่อบรรลุคุณธรรมมีฌานเป็นต้น. แท้จริง ความเป็นภิกษุของเธอ ย่อมเป็นอันตรายต่อสวรรค์ด้วยเป็นอันตรายต่อมรรคด้วย. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า " คุณเครื่องเป็นสมณะ ที่บุคคลลูบคลำไม่ดี ย่อมฉุดคร่าเขาไปในนรก[๒]. " แม้พระดำรัสอื่นอีกก็ตรัสว่า " เพราะว่า สมณธรรมเครื่องละเว้นที่ย่อหย่อน ยิ่งเกลี่ยธุลีลง.[๓] " ดังนี้ ความเป็นภิกษุของเธอ ย่อมชื่อว่าเป็นของไม่บริสุทธิ์ ฉะนี้แล.

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๔๗๓. ๒-๓. ขุ. ธ. ๒๕/๖๕.

อนึ่ง ภิกษุผู้ต้องปาราชิกนั้น (ละภิกษุภาวะ) เป็นคฤหัสถ์ หรือเป็นอุบาสก เป็นอารามิกะ หรือเป็นสามเณร ย่อมเป็นผู้ควร เพื่อยังทางสวรรค์ให้สำเร็จ ด้วยคุณธรรมทั้งหลายมี ทาน สรณะ ศีล และสังวรเป็นต้น หรือยังทางพระนิพพานให้สำเร็จ ด้วยคุณธรรมทั้งหลายมีฌานและวิโมกข์เป็นต้น; เพราะเหตุนั้น ความเป็นคฤหัสถ์เป็นต้นของเธอ จึงชื่อว่าเป็นความบริสุทธิ์. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกเธอว่า "ผู้มุ่งความบริสุทธิ์" เพราะเพ่งถึงความบริสุทธิ์นั้น. ก็ด้วยเหตุนั้นนั่นแล ในบทภาชนะแห่งบทว่า **"วิสุทฺธาเปกฺโข"** นั้น ท่านพระอุบาลีเถระจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ประสงค์จะเป็นคฤหัสถ์."

สองบทว่า **เอวํ วเทยฺย** แปลว่า พึงกล่าวอย่างนี้. ถามว่า "พึงกล่าวอย่างไร ?" แก้ว่า "พึงกล่าวว่า แน่ะท่าน ! ข้าพเจ้าไม่รู้อย่างนั้น ได้กล่าวว่ารู้ ไม่เห็นอย่างนั้น ได้กล่าวว่าเห็น." ส่วนในบทภาชนะ ท่านพระอุบาลีเถระมิได้ยกบทว่า **"เอวํ วเทยฺย"** นี้ขึ้นเลย ได้กล่าวคำเป็นต้นว่า "ข้าพเจ้าไม่รู้ธรรมเหล่านั้น" ดังนี้ เพื่อแสดงอาการที่ภิกษุผู้กล่าวเป็นเหตุให้ท่านเรียกชื่อว่า ย่อมกล่าวว่า "แน่ะท่าน ! ข้าพเจ้าไม่รู้อย่างนั้น ได้กล่าวว่ารู้ ไม่เห็นอย่างนั้น ได้กล่าวว่าเห็น."

ข้อว่า **ตุจฺฉํ มุสา วิลปึ** มีคำอธิบายว่า "ข้าพเจ้าได้พูด คือได้กล่าวพล่อย ๆ โดยเว้นจากประโยชน์แห่งคำพูด เป็นเท็จเปล่า ๆ โดยความประสงค์จะลวง." ส่วนในบทภาชนะแห่งบทนั้น ท่านพระอุบาลีกล่าวคำเป็นต้นไว้ว่า "ข้าพเจ้าพูดพล่อย ๆ" ดังนี้ ก็เพื่อแสดงเพียงเนื้อความ ด้วยบทและพยัญชนะอย่างอื่น.

สองบทว่า **ปุริเม อุปาทาย** ความว่า เทียบบุคคลผู้ต้อง

ปาราชิกทั้ง ๓ ก่อน ๆ. คำที่เหลือ ชื่อว่าปรากฏชัดแล้วแล เพราะมีนัยดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น และเพราะมีเนื้อความชัดเจน ฉะนี้แล.

[อธิบายบทภาชนีย์]

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกสิกขาบทที่ทรงอุเทศไว้ตามลำดับบทอย่างนั้นแล้ว บัดนี้ มีพระประสงค์จะทรงตั้งบทภาชนะนั้นแลในฐานเป็นมาติกาอีก แล้วแสดงอุตริมนุสธรรมโดยพิสดาร แสดงประเภทอาบัติ เพื่อถือเอาใจความโดยอาการทั้งปวง จึงตรัสคำว่า " ฌานนั้นได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน " เป็นอาทิ เพราะเหตุว่า ในบทภาชนีย์ในหนหลัง ได้ทรงแสดงอุตริมนุธรรมไว้แต่โดยย่ออย่างนี้ว่า " ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ ฯ ล ฯ ความยินดีเฉพาะในสุญญาคาร " ไม่ได้ทรงยกอาบัติตั้งเป็นแบบไว้โดยพิสดาร และเมื่อแสดงเนื้อความไว้แต่โดยย่อแล้ว ผู้ศึกษาทั้งหลายไม่อาจถือเอาใจความได้โดยถี่ถ้วน.

ในคำว่า **" ปฐมชฺฌานํ "** เป็นต้น นั้น มีวินิจฉัยดังนี้ :-
อัปปมัญญาฌาน มีเมตตาฌานเป็นต้นก็ดี อสุภฌานเป็นต้นก็ดี อานาปานัสสติสมาธิฌานก็ดี โลกิยฌานก็ดี โลกุตรฌานก็ดี สงเคราะห์เข้าด้วยปฐมฌานเป็นต้นนั่นแล; เพราะเหตุนั้น เมื่อภิกษุอวดว่า " ข้าพเจ้าเข้าปฐมฌานแล้วก็ดี... ข้าพเจ้าเข้าจตุตถฌานแล้วก็ดี " อวดว่า " ข้าพเจ้าเข้าเมตตาฌานก็ดี... ข้าพเจ้าเข้าอุเบกขาฌานก็ดี ข้าพเจ้าเข้าอสุภฌานแล้วก็ดี ข้าพเจ้าเข้าอานาปานัสสติสมาธิฌานแล้วก็ดี ข้าพเจ้าเข้าโลกิยฌานแล้วก็ดี ข้าพเจ้าเข้าโลกุตรฌานแล้วก็ดี " พึงทราบว่า " เป็นปาราชิกทั้งนั้น. "

อริยมรรค ที่พ้นด้วยดี หรือที่พ้นจากกิเลสมีอย่างต่าง ๆ เพราะ-ฉะนั้น อริยมรรคนั้น จึงชื่อว่าวิโมกข์. ก็แล วิโมกข์นี้นั้น ท่านเรียกว่า " สุญญตวิโมกข์ " เพราะเปล่าจากราคะ โทสะ และโมหะ, ท่านเรียกว่า " อนิมิตตวิโมกข์ " เพราะไม่มีนิมิตด้วยนิมิต คือ ราคะ โทสะ และโมหะ, ท่านเรียกว่า " อัปปณิหิตวิโมกข์ " เพราะไม่มีที่ตั้ง คือ ราคะ โทสะ และโมหะ. ธรรมชาติที่ชื่อว่า สมาธิ เพราะอรรถว่า ตั้งจิตไว้เสมอ คือ ตั้งจิตไว้ในอารามณ์. ที่ชื่อว่า สมาบัติ เพราะเป็นธรรมชาติ ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายพึงเข้า. บทที่เหลือในคำเหล่านี้มีนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล. ก็อริยมรรคเทียว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในติกะเหล่านี้ ด้วยหมวด ๓ แห่งวิโมกข์ และด้วยหมวด ๓ แห่งสมาธิ. ผลสมาบัติ ตรัสไว้ด้วยหมวด ๓ แห่งสมาบัติ. ในบทเหล่านั้นภิกษุถือเอาบทอันใดอันหนึ่งเพียงบทเดียว กล่าวว่า " ข้าพเจ้ามีปกติได้ธรรมนี้ " ย่อมเป็นปาราชิกแท้.

ที่ชื่อว่า **วิชชา** ๓ ได้แก่ บุพเพนิวาสานุสสติ ทิพพจักษุ อาสวักขยญาณแล. ในวิชชา ๓ นั้น เมื่อภิกษุถือเอาชื่อแม้แห่งวิชชาอันหนึ่งอวดว่า " ข้าพเจ้ามีปกติได้วิชชานี้ " ย่อมเป็นปาราชิกแท้. แต่ในสังเขปอรรถกถา ท่านกล่าวว่า " เมื่อภิกษุกล่าวว่า ' ข้าพเจ้ามีปกติได้วิชชาทั้งหลาย ' ดังนี้ก็ดี กล่าวว่า ' ข้าพเจ้ามีปกติได้วิชชา ๓ ดังนีก็ดี ย่อมเป็นปาราชิกเหมือนกัน. " มรรคภาวนา ได้กล่าวแล้วในบทภาชนะ. โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ที่สัมปยุตด้วยมรรค เป็นโลกุตระแท้ ท่านประสงค์เอาในบทว่า **" มรรคภาวนา. "** นี้ เพราะ-เหตุนั้น ในมหาอรรถกถา ท่านจึงกล่าวว่า " เป็นปาราชิกแก่ภิกษุ

ผู้กล่าวว่า 'ข้าพเจ้ามีปกติได้สติปัฏฐานที่เป็นโลกุตระ ข้าพเจ้ามีปกติได้สัมมัปปธาน... อิทธิบาท... อินทรีย์... พละ... โพชฌงค์... อริยมรรค มีองค์ ๘ ที่เป็นโลกุตระ."

ส่วนในมหาปัจจรีเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ว่า "เมื่อภิกษุกล่าวด้วยอำนาจส่วนอันหนึ่ง ๆ อย่างนี้ว่า 'ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้สติปัฏฐาน' ดังนี้ก็ดี ด้วยอำนาจธรรมอย่างหนึ่ง ๆ ในส่วนเหล่านั้น อย่างนี้ว่า 'ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน' ดังนี้ก็ดี เป็นปาราชิกเหมือนกัน." แม้คำที่ท่านกล่าวไว้ในมหาปัจจรี เป็นต้นนั้น ย่อมสมกัน. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุที่ท่านกล่าวหมายเอาสติปัฏฐาน ที่เกิดขึ้นในขณะแห่งมรรคเหมือนกัน. แม้ในการทำให้แจ้งซึ่งผล ก็พึงทราบว่า เป็นปาราชิก ด้วยอำนาจแห่งผลอันหนึ่ง ๆ. เฉพาะความละกิเลสพระผู้มีพระภาคตรัสในหมวด ๓ มีคำว่า **"ราคสฺส ปหานํ"** เป็นต้น. ก็การละกิเลสนั้น เว้นมรรคเสียแล้ว ย่อมไม่มี, จริงอยู่ การละราคะและโทสะ ย่อมมีด้วยมรรคที่ ๓, การละโมหะ ย่อมที่ด้วยมรรคที่ ๔; เพราะเหตุนั้นจึงเป็นปาราชิกแม้แก่ภิกษุผู้กล่าวคำเป็นต้นว่า "ราคะ ข้าพเจ้าละได้แล้ว." เฉพาะโลกุตรจิต กับสมาบัติ พระผู้มีพระภาคตรัสในหมวด ๓ มีคำว่า **"ราคา จิตฺตํ วินีวรณตา"** เป็นอาทิ. เพราะเหตุนั้น แม้เมื่อภิกษุกล่าวคำเป็นต้นว่า "จิตของข้าพเจ้า พรากออกจากราคะ" ก็เป็นปาราชิกเหมือนกัน. ส่วนในบทภาชนะแห่งบทสุญญาคารท่านไม่ประสงค์ปาราชิก ด้วยเพียงคำที่ไม่เนื่องด้วยฌานว่า "ข้าพเจ้ายินดีเฉพาะในสุญญาคาร; เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นไว้ว่า "ข้าพเจ้ายินดีเฉพาะในสุญญาคาร ด้วยปฐมฌาน." เพราะเหตุนั้น ภิกษุใด กล่าว

เนื่องด้วยฌานว่า " ข้าพเจ้ายินดีเฉพาะในสุญญาคาร ด้วยฌานชื่อนี้ " ภิกษุนี้แหละ พึงทราบว่า " เป็นปาราชิก."

ก็ บรรดาวิชชา ๘ ที่ตรัสไว้ในพระสูตรทั้งหลาย มีอัมพัฏฐสูตร เป็นต้น วิชชา ๕ เหล่าใด ต่างโดยวิปัสสนาญาณ มโนมยิทธิวิธี ทิพพโสต และเจโตปริยญาณ ไม่ได้มาแล้วในบทภาชนะ แห่งบทว่า **" ญาณํ "** นี้, บรรดาวิชชา ๕ เหล่านั้น เฉพาะวิปัสสนาอย่างเดียว ย่อมไม่เป็นวัตถุแห่งปาราชิก, วิชชาที่เหลือ พึงทราบว่า เป็นวัตถุแห่ง ปาราชิก. เพราะเหตุนั้น เมื่อภิกษุกล่าวว่า " ข้าพเจ้า เป็นผู้มีปกติได้ วิปัสสนา " ก็ดี ว่า " ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้วิปัสสนาญาณ " ก็ดี ยังไม่ เป็นปาราชิก. แต่พระปุสสเทวเถระกล่าวว่า " วิชชา ๔ แม้นอกจากนี้ ไม่สืบเนื่องด้วยญาณ ย่อมไม่เป็นวัตถุแห่งปาราชิก; เพราะเหตุนั้น จึง ไม่เป็นปาราชิกแม้แก่ภิกษุผู้กล่าวอยู่ว่า ' ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้มโนมัย, ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้อิทธิวิธี, ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้ทิพพโสตธาตุ, ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้เจโตปริยาย. " คำนั้น ถูกพวกอันเตวาสิกของท่าน นั้นนั่นเองค้านแล้วว่า " ท่านอาจารย์ ไม่ใช่ผู้ชำนาญในอภิธรรม ย่อม ไม่ทราบธรรมเป็นภูมิอื่น, ขึ้นชื่อว่าอภิญญามีจตุตถฌานเป็นบาท ทั้งเป็น มหัคคตธรรมด้วย ย่อมสำเร็จได้ด้วยฌานเท่านั้น; เพราะเหตุนั้น ภิกษุ จะกล่าวว่า ' ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้มโนมัย, หรือว่า ' ข้าพเจ้าเป็นผู้มี ปกติได้มโนมยญาณ ' หรือจะกล่าวโดยประการตามที่ตนมุ่งจะกล่าวก็ ตามที, เธอย่อมต้องปาราชิกเหมือนกัน. " จริงอยู่ ในจตุตถปาราชิกนี้ พระนิพพานไม่ได้มาในพระบาลี แม้โดยแท้, ถึงกระนั้น เมื่อภิกษุ กล่าวว่า " พระนิพพาน ข้าพเจ้าบรรลุแล้ว " หรือว่า " พระนิพพาน

ข้าพเจ้าทำให้แจ้งแล้ว." ย่อมเป็นปาราชิกเหมือนกัน. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า พระนิพพานเป็นโลกุตรธรรม ซึ่งมีวัฏฏะอันปล้อนออกแล้ว.

อนึ่ง แม้เมื่อภิกษุกล่าวว่า "ข้าพเจ้าแทงตลอดสัจจะ ๔, (หรือว่า) สัจจะ ๔ อันข้าพเจ้าแทงตลอดแล้ว" คงเป็นปาราชิกเหมือนกัน. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า คำว่า "แทงตลอดสัจจะ" เป็นคำจักเรียกมรรค. อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในวิภังค์ว่า "ปฏิสัมภิทา ๓ ย่อมเกิดขึ้นในจิตตุปบาทที่สัมปยุตด้วยญาณ ฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ ดวง, ย่อมเกิดขึ้นในจิตตุปบาทที่สัมปยุตด้วยญาณฝ่ายกิริยา ๔ ดวง, อัตถปฏิสัมภิทาย่อมเกิดขึ้นในจิตตุปบาทเหล่านี้ด้วย ย่อมเกิดขึ้นในมรรค ๔ ผล ๔ ด้วย[๑]," เพราะเหตุนั้น เมื่อภิกษุกล่าวคำว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้ธัมมปฏิสัมภิทา" หรือว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้นิรุตติปฏิสัมภิทา" หรือว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้ปฏิภาณปฏิสัมภิทา" หรือว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้โลกิยอัตถปฏิสัมภิทา" ดังนี้ ยังไม่เป็นปาราชิก. แม้เมื่อภิกษุกล่าวคำว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้ปฏิสัมภิทาทั้งหลาย" อาบัติยังไม่ถึงที่สุดก่อน. แต่เมื่อเธอกล่าวว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้โลกุตร-อัตถปฏิสัมภิทา" ย่อมเป็นปาราชิก.

ส่วนในสังเขปอรรถกถา ท่านกล่าวไว้ว่า "เมื่อภิกษุกล่าวแม้ด้วยความไม่แปลกกันว่า 'ข้าพเจ้าเป็นผู้ได้บรรลุอัตถปฏิสัมภิทา' ก็เป็นปาราชิก. แม้ในกุรุนที ท่านก็กล่าวว่า "ย่อมไม่พ้น." แต่ในมหาอรรถกถา ท่านกล่าวไว้ว่า "ปาราชิก ย่อมไม่มีด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อาบัติยังไม่ถึงที่สุดด้วยเหตุเพียงเท่านี้, ใคร ๆ ไม่อาจทำอรรถกถาอื่นให้เป็น

๑. อภิ. วิ. ๓๕/๔๑๔-๔๑๕.

ประมาณได้ เพราะท่านได้วิจารณ์ไว้แล้วว่า ' ภิกษุยังไม่ต้องปาราชิก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้. " แม้เมื่อภิกษุกล่าวว่า " ข้าพเจ้าเข้านิโรธสมาบัติ " หรือว่า " ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้นิโรธสมาบัตินั้น " ก็ไม่เป็นปาราชิก. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า นิโรธสมาบัติไม่ใช่โลกิยะ ทั้งไม่ใช่โลกุตระ ฉะนี้แล.

ในมหาปัจจรีและสังเขปอรรถกถา ท่านกล่าวไว้ว่า " ก็ถ้าบุคคลนั้นมีความรำพึงอย่างนี้ว่า ' พระอนาคามี หรือพระขีณาสพ ย่อมเข้านิโรธได้, จึงพยากรณ์ด้วยทำไว้ในใจว่า ' ชนจักรู้เราว่าเป็นผู้ใดผู้หนึ่งแห่งบรรดาพระอนาคามีและพระขีณาสพเหล่านั้น, ' และเขาก็เข้าใจเธออย่างนั้น, เป็นปาราชิก, " คำนั้น ควรพิจารณาเสียก่อน จึงถือเอา. แม้เมื่อภิกษุกล่าวว่า " ในภพที่ล่วงไปแล้ว คือ ในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเป็นพระโสดาบัน, " ไม่เป็นปาราชิก, จริงอยู่ อาบัติยังไม่ถึงที่สุด เพราะเธออ้างถึงขันธ์ที่ล่วงไปแล้วแล.

ส่วนในสังเขปอรรถกถา ท่านกล่าวไว้ว่า " บางอาจารย์กล่าวว่า ' เมื่อภิกษุกล่าวว่า ' ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้สมาบัติ ๘ ในอดีต, ไม่เป็นปาราชิก เพราะสมาบัติ ๘ ในอดีตเป็นกุปธรรม, แต่เมื่อกล่าวว่า ' ข้าพเจ้าเป็นผู้มีปกติได้สมาบัติ ๘ ในภพนี้ ' ดังนี้, ย่อมเป็นปาราชิก เพราะสมาบัติ ๘ ในภพนี้ เป็นอกุปธรรม. " แม้คำที่กล่าวไว้ในสังเขปอรรถกถานั้น ท่านก็ค้านไว้ในสังเขปอรรถกกถานั้นนั่นเองว่า " เมื่อภิกษุกล่าวหมายเอาอัตภาพในอดีต ไม่เป็นปาราชิก, ต่อเมื่อกล่าวหมายเอาอัตภาพในปัจจุบันนั่นแหละ จึงเป็น. "

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งทรงยังบทมาติกา ๑๐ มีฌานเป็นต้น

ให้พิสดาร อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ภิกษุผู้อวดอุตริมนุสธรรม ย่อมกล่าวสัมปชานุสาวาทใด, เมื่อจะทรงแสดงองค์แห่งสัมปชานมุสาวาทนั้นแล้ว ผูกจักรเปยยาล ด้วยอำนาจแห่งความพิสดารนั้นนั่นเอง และเพื่อแสดงอาการแห่งการอวด และประเภทแห่งอาบัติ จึงตรัสว่า **" ตีหากาเรหิ "** ดังนี้ เป็นอาทิ.

[กถาว่าด้วยสุทธิกมหาวาร]

ในคำนั้น มีวินิจฉัย ดังต่อไปนี้ :- **มหาวาร ๓** คือ **สุทธิกวาร** (วารกำหนดด้วยการอวดล้วน) ๑ **วัตถุกามวาร** (วารกำหนดด้วยภิกษุผู้ประสงค์จะอวด) ๑ **ปัจจัยปฏิสังยุตตวาร** (วารกำหนดด้วยการอวดอันเกี่ยวด้วยปัจจัย) ๑ บรรดามหาวาร ๓ เหล่านั้น ในสุทธิกวาร ๖ บทเหล่านี้ คือ **สมาปชฺชึ สมาปชฺชามิ สมาปนฺโน ลาภิมฺหิ วสิมฺหิ สจฺฉิกตํ มยา** ทรงประกอบบทอันหนึ่ง ๆ ๕ ครั้ง อย่างนี้ว่า " ด้วยอาการ ๓ ด้วยอาการ ๔ ด้วยอาการ ๕ ด้วยอาการ ๖ ด้วยอาการ ๗ ในบทอันหนึ่ง ๆ ตั้งต้นแต่ปฐมฌาน จนถึงบทว่า เปลื้องจิตจากโมหะ ตรัสชื่อว่า สุทธิกนัย. ลำดับนั้น เมื่อทรงต่อบทอันหนึ่ง ๆ กับด้วยปฐมฌาน อย่างนี้ว่า " ซึ่งปฐมฌาณ ซึ่งทุติยฌาน " ดังนี้ ทรงต่อทุก ๆ บท ตรัสชื่อว่า ขัณฑจักร โดยอรรถอันพิสดารนั้นเทียว. อธิบายว่า ขัณฑจักรนั้น ตรัสว่าขัณฑจักร เพราะไม่ทรงนำมาประกอบกับฌานมีปฐมฌานเป็นต้นอีก. ลำดับนั้น ทรงต่อบทอันหนึ่ง ๆ กับด้วยทุติยฌาน อย่างนี้ว่า " ซึ่งทุติยฌาน ซึ่งตติยฌาน " ดังนี้ แล้วทรงนำมาเชื่อมกับปฐมฌานอีก ตรัสชื่อว่าพัทธจักร โดยอรรถอันพิสดาร

นั้นเทียว. ลำดับนั้น ทรงต่อบทอันหนึ่ง ๆ กับด้วยฌาน มีตติยฌาน เป็นต้น อย่างเดียวกับต่อบทหนึ่ง ๆ กับทุติยฌาน แล้วทรงนำมาเชื่อม กับฌานมีทุติยฌานเป็นต้นอีก ตรัสพัทธจักร ๒๙ แม้อื่น โดยอรรถอัน พิสดารนั้นเทียว ให้สำเร็จเป็นเอกมูลกนัยแล้ว.

อนึ่ง ปาฐะ พระองค์ก็ทรงแสดงไว้โดยสังเขป. ปาฐะนั้น อัน นักศึกษาผู้ไม่หลงงมงาย ควรทราบโดยพิสดาร. แม้ทุมูลกนัยเป็นต้น พระองค์ก็ตรัสเหมือนเอกมูลกนัย แล้วได้ตรัสนัย ๔๓๕ นัย ซึ่งมีมูล ทุกอย่างเป็นที่สุด. คืออย่างไร ? คือ ตรัสทวิมูลกนัยไว้ ๒๙ ตรัส ติมูลกนัยไว้ ๒๘ ตรัสจตุมูลกนัยไว้ ๒๗. แม้ปัญจมูลกนัยเป็นต้น ผู้ศึกษา ก็ควรลดอย่างละหนึ่งนัย แล้วทราบจนกระทั่งถึงติงสมูลกนัย อย่างนี้. แต่ในปาฐะ ท่านย่อแม้ชื่อของนัยเหล่านั้นเข้าแล้ว แสดงเฉพาะ ติงสมูลกนัยอันเดียวว่า " นี้เป็นมูลนัยทั้งหมด. " ก็เพราะภิกษุไม่ต่อบท สุญญาคารเข้ากับฌาน, (อาบัติ) จึงไม่ถึงที่สุด; เหตุนั้น การประกอบ ความในบททั้งปวง มีบทว่าเปลื้องจิตจากโมหะเป็นที่สุดแล พึงทราบ ว่า ท่านแสดงแล้ว เพราะไม่แตะต้องบทสุญญาคารนั้น. ก็แล ในสุทธิก-มหาวารตอนหนึ่งที่ท่านพระอุบาลีกล่าวไว้ ด้วยอำนาจการแสดงเนื้อความ นี้ว่า " เมื่อภิกษุต่อก็ดี ไม่ต่อก็ดี ซึ่งปฐมฌานเป็นต้น กับทุติยฌาน เป็นต้น ตามลำดับก็ดี ผิดลำดับก็ดี อวดอยู่ โดยนัยว่า ' เราเข้าแล้ว ' เป็นต้น อย่างนี้ ความพ้นย่อมไม่มี ย่อมต้องปาราชิกแท้ทีเดียว " นี้เป็นการพรรณนาเนื้อความโดยสังเขป.

บทว่า **ตีหากาเรหิ** คือ ด้วยเหตุ ๓ อย่าง อันเป็นองค์แห่ง สัมปชานมุสาวาท.

คำว่า **ปุพฺเพวสฺส โหติ** ความว่า ในส่วนเบื้องต้นทีเดียว บุคคลนั้น ย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า " เราจักกล่าวเท็จ. "

คำว่า **ภณนฺตสฺส โหติ** ความว่า บุคคลนั้น กำลังกล่าว ย่อมมีความรู้อย่างนี้ว่า " เรากำลังกล่าวเท็จ. "

คำว่า **ภณิตสฺส โหติ** ความว่า เมื่อกล่าวคำเท็จแล้ว บุคคลนั้น ย่อมมีความรู้อย่างนี้ว่า " เรากล่าวคำเท็จแล้ว. " อธิบายว่า " เมื่อเธอกล่าวคำที่พึงกล่าวนั้นแล้ว ย่อมมีความรู้อย่างนี้. "

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ภณิตสฺส** ความว่า ความรู้อย่างนั้น ย่อมมีแก่บุคคลนั้น ผู้มีคำพูดอันพูดแล้ว คือมีคำพูดสำเร็จแล้ว. ในองค์แห่งสัมปชานมุสาวาทนี้ ท่านแสดงอรรถไว้ดังนี้ว่า " ภิกษุใด แม้ในเบื้องตนก็รู้อย่างนี้, แม้กำลังกล่าว ก็รู้อยู่, แม้ในภายหลัง ก็รู้อยู่ว่า ' เรากล่าวเท็จแล้ว, ' ภิกษุนั้น เมื่อกล่าวว่า ' เราเข้าปฐมฌาน ' ดังนี้ ย่อมต้องปาราชิก. " แม้ท่านแสดงอรรถไว้แล้วก็จริง, ถึงอย่างนั้น ในองค์แห่งสัมปชานมุสาวาทนี้ ยังมีความแปลกกัน ดังนี้ :-

มีคำถามก่อนว่า " เบื้องต้นว่า ' เราจักพูดมุสา ' มีอยู่, ส่วนภายหลังว่า ' เราพูดมุสาแล้ว ' ไม่มี, จริงอยู่ คนบางคนย่อมลืมคำพูดที่พอพูดออกไปทีเดียว, ภิกษุนั้น จะเป็นปาราชิกหรือไม่เป็น ? "

คำถามนั้น ท่านแก้ไว้แล้วในอรรถกถาทั้งหลาย อย่างนี้ว่า ภิกษุคิดว่า ' เราจักพูดเท็จ ' ในชั้นต้น, และเมื่อพูดอยู่ก็รู้ว่า ' เรากำลังพูดเท็จ ' การไม่รู้ว่า ' เราพูดเท็จแล้ว ' ในชั้นหลัง ไม่อาจจะไม่มี, ถึงหากจะไม่มี. ก็เป็นปาราชิกเหมือนกัน. เพราะ ๒ องค์เบื้องต้นนั่นแลเป็นสำคัญ. แม้ภิกษุใด ในชั้นต้น ไม่มีความผูกใจว่า " เราจักกล่าว

เท็จ" แต่เมื่อกล่าว ย่อมรู้ว่า "เรากล่าวเท็จ," แม้เมื่อกล่าวแล้ว ก็รู้อยู่ว่า "เรากล่าวเท็จแล้ว" ภิกษุนั้น พระวินัยธรไม่พึงปรับอาบัติ. เพราะส่วนเบื้องต้นสำคัญกว่า, เมื่อเบื้องต้นนั้นไม่มี ย่อมเป็นอันพูดเล่นหรือพูดพลั้งไปก็ได้ ดังนี้แล.

ก็แล ในคำว่า **มุสา ภณิสฺสํ** เป็นต้นนี้ ควรละความมีความรู้อันนั้นและความประชุมพร้อมแห่งความรู้เสีย.

ข้อว่า "ควรละความมีความรู้อันนั้นเสีย" ได้แก่ พึงละความมีความรู้อันนั้นนี้ว่า "ย่อมรู้ได้ใน ๓ ขณะ ด้วยจิตดวงเดียวเท่านั้นอย่างนี้ว่า 'ภิกษุรู้อยู่ว่า 'เราจักกล่าวเท็จ' ดังนี้ ด้วยจิตดวงใด ย่อมรู้ว่า 'เรากำลังกล่าวเท็จ' และว่า 'เรากล่าวเท็จแล้ว' ดังนี้ ด้วยจิตดวงนั้นนั่นแล." จริงอยู่ ใคร ๆ ไม่อาจจะรู้จิตด้วยจิตดวงนั้นนั่นเองได้ เหมือนบุคคลไม่อาจเอาดาบเล่มนั้นตัดดาบเล่มนั้นนั่นเองได้ ฉะนั้นแล. ก็จิตดวงที่เกิดขึ้นก่อน ๆ เป็นปัจจัยแห่งความเกิดขึ้นอย่างนั้น ของจิตดวงหลัง ๆ แล้วย่อมดับไป. ด้วยเหตุนั้น บัณฑิตจึงกล่าวคำนี้ไว้ว่า

> **" ส่วนเบื้องต้นเท่านั้น เป็นประมาณ, เมื่อส่วน**
> **เบื้องต้นนั้นมีอยู่ คำว่า ' สองบทที่เหลือ จักไม่มี '**
> **ดังนี้นั้น ย่อมไม่มี; เพราะฉะนั้น วาจา จึงชื่อว่ามี**
> **องค์ ๓. "**

ข้อว่า "ควรละความประชุมพร้อมแห่งความรู้" ความว่า จิต ๓ ดวงเหล่านี้ ไม่ควรถือเอาว่า "เกิดขึ้นขณะเดียวกัน." จริงอยู่ ธรรมดาจิตนี้

ย่อมปรากฏเหมือนเป็นดวงเดียว เพราะเกิดขึ้นติดต่อกัน เมื่อดวงแรกยังไม่ดับ ดวงหลังก็ยังไม่เกิดขึ้น ดังนี้แล.

ก็แล ข้าพเจ้าจักกล่าวคำที่ถัดจากนี้ต่อไป :- บุคคลนี้ใด ย่อมกล่าวสัมปชานมุสาวาทว่า " ข้าพเจ้าเข้าปฐมฌาน " บุคคลนั้น ย่อมเป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า " ปฐมฌานของเรา ย่อมไม่มี, " จริงอยู่ ลัทธินี้ ของบุคคลนั้น มีอยู่แท้, อนึ่ง ลัทธิอย่างนี้ว่า " ปฐมฌานของเรา ย่อมไม่มี " ดังนี้ ย่อมพอใจ และชอบใจแก่บุคคลนั้น, และบุคคลนั้น มีจิตมีสภาพอย่างนี้นั่นเทียวว่า " ปฐมฌานของเรา ย่อมไม่มี, " ก็แล ในกาลใด ตนเป็นผู้ใคร่จะกล่าวเท็จ, ในกาลนั้น บุคคลนั้น ละ คือ ทิ้ง ปิดบัง ความเห็นนั้น หรือความพอใจกับความเห็น ความชอบใจกับความเห็นและความพอใจ หรือความเป็นกับความเห็น ความพอใจ และความชอบใจ แล้วกล่าวทำให้เป็นคำเท็จ; เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำว่า **จตูหิ อากาเรหิ** เป็นอาทิ เพื่อแสดงความต่างแห่งองค์ด้วยอำนาจความเห็นเป็นต้นแม้เหล่านั้น. ก็เพราะในคัมภีร์-ปริวาร ท่านกล่าวว่า **" มุสาวาทมีองค์ ๘ "** ในอธิการนี้ จึงควรประกอบนัยอันหนึ่งว่า **อฏฺฐหากาเรหิ** เป็นอีกนัยหนึ่งผสมกับสัญญาที่ท่านประสงค์ ในคัมภีร์ปริวารนั้น.

ก็แล บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า **" วินิธาย ทิฏฺฐึ "** ตรัสด้วยอำนาจการละธรรมอันมีกำลังเสีย.

บทว่า **" วินิธาย ขนฺตึ "** เป็นอาทิ ตรัสด้วยอำนาจการละธรรมทั้งหลายที่ทรามกำลัง และที่หย่อนกำลังกว่าธรรมที่มีกำลังนั้น.

ส่วนบทว่า **" วินิธาย สญฺญํ "** นี้ ชื่อว่าแม้เป็นเพียงสัญญาที่เป็นไปด้วยอำนาจการละธรรมที่ทรามกำลังกว่าธรรมทั้งปวงในที่นี้.

ฐานะว่า " ไม่ละ จักกล่าวสัมปชานมุสาวาท " นี้จะไม่มี. ก็เพราะไม่เป็นปาราชิก ด้วยคำที่บ่งอนาคตเป็นต้นว่า " ข้าพเจ้าจักเข้า " เหตุฉะนั้น บทที่บ่ง อดีต และปัจจุบันว่า " ข้าพเจ้าเข้าแล้ว " เป็นต้น เท่านั้น พึงทราบว่า " ตรัสไว้ในพระบาลี. "

เบื้องหน้าแต่นี้ไป คำแม้ทั้งหมดในสุทธิกมหาวารนี้ มีเนื้อความตื้นทั้งนั้น. จริงอยู่ ในสุทธิกมหาวารนี้ ไม่มีคำที่ไม่อาจรู้ได้ด้วยวินิจฉัยนี้ เว้นแต่เนื้อความแห่งบทว่า **" ราโค เม จตฺโต วนฺโต "** เป็นต้น ในบทภาชนะแห่งบทว่า การละกิเลส. เนื้อความนี้นั้น ข้าพเจ้าจักกล่าวต่อไป :-

ก็บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า **" จตฺโต "** นี้ พระผู้มีพระภาค ตรัสด้วยอำนาจการสละภาวะแห่งตน.

บทว่า **" วนฺโต "** นี้ ตรัสด้วยอำนาจแสดงภาวะที่ราคะยึดถือไม่ได้อีก.

บทว่า **" มุตฺโต "** นี้ ตรัสด้วยอำนาจความพ้นจากสันตติ.

บทว่า **" ปหีโน "** นี้ ตรัสด้วยอำนาจแสดงความตั้งลงไม่ได้ ในที่ไหน ๆ แม้แห่งราคะที่หลุดไปแล้ว.

บทว่า **" ปฏินิสฺสฏฺโฐ "** นี้ ตรัสด้วยอำนาจแสดงความสละคืนราคะที่เคยยึดถือไว้ในหนหลังเสีย.

บทว่า **" อุกฺเขฏิโต "** นี้ ตรัสไว้ด้วยอำนาจแสดงภาวะที่กลับแอบแนบไม่ได้อีก เพราะถูกอริยมรรคถอนขึ้นเสียแล้ว. เนื้อความนี้นั้น

ผู้ศึกษาทั้งหลาย พึงค้นดูจากคัมภีร์ศัพทศาสตร์.

บทว่า **" สมุกฺเขฏิโต "** นี้ ตรัสไว้ด้วยอำนาจแสดงภาวะที่กลับแอบแนบไม่ได้อีก แม้แห่งราคะที่สหรคตเพียงเล็กน้อย เพราะถอนขึ้นเด็ดขาด ด้วยประการฉะนี้.

สุทธิกวารกถา จบ.

กถาว่าด้วยผู้มีความประสงค์จะกล่าว

เนื้อความแห่งบทว่า **" ตีหากาเรหิ "** เป็นอาทิ และประเภทแห่งวารเปยยาลทั้งปวง แม้ในวัตถุกามวาร พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในสุทธิกวารนี้แล. ก็วัตถุกามวารนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เพื่อกันโอกาสของบาปบุคคลทั้งหลายอย่างเดียว ผู้แสวงหาช่องอย่างนี้ว่า ' คำนี้ใดเล่า เราประสงค์จะกล่าวคำอื่น กล่าวผิดเป็นคำอื่นไป; เพราะฉะนั้นอาบัติจึงไม่มีแก่เรา. " เหมือนอย่างว่า ภิกษุปรารถนาจะกล่าวว่า **" พุทฺธํ ปจฺจกฺขามิ "** เมื่อกล่าวบทใดบทหนึ่ง บรรดาบทสำหรับบอกลาสิกขามีว่า **" ธมฺมํ ปจฺจกฺขามิ "** เป็นต้น ย่อมเป็นผู้บอกลาสิกขาแล้วแท้เพราะบทเหล่านั้นหยั่งลงในเขต ฉันใดแล, ข้อนี้ก็ฉันนั้น ภิกษุผู้ใคร่จะกล่าวบทใดบทหนึ่งบทเดียว บรรดาบทอุตริมนุสธรรมมีปฐมฌานเป็นต้น แม้เมื่อกล่าวบทใดบทหนึ่งอย่างอื่นจากบทนั้น ย่อมเป็นปาราชิกทีเดียว เพราะบทนั้นหยั่งลงในเขต. แม้ถ้าเธอกล่าวแก่ผู้ใด, ผู้นั้น ย่อมรู้ความนั้นในขณะนั้นทันที. ก็แล ลักษณะแห่งการรู้ในการอวดอุตริมนุสธรรมที่ไม่มีจริงนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในการบอกลาสิกขานั่นแล. แต่ความแปลกกัน มีดังต่อไปนี้ :- การบอกลาสิกขาย่อมไม่ถึงความสำเร็จด้วยหัตถมุทธา (ไม่สำเร็จได้ด้วยการกระดิกหัวแม่มือ) การอวดอุตริมนุสธรรมที่ไม่มีจริงนี้ ย่อมหยั่งลง (สู่ความสำเร็จ) แม้ด้วยหัตถมุทธา. จริงอยู่ ภิกษุใดอวดอุตริมนุสธรรมที่ไม่มีจริงด้วยความเคลื่อนไหวแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ มีหัตถวิการ (แกว่งมือ)

เป็นต้น แก่บุคคลผู้ยืนอยู่ในคลองแห่งวิญญัติ, และบุคคลนั้น รู้ใจความนั้นได้, ภิกษุนั้น เป็นปาราชิกแท้. แต่ถ้าเธอบอกแก่ผู้ใด, ผู้นั้นไม่เข้าใจ หรือถึงความสงสัยว่า " ภิกษุนี้ พูดอะไร ? " หรือพิจารณานานจึงรู้ในภายหลัง ย่อมถึงความนับว่า " ผู้ไม่เข้าใจ " ทันทีเหมือนกัน. เมื่อภิกษุบอกแก่บุคคลผู้ไม่เข้าใจทันทีอย่างนั้น เป็นถุลลัจจัย. ส่วนบุคคลใดไม่รู้จักอุตริมนุสธรรมมีฌานเป็นต้นด้วยตนเอง ด้วยอำนาจการได้บรรลุ หรือด้วยอำนาจการเรียนและการสอบถามเป็นต้น ได้ยินแต่เพียงคำว่า " ฌาน " หรือว่า " วิโมกข์ " อย่างเดียวเท่านั้น, ถึงบุคคลนั้นเมื่อภิกษุนั้นบอกแล้ว ถ้ารู้ได้แม้เพียงเท่านี้ว่า " ได้ยินว่า " ภิกษุนี้กล่าวว่า ' เราเข้าฌานแล้ว " ดังนี้ ย่อมถึงความนับว่า " รู้ " เหมือนกัน, เมื่อภิกษุบอกแก่บุคคลนั้น เป็นปาราชิกแท้. ความแปลกกันด้วยอำนาจบุคคลผู้เดียว สองคน หรือมากคน ที่ภิกษุกำหนดไว้หรือมิได้กำหนดไว้แม้ทั้งหมดนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้ว ในกถาว่าด้วยการบอกลาสิกขานั้นแล ด้วยประการฉะนี้.

วัตถุกามวารกถา จบ.

กถาว่าด้วยปัจจัยปฏิสังยุตตวาร

แม้ในวาระการอวดเกี่ยวด้วยปัจจัย พึงทราบประเภทแห่งวารเปยยาลทั้งหมด และอรรถแห่งบทที่มาในเบื้องต้น โดยนัยที่กล่าวแล้วนั่นแหละ แล้วทราบลำดับพระบาลี อย่างนี้ก่อน. ก็ในปัจจัยปฏิสังยุตตวารนี้ ท่านกล่าววารกำหนดด้วยปฐมาวิภัตติ ๕ เหล่านี้ว่า

๑. ภิกษุใด อยู่ในวิหารของท่าน

๒. ภิกษุใด บริโภคจีวรของท่าน

๓. ภิกษุใด ฉันบิณฑบาตของท่าน

๔. ภิกษุใด ใช้สอยเสนาสนะของท่าน

๕. ภิกษุใด บริโภคคิลานปัจจัยเภสัชบริขารของท่าน "

ดังนี้, กล่าววารกำหนดด้วยตติยาวิภัตติ ๕ มีว่า " วิหารของท่าน อันภิกษุใดใช้สอยแล้ว " เป็นต้น, กล่าววารกำหนดด้วยทุติยาวิภัตติ ๕ มีว่า " ท่านอาศัยภิกษุใด จึงได้ถวายวิหาร " ดังนี้เป็นต้น, พึงทราบประเภทแห่งวารเปยยาล ในทุก ๆ บท มีปฐมฌานเป็นต้น ที่ท่านกล่าวไว้ในเบื้องต้นพร้อมกับบทสุญญาคาร ที่กล่าวแล้วในปัจจัยปฏิสังยุตตวารนี้ ด้วยอำนาจแห่งวารเหล่านั้น.

ในปัจจัยปฏิสังยุตตวารนี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ว่า " ก็เพราะภิกษุกล่าวโดยอ้อมอย่างนี้ว่า ' ภิกษุใด อยู่ในวิหารของท่าน, วิหารของท่านอันภิกษุใดอยู่แล้ว, ท่านอาศัยภิกษุใด จึงได้ถวายวิหาร, ' และเพราะเธอไม่ได้กล่าวว่า ' เรา ' ในปัจจัยปฏิสังยุตตวารนี้ แม้เมื่อกล่าวอวด

อุตริมนุสธรรม แก่บุคคลผู้เข้าใจทันที จึงเป็นถุลลัจจัย กล่าวอวดแก่บุคคลผู้ไม่เข้าใจทันที จึงเป็นทุกกฏ."

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงประเภทแห่งอาบัติ ด้วยอำนาจความพิสดารอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จะทรงแสดงอนาบัติ จึงตรัสคำว่า **" อนาปตฺติ อธิมาเนน "** เป็นอาทิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อธิมาเนน** มีความว่า ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้อวด ด้วยสำคัญว่าตนได้บรรลุ.

บทว่า **อนุลฺลปนาธิปฺปายสฺส** มีความว่า ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้มิได้ตั้งอยู่ในอิจฉาจาร ด้วยความเป็นผู้หลอกลวง ไม่ประสงค์จะอวดพยากรณ์พระอรหัตผล ในสำนักของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย. ภิกษุบ้าเป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วในเบื้องต้นนั้นนั่นแล. อนึ่ง พวกภิกษุผู้จำพรรษาใกล้ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา ผู้เป็นต้นบัญญัติในสิกขาบทนี้, ไม่เป็นอาบัติแก่เธอเหล่านั้น ฉะนี้แล.

ปทภาชนียวรรณนา จบ.

[จตุตถปาราชิกสิกขาบทมีสมุฏฐาน ๓]

ในสมุฏฐานเป็นต้น มีวินิจฉัยดังนี้ :- สิกขาบทนี้ มีสมุฏฐาน ๓ คือ เกิดแต่กายกับจิตของภิกษุผู้อวดอยู่ด้วยหัวแม่มือ ๑ เกิดแต่วาจากับจิตของภิกษุผู้อวดด้วยการเปล่งวาจา ๑ เกิดแต่กายวาจากับจิตของภิกษุผู้ทำอยู่ทั้ง ๒ อย่าง ๑ เป็นกิริยา เป็นสัญญาวิโมกข์ เป็นสจิตตกะ เป็นโลกวัชชะ เป็นกายกรรม วจีกรรม เป็นอกุศลจิต มีเวทนา ๓. จริงอยู่ ภิกษุย่อมกล่าวอวดทั้งที่มีโสมนัสรื่นเริงใจก็มี กลัวอวดก็มี มีตนเป็นกลางอวดก็มี.

วินีตวัตถุในจตุตถปาราชิก

[เรื่องสำคัญว่าได้บรรลุ]

เรื่องสำคัญว่าได้บรรลุ ในวินีตวัตถุทั้งหลาย มีนัยดังกล่าวแล้วในอนุบัญญัตินั่นแล.

ในเรื่องที่ ๒ มีวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **ปณิธาย** ได้แก่ ทำความปรารถนาไว้.

ข้อว่า **เอวํ มํ ชโน สมฺภาเวสฺสติ** มีความว่า (ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง อยู่ในป่าด้วยตั้งใจ), ว่า " ชนจักยกย่องเราผู้อยู่ในป่า ในความเป็นพระอรหันต์ หรือในภูมิแห่งพระเสขะ ด้วยวิธีอย่างนี้, แต่กาลนั้นไป เราจักเป็นผู้อันชาวโลกสักการะ เคารพ นับถือ บูชา. "

สองบทว่า **อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส** ความว่า เมื่อเธอ เดินไปด้วยตั้งใจอย่างนี้ว่า " เราจักอยู่ในป่า " เป็นทุกกฏทุก ๆ ย่างเท้า. ในกิจทั้งปวง มีการสร้างกุฎี เดินจงกรม นั่ง และนุ่งห่มเป็นต้นในป่า เป็นทุกกฏทุก ๆ ประโยค เหมือนอย่างนั้น. เพราะเหตุนั้นภิกษุไม่ควรอยู่ในป่า ด้วยความตั้งใจอย่างนั้น. จริงอยู่ เมื่ออยู่ด้วยความตั้งใจอย่างนั้น จะได้รับความยกย่องหรือไม่ก็ตาม ย่อมต้องทุกกฏ. ส่วนภิกษุใด สมาทานธุดงค์แล้ว คิดว่า " เราจักรักษาธุดงค์ " หรือว่า " เมื่อเราพักอยู่ในแดนบ้าน จิตย่อมฟุ้งซ่าน, ป่าเป็นที่สบาย " ดังนี้ จึงเป็นผู้มีความประสงค์จะอยู่ป่าอันหาโทษมิได้ด้วยทำความปรารถนาอย่างนี้ว่า " เราจักบรรลุบรรดาวิเวกทั้ง ๓

อย่างใดอย่างหนึ่งในป่าแน่แท้" ดังนี้ ก็ดี ว่า "เราเข้าไปสู่ป่ายังไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว จักไม่ออกมา" ดังนี้ ก็ดี ว่า "ชื่อว่าการอยู่ป่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญ และเมื่อเราพักอยู่ในป่าเพื่อนพรหมจารีมากหลาย จักละทิ้งแดนบ้านแล้วอยู่ป่าเป็นวัตร" ดังนี้ ก็ดี; ภิกษุนั้น ควรอยู่ในป่า.

ในเรื่องที่ ๓ มีวินิจฉัยดังนี้ :- เป็นทุกกฏทุก ๆ ประโยค ตั้งต้นแต่กิจคือการนุ่งห่ม ด้วยตั้งใจว่า "เราจักวางอิริยาบถ มีการก้าวไปเป็นต้น เที่ยวบิณฑบาต" จนกระทั้งถึงการขบฉันเป็นที่สุด, เธอจะได้รับความยกย่องหรือไม่ก็ตาม เป็นทุกกฏทั้งนั้น แต่ภิกษุผู้เข้าไปบิณฑบาต ด้วยอิริยาบถที่น่าเลื่อมใส มีการก้าวไปและถอยกลับเป็นต้น เพื่อบำเพ็ญขันธกวัตรและเสขิยวัตรให้บริบูรณ์ หรือเพื่อถึงความเป็นทิฏฐานุคติ แก่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เป็นผู้อันวิญญูชนทั้งหลายไม่พึงติเตียนแล.

ในเรื่องที่ ๔ และที่ ๕ เพราะภิกษุมิได้กล่าวว่า "เรา" โดยนัยดังกล่าวไว้แล้วในคำนี้ว่า "ภิกษุใด อยู่ในวิหารของท่าน" จึงไม่เป็นปาราชิก. จริงอยู่ เมื่อภิกษุอวดอุตริมนุสธรรมเป็นที่น้อมเข้ามาในตนเท่านั้น ท่านจึงปรับเป็นปาราชิก. คำเป็นต้นว่า "(ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง) เดินจงกรมด้วยตั้งใจว่า..." ดังนี้ มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

ในเรื่องละสังโยชน์ มีวินิจฉัยดังนี้ :- เมื่อภิกษุกล่าวว่า "สังโยชน์ทั้งหลาย เราละได้แล้ว" ก็ดี ว่า "สังโยชน์ทั้ง ๑๐ เราละได้แล้ว" ก็ดี ว่า "สังโยชน์ข้อหนึ่ง เราละได้แล้ว" ก็ดี การละกิเลสนั้นแหละ

เป็นอันเธอบอกแล้ว; เพราะเหตุนั้น จึงเป็นปาราชิก.

ในเรื่องธรรมในที่ลับ มีวินิจฉัยดังนี้ :- ข้อว่า **รโห อุลฺลปติ**[๑] ความว่า ภิกษุอยู่ในที่ลับ พูดว่า "เราเป็นพระอรหันต์" ดังนี้, แต่ไม่ได้ทำการคิดด้วยใจเลย" เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ท่านจึงปรับเป็นทุกกฏ. เรื่องวิหาร และเรื่องบำรุง มีนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล.

ในเรื่องทำได้ไม่ยาก มีวินิจฉัยดังนี้ :- ลัทธิ ของภิกษุนั้นมีดังนี้ว่า "พระอริยบุคคลทั้งหลายแล ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระ-ภาคเจ้า (พึงพูดอย่างนั้น)." เพราะเหตุนั้น เธอจึงกล่าวว่า "เฉพาะท่านที่เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น พึงพูดอย่างนั้น." ก็แลความประสงค์ของเธอ มีดังนี้ว่า "การที่ภิกษุผู้มีศีล เจริญวิปัสสนาพยากรณ์พระอรหัตผลทำได้ไม่ยากเลย, เธอสามารถบรรลุพระอรหันต์ได้," เพราะเหตุนั้น ภิกษุรูปนั้น จึงกราบทูลว่า "ข้าพระพุทธเจ้า มิได้มีความประสงค์จะพูดอวด."

ในเรื่องความเพียร มีวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **อาราธนีโย** ความว่า สามารถเพื่อยังธรรมให้สัมฤทธิผลได้ คือยังตนให้บรรลุได้, ความว่า "เพื่อให้เกิดได้." คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล.

ในเรื่องความตาย มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุ[๒]นั้น อาศัยอำนาจแห่งประโยชน์นี้ว่า "ท่านผู้มีความเดือดร้อนใจเกิดขึ้น ต้องกลัวแน่, แต่ศีลของเราบริสุทธิ์ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อนใจเลย. เรานั้นจักต้องกลัวต่อความตายทำไม" ดังนี้ จึงตอบว่า "ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย!

๑. บาลี. มหา. วิ. ๑/๒๐๔ เป็น รโหคโต.......อุลฺลปติ.
๒. ไม่ใช่เป็นบทตั้ง เพราะในบาลีไม่มี ควรแก้ไม่ให้มี อิติ ศัพท์ จึงจะถูก.

ผมย่อมไม่กลัวต่อความตาย." เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีอาบัติแก่ภิกษุนั้น. แม้ในเรื่องความเดือดร้อนใจ ก็มีนัยเหมือนกันนี้. ๓ เรื่องถัดจากเรื่องความเดือดร้อนใจนั้นไปเป็นเหมือนเรื่องความเพียรนั่นเอง.

บรรดาเรื่องเวทนา[๑]ทั้งหลาย พึงทราบวินิจฉันในเรื่องทีแรกก่อน :- ภิกษุนั้นตั้งอยู่ในอธิวาสนขันติ ด้วยกำลังแห่งความพิจารณา จึงตอบว่า "ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ! อันคนพอดีพอร้าย ไม่สามารถจะอดกลั้นได้. " เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีอาบัติแก่เธอ. ส่วนในเรื่องที่ ๒ เป็นถุลลัจจัย เพราะภิกษุนั้นไม่ได้ทำการอวดอุตริมนุสธรรมที่เป็นที่น้อมเข้ามาในตน กล่าวโดยอ้อมว่า "ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ! อันปุถุชนไม่สามารถ (จะอดกลั้นได้)."

ในเรื่องพราหมณ์ทั้งหลาย มีวินิจฉัยดังนี้ :- ได้ยินว่า พราหมณ์คนนั้น ได้กล่าวว่า "นิมนต์พระอรหันต์ทั้งหลาย จงมาเถิดเจ้าข้า !" ดังนี้ อย่างเดียวก็หามิได้, (โดยที่แท้) คำพูดทั้งหมดที่เปล่งออกจากปากของพราหมณ์นั้น ประกอบด้วยวาทะว่าอรหันต์ทั้งนั้น ดังนี้ว่า "ท่านทั้งหลาย จงปูลาดอาสนะ จงถวายน้ำล้างเท้าแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย, ขอพระอรหันต์ทั้งหลาย จงล้างเท้าเถิด." ก็คำพูดนั้นของพราหมณ์นั้น เป็นการกล่าวด้วยความเลื่อมใน คือ เป็นคำกล่าวของพราหมณ์ ผู้ถูกกำลังศรัทธาของตนให้ขะมักเขม้นแล้ว เพราะความเป็นผู้สัทธาจริต. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ไม่เป็นอาบัติ เพราะการกล่าวด้วยความเลื่อมใส." อันภิกษุผู้ถูกเขากล่าวอย่างนั้น ไม่ควรเป็นผู้ร่าเริงยินดีเลยบริโภคปัจจัย

๑. เทสนาวตฺถูสุ ว่าจะผิด เพราะพูดถึงเรื่องอดกลั้นเวทนา ฉะนั้น จึงควรแก้เป็น เวทนาวตฺถูสุ ดังที่แปลไว้แล้วนั่น.

ทั้งหลาย, ควรทำความเพียร ด้วยคิดอย่างนี้ว่า " ก็เราจักบำเพ็ญข้อปฏิบัติ อันจะยังตนให้ถึงพระอรหันต์ " ดังนี้แล. เรื่องพยากรณ์อรหัตผลเป็นเหมือนเรื่องละสังโยชน์นั่นแล.

ในเรื่องครองเรือน มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุนั้น ได้กล่าวว่า " ดูก่อนผู้มีอายุ ! คนอย่างฉัน ไม่ควรแล " ดังนี้ เพราะเธอไม่มีความต้องการ ไม่มีความเยื่อใยในความเป็นคฤหัสถ์, หาได้กล่าวด้วยความประสงค์จะอวดไม่; เพราะเหตุนั้น จึงไม่เป็นอาบัติแก่เธอ.

ในเรื่องห้ามกาม มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุนั้น เป็นผู้หมดความเยื่อใยในวัตถุกามและกิเลสกาม เพราะเล็งเห็นโทษที่เป็นโลกีย์นั่นเอง; เพราะฉะนั้น เธอจึงกล่าวว่า " ดูก่อนคุณ ! กามทั้งหลาย ฉันห้ามได้แล้ว " ดังนี้; เพราะเหตุนั้น จึงไม่เป็นอาบัติแก่เธอ.

ก็คำว่า **อาวฏา** ในคำว่า **" อาวฏา เม "** นี้ มีใจความว่า " ฉันป้องกันได้แล้ว คือ ห้ามเสียแล้ว ปฏิเสธแล้ว. "

ในเรื่องความอภิรมย์ มีวินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุนั้น กล่าวว่า " ดูก่อนคุณ : ฉันยังยินดียิ่ง ด้วยความยินดีอย่างเยี่ยม " ดังนี้ เพราะเธอเป็นผู้ไม่กระสัน และเพราะยังมีความยินดีในอุเทศและปุจฉาเป็นต้น ในศาสนา หาได้กล่าวด้วยความประสงค์จะอวดไม่; เพราะเหตุนั้น จึงไม่เป็นอาบัติแก่เธอ.

[เรื่องตั้งกติกาแล้วหลีกไป]

ในเรื่องหลีกไป มีวินิจฉัยดังนี้ :- ข้อว่า ภิกษุใด จักหลีกไปจากอาวาสนี้ก่อน มีอธิบายว่า เมื่อสงฆ์กำหนดอาวาส มณฑลสีมา หรือสถานที่ใดที่หนึ่ง แล้วตั้งกติกาไว้ ภิกษุใดหลีกไปจากสถานที่นั้นก่อน

ด้วยคิดว่า " ภิกษุทั้งหลาย จงเข้าใจเราว่าเป็นพระอรหันต์, " ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก. ส่วนภิกษุใด เดินเลยสถานที่นั้นไป ด้วยกิจธุระของอาจารย์และอุปัชฌายะก็ดี ด้วยกรณียะเช่นนั้นอย่างอื่น เพื่อภิกขาจารหรือเพื่อประโยชน์แก่อุเทศและปริปุจฉาก็ดี, ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุนั้น. ถ้าแม้นเมื่อภิกษุนั้น เดินไปด้วยกิจอย่างนั้น ภายหลังอิจฉาจารเกิดขึ้นว่า " บัดนี้ เราจักไม่ไปในสถานที่นั้น, เพราะว่า ชนทั้งหลายจักยกย่องเราว่า ' เป็นพระอรหันต์ด้วยอาการอย่างนี้ " ไม่เป็นอาบัติเหมือนกัน. ฝ่ายภิกษุใด ลุถึงสถานที่นั้น ด้วยกรณียะบางอย่างแล้ว เป็นผู้ส่งใจไปในที่อื่น ด้วยอำนาจการใฝ่ใจในการสาธยายเป็นต้น หรือถูกโจรเป็นต้นไล่ติดตาม หรือเห็นเมฆตั้งเค้าขึ้นแล้ว มีประสงค์จะเข้าไปหลบฝน จึงล่วงเลยสถานที่นั้นไป, ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุนั้น. แม้ภิกษุผู้ไปด้วยยานหรือด้วยฤทธิ์ก็ไม่ต้องปาราชิก, แต่ย่อมต้องอาบัติด้วยการเดินไปด้วยเท้านั้น. ภิกษุผู้เดินไปถึงสถานที่แม้นั้น ไม่ก่อนไม่หลังพร้อมด้วยพวกภิกษุผู้ร่วมกันตั้งข้อกติกาไว้ไม่ต้องอาบัติ. เพราะว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเดินไปอย่างนั้น ยังรักษากันและกันได้แม้ทั้งหมด. แม้ถ้าภิกษุทั้งหลาย กำหนดสถานที่บางแห่งบรรดามณฑปและโคนต้นไม้เป็นต้น แล้วตั้งข้อกติกาไว้โดยนัยเป็นต้นว่า " พวกเราจักรู้ภิกษุผู้นั่งหรือเดินจงกรมอยู่ในที่นี้ว่า ' เป็นพระอรหันต์ " หรือเอาดอกไม้วางไว้โดยนัยเป็นต้นว่า " พวกเราจักทราบภิกษุผู้ถือเอาดอกไม้เหล่านี้แล้วทำการบูชาว่า ' เป็นพระอรหันต์. " แม้ในข้อกติกาวัตรนั้น เมื่อภิกษุทำอยู่เหมือนอย่างนั้น ด้วยอำนาจอิจฉาจาร เป็นปาราชิกเหมือนกัน. แม้ถ้าอุบาสกสร้างวิหารไว้ในระหว่างทางก็ดี ตั้งปัจจัยมีจีวรเป็นต้นไว้

ก็ดี ด้วยกล่าวว่า " ขอภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ทั้งหลาย จงพักอยู่ในวิหารหลังนี้ และจงถือเอาปัจจัยมีจีวรเป็นต้น. " แม้ในข้อกติกาวัตรที่อุบาสกตั้งไว้นั้น เมื่อภิกษุพักอยู่ หรือถือเอาปัจจัยมีจีวรเป็นต้นเหล่านั้นด้วยอำนาจอิจฉาจาร เป็นปาราชิกเหมือนกัน. แต่ว่านั่น เป็นกติกาวัตรที่ไม่ชอบธรรม, เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรทำ.

อีกอย่างหนึ่ง วัตรอื่นเห็นปานนี้ มีอาทิอย่างนี้ว่า " ในภายในไตรมาสนี้ ภิกษุทั้งหมดจงเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร หรือว่าทรงไว้ซึ่งธุดงค์ที่เหลือ มีองค์แห่งภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรเป็นต้น, หรือว่า จงเป็นผู้สิ้นอาสวะหมดทุกรูปด้วยกัน, " ดังนี้ (ชื่อว่าวัตรที่ไม่ชอบธรรม) แท้จริง ภิกษุทั้งหลาย ผู้อยู่ในชนบทต่าง ๆ ย่อมประชุมกัน. บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางพวกทุพลภาพมีกำลังน้อย ย่อมไม่สามารถจะตามรักษาข้อวัตรเห็นปานนั้นได้. เพราะเหตุนั้น ข้อวัตรแม้เห็นปานนั้น จึงไม่ควรทำ. และข้อวัตรมีอาทิอย่างนี้ว่า " ตลอดไตรมาสนี้ ภิกษุหมดทุกรูปด้วยกัน ไม่พึงแสดงธรรม ไม่พึงเรียนธรรม ไม่พึงให้บรรพชา, แต่ควรเรียนเอามูควัตร ควรให้ลาภสงฆ์แม้แก่ภิกษุผู้อยู่ภายนอกสีมาด้วย " ดังนี้ ก็ไม่ควรทำเหมือนกัน.

[เรื่องพระมหาโมคคัลลานะเห็นอัฏฐิกสังขลิกเปรต]

พระลักขณะเถระ ที่พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวไว้ในลักขณะสังยุตว่า **" อายสฺมา จ ลกฺขโณ, "** เป็นต้นนี้ บัณฑิตพึงทราบว่า " มีอยู่ภายในแห่งภิกษุชฏิลพันองค์ อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ได้บรรลุ

๑. สํ. นิทาน. ๑๖/๒๖๘.

เป็นพระอรหันต์ในที่สุดแห่งอาทิตตปริยายสูตร เป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่ง." ก็เพราะท่านองค์นี้ ประกอบด้วยอัตภาพเหมือนพรหม สมบูรณ์ด้วยลักษณะเต็มเปี่ยมด้วยอาการทุกอย่าง; ฉะนั้น ท่านจึงถึงความนับว่า "ลักขณะ" ส่วนพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นพระอัครสาวกที่ ๒ ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ในวันที่ ๗ แต่วันที่ท่านบวชแล้ว.

สองบทว่า **สิตํ ปาตฺวากาสิ** ความว่า พระมหาโมคคัลลานเถระได้ทำการยิ้มน้อย ๆ ให้ปรากฏ. มีคำอธิบายว่า "ประกาศ คือแสดง."

ถามว่า "ก็พระเถระเห็นอะไร จึงได้ทำการแย้มให้ปรากฏ ?"

แก้ว่า "พระเถระเห็นสัตว์ผู้เกิดอยู่ในเปตโลกตนหนึ่ง มีแต่ร่างกระดูก ซึ่งมาแล้วในบาลีข้างหน้า." ก็แล การเห็นสัตว์ตนนั้น เห็นได้ด้วยทิพยจักษุ ไม่ใช่เห็นด้วยจักษุประสาท. จริงอยู่ อัตภาพเหล่านั้นหาได้มาสู่คลองแห่งจักษุประสาทไม่.

ถามว่า "ก็พระเถระเห็นอัตภาพมีรูปอย่างนั้นแล้ว เพราะเหตุไรจึงได้ทำการแย้มให้ปรากฏ ในเมื่อควรทำความกรุณาเล่า ?"

แก้ว่า "เพราะท่านอนุสรณ์ถึงสมบัติของตน และพระญาณของพระพุทธเจ้าด้วย. แท้จริง พระเถระเป็นเปรตตนนั้นแล้ว ได้อนุสรณ์ถึงสมบัติของตนว่า "อัตภาพเห็นปานนี้ อันบุคคลผู้ชื่อว่ายังไม่เห็นสัจจะพึงได้, เราพ้นแล้วจากอัตภาพเช่นนั้น, เป็นลาภของเราหนอ ! เราได้ดีแล้วหนอ ! และได้ระลึกถึงสมบัติแห่งพระพุทธญาณอย่างนี้ว่าญาณสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงแสดงว่า 'ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! กรรมวิบาก เป็นอจินไตย อันบุคคลไม่พึงคิด[๑] '

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๐๔.

น่าอัศจรรย์, พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงแสดงธรรมให้ประจักษ์หนอ ! ธรรมธาตุ อันพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงแทงตลอดดีแล้ว ดังนี้ จึงได้ทำการแย้มพรายให้ปรากฏ. "

ก็ธรรมดาว่า พระขีณาสพทั้งหลาย ไม่ทำการแย้มพรายให้ปรากฏเพราะไม่มีเหตุ; เพราะฉะนั้น พระลักขณเถระจึงถามพระมหาโมคคัลลานเถระนั้นว่า " ดูก่อนอาวุโส โมคคัลลานะ ! อะไรหนอเป็นเหตุ ? อะไรหนอเป็นปัจจัยแห่งอันทำการแย้มพรายให้ปรากฏ ? " แต่พระเถระกล่าวตอบว่า " อาวุโส ลักขณะ ! ยังไม่เป็นกาลสมควรแล " เป็นต้น โดยเหตุที่ท่านมีความประสงค์จะให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพยานเสียก่อน จึงพยากรณ์ เพราะเหตุว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ยังมิได้เห็นความอุบัติขึ้นนี้ด้วยตนเองแล้ว จะบังคับให้เชื่อได้โดยยาก. ภายหลังแต่นั้น พระมหาโมคคัลลานเถระ ถูกพระลักขณเถระถามในสำนักพระผู้-มีพระภาคเจ้า จึงได้พยากรณ์ โดยนัยมีอาทิว่า **" อิธาหํ อาวุโส. "**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อฏฺฐิกสงฺขลิกํ** ได้แก่ ผู้มีแต่ร่างกระดูก ซึ่งมีสีขาว ไม่มีเนื้อและโลหิต.

แร้งยักษ์ เหยี่ยวยักษ์ และนกตะกรุมยักษ์ แม้เหล่านี้ พึงทราบว่า **" แร้งบ้าง เหยี่ยวบ้าง นกตระกรุมบ้าง. "** ก็รูปนั้น ไม่มาแม้สู่คลอง (แห่งจักษุ) ของฝูงแร้งเป็นต้นตามปกติ.

สองบทว่า **อนุปติตฺวา อนุปติตฺวา** ได้แก่ พากันติดตามไปแล้ว ๆ.

บทว่า **วิตุเทนฺติ** ได้แก่ จิกแล้วบินไป. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า **" วิตุทนฺติ "** ก็มี. อธิบายว่า " ย่อมสับจิก ด้วยจะงอยปากซี่โลหะ

ที่คมกริบ เปรียบด้วยคมดาบ." ศัพท์ว่า **" สุทํ "** ในคำว่า **" สา สุทํ อฏฺฏสฺสรํ กโรติ "** นี้ เป็นนิบาต. อธิบายว่า " อัฏฐิกสังขลิกเปรตตนนั้น ย่อมทำเสียงร้องครวญคราง คือ เสียงโอดครวญ. ได้ยินว่า อัตภาพเช่นนั้น แม้มีประมาณตั้งโยชน์หนึ่ง ย่อมเกิดขึ้น และมีประสาทที่พองขึ้น เป็นเช่นกับหัวฝีที่งอกแล้ว เพื่อตามเสวยผลแห่งอกุศล เพราะฉะนั้น อัฏฐิกสังขลิกเปรตตนนั้น เดือดร้อนเพราะเวทนาที่มีกำลัง จึงได้ทำเสียงเช่นนั้นแล.

ก็แล ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงย้ำธรรมสังเวชซึ่งเกิดขึ้น เพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลายว่า " ขึ้นชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายผู้ไปในวัฏฏะ ย่อมไม่พ้นจากอัตภาพเห็นปานนี้ไปได้ " จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า " ดูก่อนอาวุโส ! เรานั้นได้มีความคิดเช่นนี้ว่า ' ท่านผู้เจริญ ! น่าอัศจรรย์จริงหนอ " ดังนี้.

สองบทว่า **ภิกฺขู อุชฺฌายนฺติ** ความว่า ความอุบัติขึ้นแห่งเปรตนั้น ไม่เห็นประจักษ์แก่ภิกษุเหล่าใด, ภิกษุเหล่านั้นพากันโพนทะนา. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงประกาศอานุภาพของพระเถระ จึงตรัสพระดำรัสว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สาวกทั้งหลายเป็นผู้มีจักษุอยู่หนอ " เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น สาวกทั้งหลายชื่อว่าเป็นผู้มีจักษุ เพราะอรรถว่าสาวกเหล่านั้นมีจักษุเป็นแล้ว เกิดแล้ว อุบัติแล้ว. ความว่า " เป็นผู้มีจักษุเป็นแล้ว คือมีจักษุเกิดแล้ว ยังจักษุให้เกิดขึ้นแล้วอยู่. " แม้ในบทที่ ๒ ก็นัยนี้เหมือนกัน. คำว่า **" ยตฺร "** ซึ่งมีอยู่ในคำว่า **" ยตฺร หินาม "** นี้ เป็นคำระบุถึงเหตุ. ในคำว่า **" จกฺขุภูตา "** เป็นต้นนั้น มี

การประกอบเนื้อความดังต่อไปนี้ : - เพราะเหตุว่า แม้สาวกจักรู้ หรือจักเห็น หรือจักทำอัตภาพเห็นปานนี้ ให้เป็นพยานได้; ฉะนั้น เราจึงได้กล่าวว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ? สาวกทั้งหลาย เป็นผู้มีจักษุอยู่หนอ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สาวกทั้งหลายเป็นผู้มีญาณอยู่หนอ " ดังนี้.

ข้อว่า **ปุพฺเพว เม โส ภิกฺขเว สตฺโต ทิฏฺโฐ** มีความว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ตรัสว่า " เราได้แทงตลอดสัพพัญญุตญาณ ณ โพธิมัณฑ์ ทำหมู่สัตว์ และภพ คติ ฐิติ และนิวาส หาประมาณมิได้ในจักรวาลทั้งหลายหาประมาณมิได้ ให้ประจักษ์อยู่ ได้เห็นสัตว์นั้นแล้วในกาลก่อนแล. "

บทว่า **โคฆาตโก** ความว่า เป็นสัตว์ผู้ฆ่าโคทั้งหลายแล้วปล้อนเนื้อออกจากกระดูกขายเลี้ยงชีวิต.

หลายบทว่า **ตสฺเสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน** ความว่า แห่งอปราปรเวทนียกรรมอันเจตนาต่าง ๆ ประมวลมาแล้วนั้นแล. จริงอยู่ บรรดาเจตนาเหล่านั้น ปฏิสนธิในนรกอันเจตนาใดให้เกิดขึ้นแล้ว เมื่อวิบากแห่งเจตนาดวงนั้น สิ้นไปแล้ว, ปฏิสนธิในเปรตเป็นต้น ย่อมบังเกิดอีก; เพราะทำกรรมที่เหลือ หรือกรรมนิมิตให้เป็นอารมณ์ เพราะเหตุนั้น ปฏิสนธินั้น ท่านจึงเรียกว่า " วิบากที่เหลือแห่งกรรมนั้นนั่นเอง " เพราะมีส่วนเสมอด้วยกรรม หรือเพราะมีส่วนเสมอด้วยอารมณ์. ก็สัตว์นี้เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า " ด้วยวิบากยังเหลืออยู่แห่งกรรมนั้นนั่นเอง. " ได้ยินว่า ในเวลาเคลื่อนจากนรก สัตว์นั้น ได้มีนิมิต คือกองกระดูกแห่งโคทั้งหลายอันถูกทำไม่ให้มีเนื้อ สัตว์นั้น เมื่อจะทำกรรมนั้น แม้ที่ปกปิดให้เป็นดุจปรากฏแก่วิญญูชนทั้งหลาย จึงเกิดเป็นอัฏฐิกสังขลิกเปรต.

[เรื่องมังสเปสีเปรต]

ในเรื่องมังสเปสีเปรต มีวินิจฉัยดังนี้ :- มังสเปสีเปรตนั้น เป็นตนฆ่าโค นำชิ้นเนื้อตากให้แห้งแล้ว เลี้ยงชีวิตด้วยการขายเนื้อแห้งหลายปี. ด้วยเหตุนั้น เวลาเคลื่อนจากนรก เขาจึงได้มีนิมิต คือชิ้นเนื้อนั่นเอง. เขาจึงเกิดเป็นมังสเปสีเปรต.

[เรื่องมังสปิณฑเปรต]

ในเรื่องมังสปิณฑเปรต มีวินิจฉัยดังนี้ :- มังสปิณฑเปรตนั้นเป็นนายพรานนก จับนกได้แล้ว เวลาขาย ได้ทำการถอนขนปีกและหนังออกหมด ให้เป็นเพียงก้อนเนื้อแล้ว ขายเลี้ยงชีวิต. ด้วยเหตุนั้นเวลาเคลื่อนจากนรก เขาจึงได้มีนิมิต คือก้อนเนื้อเท่านั้น. เขาจึงเกิดเป็นมังสปิณฑเปรต.

[เรื่องนิจฉวีเปรต]

ในเรื่องนิจฉวีเปรต มีวินิจฉัยดังนี้ :- นิจฉวีเปรตนั้น เป็นคนฆ่าแพะ ฆ่าแพะแล้วถลกหนัง เลี้ยงชีวิต จึงได้มีนิมิตคือร่างแพะปราศจากหนัง ตามนัยก่อนนั่นแล. เขาจึงได้เกิดเป็นนิจฉวีเปรต.

[เรื่องอสิโลมเปรต]

ในเรื่องอสิโลมเปรต มีวินิจฉัยดังนี้ :- อสิโลมเปรตนั้น เป็นคนฆ่าสุกร ใช้ดาบฆ่าสุกรทั้งหลายอันตนปรนปรือด้วยเหยื่อสิ้นกาลนานแล้วเลี้ยงชีวิตมาตลอดราตรีนาน. เขาจึงได้มีนิมิต คือภาวะของคนที่เงื้อดาบขึ้น ฉะนั้น เขาจึงเกิดเป็นอสิโลมเปรต.

[เรื่องสัตติโลมเปรต]

ในเรื่องสัตติโลมเปรต พึงทราบวินิจฉัยต่อไป :- สัตติโลมเปรตนั้น เป็นคนล่าเนื้อ พาเอาเนื้อตัวหนึ่งและถือหอกเล่มหนึ่ง ไปป่าแล้ว ใช้หอกแทงเนื้อที่พากันมาสู่ที่ใกล้เนื้อนั้นให้ตาย. เขาจึงได้มีนิมิต คือภาวะที่ใช้หอกแทง. ฉะนั้น เขาจึงเกิดเป็นสัตติโลมเปรต.

[เรื่องอุสุโลมเปรต]

ในเรื่องอุสุโลมเปรต พึงทราบวินิจฉัยต่อไป :- บทว่า **การณิโก** ความว่า เป็นบุรุษผู้เบียดเบียนพวกคนผู้ผิดต่อพระราชา ด้วยเหตุทั้งหลายเป็นอันมาก ลงท้ายใช้ลูกศรยิงให้ตาย. ได้ยินว่า เขาทราบก่อนว่า " คนถูกยิงส่วนโน้น จึงจะตาย " ดังนี้ แล้วจึงยิง. เขานั่นเองเลี้ยงชีวิตแล้วบังเกิดในนรก ในเวลาเกิดในเปรตวิสัยนี้ ได้มีนิมิต คือภาวะที่ใช้ศรยิง ด้วยวิบากที่ยังเหลือจากนรกนั้น. ฉะนั้น เขาจึงเกิดเป็นอุสุโลมเปรต.

[เรื่องสูจิโลมเปรต]

ในเรื่องสูจิโลมเปรต พึงทราบวินิจฉัยต่อไป :- บทว่า **สารถิ** คือ เป็นคนฝึกม้า. ในอรรถกถากุรุนที ท่านกล่าวว่า " เป็นคนฝึกโค " ดังนี้บ้าง. เขาได้มีนิมิต คือภาวะที่แทงด้วยเข็มปฏัก. เขาเกิดเป็นสูจิโลมเปรต.

[เรื่องสูจิโลมเปรตที่ ๒]

ในเรื่องสูจิโลมเปรตเรื่องที่ ๒ พึงทราบวินิจฉัยต่อไป :- บทว่า **สูจิโก** คือ เป็นคนทำการนส่อเสียด. ได้ยินว่า เขาทำลายมนุษย์ทั้งหลาย และพวกเดียวกัน และยุยงในราชตระกูลว่า " คนนี้ มีความผิดชื่อนี้ คนนี้ทำผิดชื่อนี้ " ดังนี้, ครั้นยุยงแล้ว ทำให้ถึงความพินาศวอดวาย. ฉะนั้น เขาจึงเกิดเป็นสูจิโลมเปรต เพราะทำนิมิต คือ กรรมเพื่อการเสวยทุกข์จากการทำลายด้วยเข็มทั้งหลาย เหมือนอย่างที่เขาทิ่มแทงทำลายพวกมนุษย์ฉะนั้น.

[เรื่องอัณฑภารเปรต]

ในเรื่องเปรตแบกลูกอัณฑะ พึงทราบวินิจฉัยต่อไป :- บทว่า **คามกูโฏ** คือ เป็นอำมาตย์ผู้ตัดสินความ. สัตว์นั้นได้มีอัณฑะเท่าหม้อ คือ มีขนาดเท่าหม้อใหญ่ เพราะมีส่วนเสมอด้วยกรรม. ด้วยว่า สัตว์นั้น เพราะเหตุที่รับสินบนในสถานที่ลับปกปิด เมื่อจะทำโทษให้ปรากฏ ด้วยการตัดสินความโกง ได้กระทำพวกเจ้าของไม่ให้เป็นเจ้าของ; เพราะฉะนั้น อวัยวะลับของสัตว์นั้น จึงบังเกิดปรากฏ. เพราะเหตุที่สัตว์นั้น เมื่อเริ่มตั้งอาญา ได้ยกของหนักอันไม่ควรจะทนได้ ให้แก่ชนเหล่าอื่น; เพราะฉะนั้น อวัยวะลับของสัตว์นั้น จึงบังเกิดเป็นของหนักอันไม่ควรจะทน. เพราะเหตุที่สัตว์นั้นดำรงอยู่ในตำแหน่งใด ควรจะเป็นผู้สม่ำเสมอ, แต่ดำรงอยู่ในตำแหน่งนั้นแล้ว หาได้เป็นผู้สม่ำเสมอไม่; ฉะนั้น สัตว์นั้น จึงได้มีการนั่งไม่สม่ำเสมอบนอวัยวะลับ.

[เรื่องปรทาริกเปรต]

ในเรื่องเปรตผิดเมียท่าน พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :- สัตว์นั้น เมื่อสัมผัสผัสสะที่มีเจ้าของที่เขาคุ้มครองรักษาแล้วของคนอื่น ยังจิตให้รื่นรมย์ด้วยความสุขในกามอันเป็นความสุขในอุจจาระ จึงบังเกิดในเปรตวิสัยนั้น เพื่อจะสัมผัสผัสสะ เป็นคูถ เสวยทุกข์ เพราะมีส่วนเสมอด้วยกรรม.

[เรื่องเปรตพราหมณ์ชั่ว]

ในเรื่องพราหมณ์ชั่ว พึงทราบวินิจฉัยดังนี้[๑] :-

เพราะชื่อว่า มาตุคาม ไม่เป็นอิสระในผัสสะของตน, แต่หญิงนั้นขโมยผัสสะของสามีนั้น ยังความอภิรมย์ให้เกิดแก่คนเหล่าอื่น; ฉะนั้น จึงได้บังเกิดเป็นหญิงเปรตปราศจากผิว เพื่อกำจัดสัมผัสเป็นสุขนั้นเสียแล้ว เสวยสัมผัสเป็นทุกข์ เพราะมีส่วนเสมอด้วยกรรม.

[เรื่องมังคุลีหญิงเปรต]

ในเรื่องมังคุลีหญิงเปรต พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **มงฺคุฬี** ได้แก่ มีรูปผิดไป คือ มองดูน่าชัง น่าเกลียด. ได้ยินว่า หญิงนั้นทำหน้าที่เป็นแม่มด คือหน้าที่เป็นทาสีของยักษ์ กล่าวว่า " เมื่อทำพลีกรรมอย่างนี้ ด้วยสิ่งนี้และสิ่งนี้ ความเจริญของพวกท่าน ชื่อนี้จักมี " ดังนี้ แล้วถือเอาของหอมและดอกไม้เป็นต้น ของมหาชนด้วยการล่อลวงยังมหาชนให้ยึดถือมิจฉาทิฐิ อันเป็นทิฐิชั่ว. เพราะฉะนั้น

๑. ในเรื่องนี้ ไม่มีอธิบาย อาจจะตกไปก็เป็นได้, เลยไปอธิบายเรื่องหญิงเปรตถัดไป.

หล่อนจึงเกิดเป็นนางเปรตมีกลิ่นเหม็น เพราะขโมยของหอมและดอกไม้เป็นต้น เป็นนางเปรตมองดูน่าชัง ผิดรูป น่าเกลียด เหตุให้มหาชน'ยึดถือความเห็นชั่ว เพราะมีส่วนเสมอด้วยกรรมนั้น.

[เรื่องโอกิลินีหญิงเปรต]

เรื่องโอกิลินีหญิงเปรต พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- ข้อว่า **อุปฺปกฺกํ โอกิลินี โอกีรณี** มีความว่า ได้ยินว่า นางเปรตนั้น นอนอยู่บนเชิงตะกอน ถ่านเพลิง ดิ้นพลิกไปมาถูกไฟไหม้; เพราะฉะนั้น นางจึงเป็นผู้ถูกไฟครอก มีสรีระสุกด้วยไฟกรด มีน้ำเหงื่อหยด มีสรีระเปียกคือหยาดน้ำเหงื่อทั้งหลาย ย่อมหลั่งออกจากสรีระของนางเปรตนั้น และมีถ่านเพลิงเกลื่อนกล่น คือ เกลื่อนกล่นด้วยถ่านเพลิง. ด้วยว่าถ่านเพลิงทั้งหลาย มีสีดังดอกทองกวาว ย่อมตกแม้จากเบื้องล่างของนางเปรตนั้น ถ่านเพลิงทั้งหลาย ย่อมตกแม้ในข้างทั้ง ๒ แม้จากอากาศในเบื้องบนของนางเปรตนั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า " ถูกไฟครอก " น้ำเหงื่อหยด มีถ่านเพลิงเกลื่อนกล่น. " นางนั้นเป็นคนขี้หึง เอากระทะถ่านเพลิงราดหญิงร่วมผัว. ได้ยินว่า นางระบำคนหนึ่งของพระราชาพระองค์นั้น วางกระทะถ่านเพลิงไว้ในใกล้ เช็ดน้ำจากตัวและอบด้วยฝ่ามือ. พระราชาทรงสนทนากับนางระบำนั้น และทรงแสดงอาการโปรดปรานมากไป. พระอัครมเหสีทรงทนดูเหตุการณ์นั้นไม่ไหว ทรงหึง เมื่อพระราชาเสด็จออกไปไม่ทันนาน ก็ทรงหยิบกระทะถ่านเพลิงนั้น ราดถ่านเพลิงลงเบื้องบนนางระบำนั้น. พระนางทำกรรมนั้นแล้ว บังเกิดในเปตโลก เพื่อเสวยวิบากเช่นนั้นนั่นแล.

[เรื่องโจรฆาตเปรต]

ในเรื่องโจรฆาตเปรต พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :- เพชฌฆาตโจรนั้น ตัดศีรษะพวกโจรมาช้านาน ตามคำสั่งของพระราชา เมื่อบังเกิดในเปตโลก จึงได้บังเกิดเป็นตัวกพันธุ์ไม่มีศีรษะ.

[เรื่องพระภิกษุเปรตเป็นต้น]

ในเรื่องภิกษุ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **ปาปภิกฺขุ** คือ เป็นภิกษุลามก. ได้ยินว่า ภิกษุนั้นบริโภคปัจจัย ๔ ที่เขาถวายด้วยศรัทธาของชาวโลก เป็นผู้ไม่สำรวมทางกายทวารและวจีทวาร มีอาชีพอันทำลายแล้ว เที่ยวเล่นสนุกสนานตามชอบใจ. ภายหลังถูกไฟไหม้อยู่ในนรก ตลอดพุทธันดรหนึ่ง เมื่อเกิดในเปตโลก ก็บังเกิดด้วยอัตภาพเช่นกับภิกษุนั่นแหละ. แม้ในเรื่องภิกษุณี เรื่องสิกขมานา เรื่องสามเณร เรื่องสามเณรเปรต ก็วินิจฉัยนี้เหมือนกัน.

[เรื่องแม่น้ำตโปทา]

ในเรื่องแม่น้ำตโปทา พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **อจฺโฉทโก** แปลว่า มีน้ำใส.

บทว่า **สีโตทโก** แปลว่า มีน้ำเย็น.

บทว่า **สาโตทโก** แปลว่า มีน้ำรสอร่อย.

บทว่า **เสโตทโก** แปลว่า มีน้ำบริสุทธิ์ คือไม่มีสาหร่าย แหนและเปือกตม.

บทว่า **สุติฏฺโฐ** คือ เข้าถึงแล้วด้วยท่าทั้งหลายที่ดี.

บทว่า **รมณีโย** แปลว่า น่าให้เกิดความยินดี.

บทว่า **จกฺกมตฺตานิ** แปลว่า มีประมาณเท่าล้อรถ.

ข้อว่า **กุฏฺฐิตา สนฺทติ** ความว่า เป็นแม่น้ำร้อนจัด เดือดพล่านไหลไปอยู่.

บทว่า **ยตายํ ภิกฺขเว** ตัดบทเป็น **ยโต อยํ ภิกฺขเว** แปลว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แม่น้ำตโปทานี้ ไหลมาแต่ที่ใด...? "

บทว่า **โส ทโห** แปลว่า ห้วงน้ำนั้น.

ถามว่า " ก็แม่น้ำตโปทานี้ ไหลมาแต่ที่ไหน ? "

แก้ว่า " ได้ยินว่า ภายใต้ภูเขาเวภารบรรพต มีภพนาคประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ของพวกนาคผู้อยู่บนภาคพื้น เช่นกับเทวโลกประกอบด้วยพื้นอันสำเร็จด้วยแก้วมณี และด้วยอาราม และอุทยาน. ห้วงน้ำนั้นอยู่ในที่เล่นของพวกนาคในภพนาคนั้น. แม่น้ำตโปทานี้ ไหลมาแต่ห้วงน้ำนั้น. "

ข้อว่า **ทฺวินฺนํ มหานิรยานํ อนฺตริกาย อาคจฺฉติ** ความว่า ได้ยินว่า มหาเปตโลกผ่านเมืองราชคฤห์มา, แม่น้ำตโปทานี้มาจากระหว่างมหาโลหกุมภีนรก ๒ ขุมในมหาเปตโลกนั้น; ฉะนั้น จึงเดือด-พล่านไหลไปอยู่.

[เรื่องการรบ]

ในเรื่องการรบ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :- ข้อว่า **นนฺทิ จรติ** ได้แก่ ตีกลองพิชัยเภรีเที่ยวประกาศไป.

ข้อว่า **ราชา อาวุโส ลิจฺฉวีหิ** ความว่า ได้ยินว่า พระเถระนั่งในที่พักกลางวันและที่พักกลางคืนของตนเห็นพวกเจ้าลิจฉวีผู้มีฝีมือชำนาญ ยิงได้แม่นยำ เมื่อคำนึงว่า " ก็พระราชาทรงก่อสงครามกับพวกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น " ได้เห็นพระราชาทรงปราชัย หนีไปอยู่ ด้วยทิพยจักษุ. ลำดับนั้น พระเถระจึงเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า " ผู้มีอายุทั้งหลาย ! พระราชาผู้เป็นอุปัฏฐากของพวกท่าน ทรงปราชัยพวกเจ้าลิจฉวีแล้ว. "

คำว่า **สจฺจํ ภิกฺขเว โมคฺคลฺลาโน อาห** ความว่า โมคคัลลานะเมื่อคำนึงในเวลาพระราชาทรงปราชัย กล่าวสิ่งที่ตนเห็น ชื่อว่ากล่าวจริง.

[เรื่องช้างลงน้ำ]

ในเรื่องช้างลงน้ำ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :- บทว่า **สิปฺปินิกาย** คือ แม่น้ำที่มีชื่ออย่างนี้.

บทว่า **อเนญฺชํ สมาธึ** ได้แก่ จตุตถฌานสมาธิ อันเป็นอเนญชะ คือไม่หวั่นไหว เว้นจากความดิ้นรนทางกายและวาจา.

บทว่า **นาคานํ** แปลว่า แห่งช้างทั้งหลาย.

ข้อว่า **โอคาหํ อุตฺตรนฺตานํ** ความว่า ลงน้ำแล้ว ขึ้นอีก. ได้ยินว่าช้างเหล่านั้นลงน้ำลึกแล้ว อาบและดื่มในน้ำนั้น เอางวงดูดน้ำแล้วพ่นใส่กันและกันจึงขึ้นไป. มีคำอธิบายว่า " แห่งช้างเหล่านั้น ตัวลงน้ำแล้วขึ้นอยู่อย่างนี้. "

ข้อว่า **โกญฺจํ กโรนฺตานํ** ความว่า ยืนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสอดงวง

เข้าในปากแล้ว ทำเสียงดังนกกระเรียน.

คำว่า **สทฺทํ อสฺโสสึ** ความว่า เราได้ยินเสียงโกญจนาทนั้น.

ข้อว่า **อตฺเถโส ภิกฺขเว สมาธิ โส จ โข อปริสุทฺโธ** ความว่า สมาธินั่นของโมคคัลลานะ มีอยู่, แต่สมาธินั้นแล เป็นของไม่บริสุทธิ์. ได้ยินว่า พระเถระ ในวันที่ ๗ แต่เวลาบวช ได้บรรลุพระอรหัตผลในวันนั้น ยังไม่มีวสี (ความชำนาญ) อันประพฤติแล้วด้วยอาการ ๕ อย่าง ในสมาบัติ ๘ ยังมิได้ยังธรรมอันเป็นข้าศึกต่อสมาธิให้บริสุทธิ์ด้วยดี นั่งเข้าจตุตถฌานแน่วแน่ กระทำให้มีเพียงแต่สัญญาแห่งการนึก การเข้า การตั้งใจ การออก และการพิจารณาเท่านั้น ออกจากองค์ฌานแล้ว ได้ยินเสียงแห่งช้างทั้งหลาย ได้มีความสำคัญอย่างนี้ว่า "เราได้ยินเสียงภายในสมาบัติ" ดังนี้. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมาธินั่น มีอยู่, แต่สมาธินั้นแล ไม่บริสุทธิ์."

[เรื่องพระโสภิตะ]

ในเรื่องพระโสภิตะ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- ข้อว่า **อหํ อาวุโส ปญฺจกปฺปสตานิ อนุสฺสรามิ** ความว่า พระเถระกล่าวว่า "เราระลึกชาติได้ ด้วยอาวัชชนจิตเดียว." ก็เมื่อถือเอาความอีกอย่างหนึ่ง การระลึกถึงขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ในอดีตนั้น ๆ ด้วยอาวัชชนจิตต่าง ๆ กัน โดยลำดับ ของพระสาวกทั้งหลาย ไม่น่าอัศจรรย์; เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงไม่ยกโทษ. แต่เพราะพระโสภิตะนั้นกล่าวว่า "เราระลึกชาติได้ด้วยอาวัชชนจิตเดียว" ดังนี้; เพราะฉะนั้น ภิกษุ

ทั้งหลาย จึงยกโทษ.

ข้อว่า **อตฺเถสา ภิกฺขเว โสภิตสฺส สา จ โข เอกาเยว ชาติ** ความว่า ชาติที่โสภิตะกล่าวว่า " เราระลึกชาติได้ " ดังนี้ ของโสภิตะมีอยู่, ก็แล ชาตินั้นมีเพียงชาติเดียวเท่านั้น อธิบายว่า " โสภิตะ มิได้ระลึกโดยผิดลำดับ ไม่ติดต่อกัน. "

ถามว่า " พระโสภิตะนี้ระลึกชาติได้อย่างไร ? "

แก้ว่า " ได้ยินว่า พระโสภิตะนี้ บวชในลัทธิเดียรถีย์ ยังสัญญีสมาบัติให้บังเกิดแล้ว เป็นผู้มีฌานไม่เสื่อม ทำกาละแล้ว บังเกิดในอสัญญีภพกว่า ๕๐๐ กัป. ท่านอยู่ในอสัญญีภพนั้นตราบเท่าชนมายุ ในที่สุดอุบัติในมนุษยโลก แล้วบวชในพระศาสนา ได้ทำวิชชา ๓ ให้แจ้ง ท่านเมื่อระลึกถึงขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อน เห็นปฏิสนธิในอัตภาพนี้ ต่อจากนั้น ได้เห็นเฉพาะจุติในอัตภาพที่ ๓. ลำดับนั้น ท่านไม่อาจจะระลึกถึงอัตภาพอันไม่มีจิตในระหว่างจุติและปฏิสนธิทั้ง ๒ ได้ จึงได้กำหนดโดยนัยว่า " เราบังเกิดในอสัญญีภพแน่นอน. " พระโสภิตเถระนั้น กำหนดได้อยู่อย่างนี้ ได้กระทำสิ่งที่ทำได้ยาก เหมือนกับแยงปลายแห่งขนทรายที่ผ่าเป็น ๗ ส่วนเข้ากับปลาย เหมือนกับการแสดงรอยเท้าในอากาศ; เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ในเพราะเรื่องนี้นั่นแหละว่า **" ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บรรดาภิกษุทั้งหลายผู้สาวกของเรา ผู้ระลึกถึงขันธ์ที่เคยอาศัยในกาลก่อน โสภิตะนี้ เป็นเลิศ[๑] " ดังนี้.**

๑. องฺ. เอก. ๒๐/๓๒.

[บทสรูปปาราชิก]

คำว่า **" ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม คือ ปาราชิก ๔ ข้าพเจ้ายกขึ้นสวดแล้วแล "** นี้ เป็นคำแสดงถึงปาราชิกที่ยกขึ้นแสดงในปาราชิกุทเทสนี้นั่นแล แต่ประมวลกันเข้าแล้ว พึงทราบปาราชิกทั้งหมดทีเดียว ว่ามี ๒๔ อย่าง. ๒๔ อย่าง คืออะไรบ้าง ? คือที่มาในพระบาลี ๘ อย่างก่อน คือของพวกภิกษุ ๔ เฉพาะของพวกนางภิกษุณี ๔. อภัพพบุคคล ๑๑ จำพวก. บรรดาอภัพพบุคคล ๑๑ จำพวกเหล่านั้น บัณเฑาะก์ สัตว์ดิรัจฉาน และอุภโตพยัญชนก ๓ จำพวก เป็นพวกอเหตุกปฏิสนธิ จัดเป็นพวกวัตถุวิบัติ. พวกวัตถุวิบัติเหล่านั้น ไม่ถูกห้ามสวรรค์ แต่ถูกห้ามมรรค. จริงอยู่ บัณเฑาะก์เป็นต้นเหล่านั้น จัดเป็นอภัพพบุคคลสำหรับการได้มรรค เพราะเป็นพวกวัตถุวิบัติ. ถึงการบรรพชาสำหรับพวกเขา ก็ทรงห้ามไว้. เพราะฉะนั้น บัณเฑาะก์เป็นต้นแม้เหล่านั้น จึงจัดเป็นผู้พ่ายแพ้ (เป็นปาราชิก). บุคคล ๘ จำพวกเหล่านี้ คือ คนลักเพศ ภิกษุเข้ารีตเดียรถีย์ คนฆ่าบิดา คนฆ่าพระอรหัต์ สามเณรผู้ประทุษร้ายนางภิกษุณี คนทำโลหิตุปบาท ภิกษุผู้ทำสังฆเภท ชื่อว่าถึงฐานะเป็นอภัพพบุคคล เพราะเป็นผู้วิบัติด้วยการกระทำของตน เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นผู้พ่ายแพ้ด้วย. บรรดาบุคคล ๘ จำพวกนั้น สำหรับบุคคล ๓ จำพวกเหล่านี้ คือ คนลักเพศ ภิกษุเข้ารีตเดียรถีย์ สามเณรผู้ประทุษร้ายนางภิกษุณี ไม่ถูกห้ามสวรรค์ แต่ถูกห้ามมรรคแท้. อีก ๕ จำพวก ถูกห้ามแม้ทั้ง ๒ อย่าง. เพราะว่าบุคคลเหล่านั้นเป็นจำพวกสัตว์ที่จะต้องเกิดในนรก ไม่มีระหว่าง. อภัพพ-

บุคคล ๑๑ จำพวกเหล่านี้ และบุคคลผู้เป็นปาราชิก ๘ ข้างต้น จึงรวมเป็น ๑๙ ด้วยประการฉะนี้. แม้บุคคลเหล่านั้น รวมกับนางภิกษุณีผู้ยังความพอใจให้เกิดในเพศคฤหัสถ์ แล้วนุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์ จึงรวมเป็น ๒๐. จริงอยู่ นางภิกษุณีนั้น จึงจะไม่ได้กระทำการล่วงละเมิดด้วยอัชฌาจาร ก็จัดว่า ไม่เป็นสมณีได้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้; เพราะเหตุนั้น ปาราชิกเหล่านี้ จึงมี ๒๐ ก่อน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า " อนุโลมปาราชิกแม้อย่างอื่น ยังมีอีก ๔ ด้วยอำนาจภิกษุ ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ ภิกษุมีองค์กำเนิดยาว (ปรารถนาจะเสพเมถุนธรรม จึงสอดองค์กำเนิดเข้าไปทางวัจจมรรคของตน) ๑ ภิกษุมีหลังอ่อน (ปรารถนาจะเสพเมถุนธรรม ก้มลงอมองค์กำเนิดของตน) ๑ ภิกษุเอาปากอมองค์กำเนิดของผู้อื่น ภิกษุนั่งสวมองค์กำเนิดของผู้อื่น ๑. " ก็เพราะเหตุที่ธรรมของคน ๒ คน ผู้เข้าถึงความเป็นเช่นเดียวกัน ด้วยอำนาจราคะตรัสเรียกว่า " เมถุนธรรม; " ฉะนั้น ปาราชิก ๔ เหล่านี้ ชื่อว่าย่อมอนุโลมแก่เมถุนธรรมปาราชิก โดยปริยายนี้ เพราะภิกษุ ๔ จำพวกนั้น ถึงจะไม่ได้เสพเมถุนธรรมเลย ก็พึงต้องอาบัติได้ ด้วยอำนาจการยังมรรคให้เข้าไปทางมรรคอย่างเดียว; เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า " อนุโลมปาราชิก " ฉะนี้แล. พึงประมวลอนุโลมปาราชิก ๔ เหล่านี้และปาราชิก ๒๐ ประการข้างต้นเข้าด้วยกันแล้ว ทราบปาราชิกทั้งหมดทีเดียว ว่ามี ๒๔ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

ข้อว่า **น ลภติ ภิกฺขูหิ สทฺธึ สํวาสํ** มีความว่า ย่อมไม่ได้

สังวาส ต่างโดยประเภท มีอุโบสถ ปวารณา ปาฏิโมกขุทเทส และสังฆกรรมกับด้วยภิกษุทั้งหลาย.

ข้อว่า **ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉา** มีความว่า ในกาลก่อน คือในเวลาเป็นคฤหัสถ์และเวลาที่ยังมิได้อุปสมบท (ย่อมเป็นผู้ไม่มีสังวาส) ฉันใด, ภายหลังแม้ต้องปาราชิกแล้ว ก็เป็นผู้ไม่มีสังวาส ฉันนั้นเหมือนกัน. สังวาสต่างโดยประเภท มีอุโบสถ ปวารณา ปาฏิโมกขุทเทส และสังฆกรรม กับด้วยภิกษุทั้งหลาย ของภิกษุนั้น ไม่มี; เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า ย่อมไม่ได้สังวาสกับด้วยภิกษุทั้งหลาย.

ข้อว่า **ตตฺถายสฺมนฺเต ปุจฺฉามิ** มีความว่า ข้าพเจ้าขอถามท่านทั้งหลาย ในปาราชิก ๔ เหล่านั้นว่า " ท่านเป็นผู้บริสุทธิ์แลหรือ ? "

บทว่า **กจฺจิตฺถ ตัดบทว่า กจฺจิ เอตฺถ** มีความว่า " ในปาราชิก ๔ เหล่านี้ ท่านทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธิ์แลหรือ ? "

อีกประการหนึ่ง สองบทว่า **กจฺจิตฺถ ปริสุทฺธา** มีความว่า ท่านทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้บริสุทธิ์แลหรือ ? บทที่เหลือทุก ๆ แห่งมีเนื้อความตื้นทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จตุตถปาราชิกวรรณนา ในอรรถกถาพระวินัย

ชื่อสมันตปาสาทิกา จบ.

[อธิษฐานคาถาของท่านผู้รจนา]

ขอพระสัทธรรม จงดำรงอยู่สิ้นกาลนาน ขอฝน จงตกต้องตามฤดูกาล ยังหมู่สัตว์ให้เอิบอิ่ม สิ้นกาลนาน ขอพระราชาจงปกครองแผ่นดิน โดยธรรมเทอญ.